

MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEK.
~~~~~ 23. SZÁM. ~~~~~

AZ ERDÉLYI SZÁSZ ISKOLÁK
A NEMZETI FEJEDELMEK KORÁBAN.

BÖLCÉSZETDOKTORI ÉRTEKEZÉS.

ÍRTA:
KOCH ISTVÁN.

BUDAPEST, 1906.
BARCZA JÓZSEF KÖNYVNYOMDÁJA, IV., VÁCI-UTCA 60. SZ.

TARTALOM.

	Lap
Bevezetés	1—4
 A) Falusi iskolák.	
I. A falusi tanító személyi ügyei	5—18
Felettes hatósága, Választása, Alkalmazottai, Iskolán kívül való foglalkozásai, Jövedelme, Viselkedése, ruházata.	
II. Az iskola belső élete	19—25
Tananyag, A tanítás módja.	
 B) Városi iskolák.	
I. A városi iskolák áttekintése, Az iskola vezetői, tanítói . . .	26—40
Az egyes intézetek XVI. és XVII. századbeli sorsa. Az iskola felettes hatósága, A tanítók.	
II. A tanítás	41—58
Tananyag, Módszer, Tankönyvek, A tanítás ideje.	
III. Tanulók	59—80
Csoportjaik, A tanulók tisztségei, Vallásos nevelés, fegyelem-tartás, Az iskola jövedelmei, Iskolai mulatságok.	
IV. Külföldi iskolázás előmozdítása, A törvények forrásai . . .	81—86
A segélyezés módja, Külföldi befolyások.	
Függelék. A segesvári iskola 1620. évi szabályzatának táblázatos órarendje	87—90

GYAKRABBAN IDÉZETT MUNKÁK TELJES CÍME S AZOK RÖVIDÍTÉSE.

Düek : Brassói gymn. t. = Joseph Düek : Geschichte des Kronstädter Gymnasiums. Kronstadt. 1845.

Fischer : Besztercei gymn. t. = Georg Fischer : Geschichte des Bistritzer ev. Gymnasiums A. B. bis zum Jahre 1762. — Az intézet értesítőjében 1896. év.

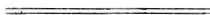
Gräser : Medgyesi gymn. t. = Andreas Gräser : Geschichtliche Nachrichten über das Mediascher Gymnasium. Értesítő 1851/1852.

Salzer : Népisk. t. = Michael Salzer : Zur Geschichte der sächsischen Volksschule. Medgyesi értesítő 1860/61 és 1861/62.

Teutsch : Szebeni gymn. t. = Dr. Friedrich Teutsch : Geschichte des ev. Gymnasiums A. B. in Hermannstadt. Kiadva: Archiv des Vereins für sieb. Landeskunde (Ezután röv. : Archiv.) N. F. XVII. Band.

Teutsch G. D. ; Segesvári gymn. t. = G. D. Teutsch : Geschichte des Schässburger Gymnasiums. Értesítő 1851/2 és 1852/3.

M. G. P. = Die Siebenbürgisch-sächsische Schulordnungen. Szerkesztő : Dr. Friedrich Teutsch. Monumenta Germaniae Paedagogica VI. és XIII. kötetében. Berlin 1888. és 1892.

BEVEZETÉS.

HAZÁNK közoktatásának történetében az erdélyi szász iskolázás különleges helyet foglal el. Az erdélyi szászok műveltség dolgában iparkodtak lépést tartani régi hazájukkal; az ottani szellemi áramlatok hullámai hozzájuk is eljutnak. Lehetővé tette a kapcsolatot a kifejlődött ipar és kereskedelem, istápolta az összeköttetést a céhrendszerrel együttjáró vándorlás. Közvetlenebb szellemi kapocs sem hiányzott: tanulás céljából is jártak ki. Az összeköttetésnek ez, a szellemi hatás tekintetében legfontosabb módja fellendült, megélénkült a humanismus, meg inkább a reformatio korában. Sűrűn mennek ki a szász ifjak műveltségük betetőzésére; a mit ott tanultak, tapasztaltak, természetesen iparkodtak itthon is megvalósítani, közkincsé tenni.

Az itthoni politikai állapotok épen nem kedveztek e törekvésnek. Erdély önállóságának ideje jóformán harcban telik el a két félelmetes ellenség ellen; ha egyidőre megpihentek is a külellenség ellen küzdők fegyverei, a három nemzet között teljes sohasem volt az egyetértés, gyakran dulta belviszály, polgárháború a szencsétlen országot. Hogy a szászok ezekben a viharos időkben sem hanyagolták el az oktatásügyet, bölcs előrelátásuk bizonyítéka s becsületükre válik.

Már a reformatio előtt is sokat tettek művelődésük érdekében és az adatokból következtetve, műveltségük aránylag elég magas és általános lehetett. A XV. században a barcasági capitulumban¹⁾ egyetemi képzettséget

¹⁾ A capitulum az erdélyi szászoknál oly egyházi beosztás, melyhez hazánk többi részében az esperesség hasonlítható. Eredetileg 19 cap. volt. M. G. P. VI. Bev. XXVIII—XXIX. 1.

kivánnak meg a lelkészeket¹⁾). A XVI. század elején két capitulumból maradt kimutatás szerint még sok kisebb községben is volt iskola.²⁾

A reformatióval itt is együttjár az oktatásügy fel-
lendülése, ez az erdélyi szászoknál Honterus János nevé-
hez fűződik. Ez a férfiú a reformatoroknak nem a har-
cos, hanem a békésen szervező fajtájából való, kit találóan
neveztek el népe Lutherjének s Melanchtonjának egy
személyben,³⁾ 1543-ban Brassó és a Barcaság számára
szerkeszt egy hitvallást,⁴⁾ melyet átalakítva négy évre rá
az egész szász egyházra kiterjesztenek.⁵⁾ Ezekben külön
fejezetet szentel az iskoláknak; kiemeli fontosságukat,
előírja a követendő főbb szempontokat. Részletekre is ki-
terjedő szabályzatot ad az újjászervezendő brassói iskola
számára,⁶⁾ mely tervezet hatással volt a többi összes na-
gyobb iskolára. Ha mindezekhez még hozzávesszük azt,
hogy tankönyvek írásában, nyomtatásában igen nagy buz-
góságot fejtett ki, elmondhatjuk, hogy a szász közokta-
tás neki köszönhet legtöbbet. Működésével új korszak
nyílik meg; ő szomorú állapotokat talált, az iskolák a
zavaros idők miatt elenyészőfélben voltak,⁷⁾ után általános
az élénkség s tevékenység e téren. Hasonló szellemben
hoznak határozatokat az egyes hatóságok. Leggyakrabban
találkozunk az egyes capitulumok s a közös legfőbb egy-
házi hatóság, a synodus⁸⁾ idevágó határozataival. Bizonyos
egyöntetűséget hoz létre az a körülmény, hogy a synodus
határozatai általános érvényűek s a capitulumok külön
intézkedéseikben is rendszerint ezek után igazodnak. Nagy-

¹⁾ 1444 cap. határozat 5. pontja. *Teutsch G. D.* Segesv. gymn. t. 3. 1.

²⁾ *Teutsch G. D.*: Über die ältesten Schulanfänge... Archiv: X. 228—232. 1.

³⁾ M. G. P. VI. Bev. IX. 1. Életéről: *G. D. Teutsch*: Archiv. XIII. 93.

⁴⁾ *Reformatio ecclesiae Coronensis ac totius Barcensis provinciae*, U. o. 3. 1. az iskoláról szóló fejezete.

⁵⁾ *Reformatio ecclesiarum Saxonicarum in Transylv.* U. o.

⁶⁾ *Constitutio Scholae Coronensis MDXLIII.* U. o. 6—12.

⁷⁾ *Ref. eccel. Coronensis ac totius Barc. prov.* M. G. P. VI. 3.

⁸⁾ 1545 ótaszerpel, szervezetéről M. G. P. VI. XXX—XXXII. 1.

jában megegyeznek ezek az egyes capitulumok által hozott határozatok, úgyhogy ezekből a szász iskolázás elég egységes képét nyerjük. Gyakran intézkedik tanügyben a szászok világi gyűlése, az »universitas« is. Nagyobb helyeken, különösen városokban az iskolának saját törvényei voltak; ezek között nagyobb az eltérés, de egymással sokkal inkább rokonok, mint bármely más külföldi vagy hazai, nem erdélyi-szász, iskolatörvénynyel.

Hogy miért fekszik annyira szívükön az oktatásügy s mire törekednek az iskolákkal, megmondja szép szavakkal az 1572 synodus-határozat, melylyel az ágostai hitvalláshoz csatlakoztak. Az iskola célja az, hogy az ifjakat a szabad művészetekre, az erény művelésére s a tiszta erkölcsök fegyelmére oktassák, hogy a latin s görög szerzőket olvashassák s elmondhassák, mindenféle tudományt, kiváltképen az igazhit alapját, a kátét zsenge ifjúságuktól kezdve tanulják. A jól szervezett iskola mintegy nyilvános tűzhelye a tudománynak, okosságnak, erénynek s fegyelemnek, ahol olyan férfiakat nevelnek, kik az egyházi szolgálatokra s világi község vezetésére alkalmasak, az ilyen férfiak működése nyilvános életben oly szükséges, mint a mindennapi kenyér.¹⁾

Nagyon fontosnak tartották az iskolatörvényeket; az egyik szabályzat szerint már akkor is feltétlenül szükségesek, ha csak kevéssel van több, mint 2—3 tanuló.²⁾

Az iskolázás történetének megírásában épen ezek a törvények képezik a főforrást; nem maradt fenn az iskola tényleges állapotának leírása, csak a törvényekben óhajtottnak. Látszólag ez veszélyeztetné az ilyen feldolgozás hitelét, tényleg azonban nem, mert ezek a törvények nem magasröptű elveket, hanem konkrét utasításokat tartalmaznak, melynek végrehajtása nagyobb nehézségekbe nem ütközött.

A jelen dolgozat teljességre igényt már csak azért sem tarthat, mert az eredeti feljegyzésekhez hozzájutni

¹⁾ Formula pii consensus XXVII. Art. M. G. P. VI. 22. V. ö. 1546. Universitas határozatot. U. o. 13.

²⁾ Berethalmi törvény 1672. U. o. 96.

nem állt módomban. Szerencsére a fontosabb részek mind ki vannak adva, igyekeztem ezeket felhasználni. Legfőbb forrásom az iskolatörvények gyűjteményes kiadása volt (Die siebenbürgisch-sächsische Schulordnungen),¹⁾ melyet Deutsch Frigyes dr. szerkesztett s látott el tanulságos bevezetéssel s jegyzetekkel.

* * *

Kedves kötelességet teljesíték, midőn dr. Békefi Renig ny. r. egyet. tanár úrnak e helyen is hálás köszönetet mondok szíves utbaigazításaiért.

¹⁾ M. G. P. VI.; XIII.

A. Falusi iskolák.

I. Falusi tanító személyi ügyei.

Felettes hatósága. Választása. Alkalmazottai. Iskolán kívül való foglalkozása. Jövedelme. Viselkedése, ruházata.

Felettes hatósága. Hogy az erdélyi szász tanító sajátos helyzetét megértsük, két körülményt kell megjegyeznünk: a tanító egyházi személy (*persona ecclesiastica*); a tanítóság átmeneti pálya. E kettő tulajdonképpen összefügg, t. i. a tanítóság rendesen csak lépcső magasabb egyházi hivatalok elérésére. Szoros kapocs fűzi a tanítót a világi hatósághoz is: a község fizeti mindenütt, választásába döntő beleszólása van a népnek is. A szászoknál az iskola szervezete is *democraticus*.

A tanító, mint egyházi személy közvetlenül függ a lelkésztől. Az iskola belső ügyeit egyházi hatóság (lelkész, capitulum, synodus) intézi, egyháziak hozzák törvényeit. A tanító felett egyházi hatóság ítél; ezt a jogot mindig magának követelte a szász egyház. Az 1607. synodus egyenesen kimondja, hogy az iskolamester nem tartozik világi bíróság elé.¹⁾ Egy évre rá azt határozzák, hogy a lelkészeknek legyen gondjuk arra, hogy a tanítók és scholasticusok ne kerüljenek nyilvános börtönbe, még akkor sem, ha büntetetten érik őket; de ha éjjel fogták el, reggelig nyilvános börtönben tarthatják — az egyházi jogok sérelme nélkül, — de mentül hamarább adják át egyházi hatóságnak.²⁾ Az erdélyi országgyűlés is nagy bírságot ró a szász egyház kiváltságainak sértőire.³⁾

¹⁾ M. G. P. VI. Bev. LII. XII.

²⁾ M. G. P. VI. 63—64. l. 3. p.

³⁾ U. o. 64—65; továbbá Approbata Constit. P. I. T. V. art. 5. és P. I. T. XVII. art. 1,

Az 1675 táján kelt közdi (ma N.-Küküllő-megye) capitulum határozatai szerint, ha a tanító vagy családjához tartozó vét világi személy ellen, ne tűrje, hogy világi hatóság elé kényszerítsék se őt magát, se más valakit házából a decanus (esperes) tudta s beleegyezére nélkül, különben 5 frt bírságot fizet. Még tanúságot se tegyen engedelem nélkül se szóval, se írásban.¹⁾ Olyan állásnélküli tanítók, kiknek nem jutott hivatal, két éven belül egyházi személyeknek tekintendők. Akik önként hagyták oda működésüket, elvesztik e kiváltságot.²⁾ Érthető, miért intézkednek erről; jelentősek az egyházi személyek kiváltságai, tized-, adómentesség, nem katonáskodnak stb.

Az egyháziak felett való bíraskodás joga miatt gyakori a surlódás a synodus s universitas között; végre 1634-ben megegyeznek. Ha az egyházi személy bünt követ el, az egyházi hatóság tartóztatja le; ha a tárgyalás folyamán kiderül, hogy főbenjáró bünt követett el, adják át az iratokkal együtt a világi hatóságnak; kisebb ügyekben egyházi hatóság ítél.³⁾

A tanító s papja közti viszonyt igen sok törvény szabályozza; ez természetes, hiszen főképen papok a törvényhozók.

Tudja meg, hogy lelkésze iránt a legnagyobb tisztelettel s engedelmességgel, jóhírének védelmezésével tartozik, mondja az 1574 synodus,⁴⁾ ha csak a tanítás kárára nincs a dolog, teszi hozzá a bolkácsi capitulum (Kis-Küküllő-megye) 1577 gyűlése.⁵⁾ A papnak minden törvényes dologban engedelmeskedjék, különösen egyházi ügyekben, mert ha ellene rugoldoznak, csúfosan elűzik őket.⁶⁾ A plébános tudta nélkül az iskola igazgatását elvállalnia nem szabad 8 frt bírság s elküldés terhe alatt.⁷⁾ Ne támasszon

¹⁾ *Salzer*: Népisk. tört. II, közlemény 16.

²⁾ M. G. P. VI. 65. Exceptio.

³⁾ *Salzer*; i. m. II. közl. 35.

⁴⁾ M. G. P. VI. 23. IV. item. U. o. 62. 3. pont.

⁵⁾ U. o. 25. 3. p.

⁶⁾ Csanádi (Scholten Alsó-Fehér-m.) capit. 1582. M. G. P. VI. 28. 1. 4. p.

⁷⁾ Bogácsi (Bogeschdorf Kis-Küküllő-m.) capit. 1566. U. o. 19. 1. 29. sor.

viszályt a nép és papja között, mert 12 frtra büntetik s kizárják a capitulumból¹⁾. A mit beszélgetés közben papjuktól hallanak, ne fecseggék el azon melegében.²⁾ A kit lelkesze megbánt, tegyen a decanusnál panaszt.³⁾ Különösen hangsúlyozza a csanádi capitulum 1582-ben, hogy a tanító ne keresse a népnél igazságát, ne lázongjon.⁴⁾ A decanus figyelmeztette szigorúan a rectorokat kötelességük teljesítésére; ha nem engedelmeskednek, meg kell őket fenyeíteni (poenae corporali subiaceant), vagy szegyzenszemre tegyék ki a capitulumból.⁵⁾ Gyakran szerepel a testi fenyegetés, mint büntetés, ez a kor általános viszonyai mellett némileg a tanító életkorában leli magyarázatát, többnyire fiatal diák-ember. Papja beleegyezése nélkül nem távozhathat el a faluból.⁶⁾ Kerülje a legocsmányabb bünt: ne rágalmazza a papot és családját. (!) Óvakodjék attól is, hogy családja, névszerint felesége viszályt ne támasszon a pappal. Ne gondolják, hogy övék a ház, uraskodhatnak benne, dacolhatnak lelkészükkel vagy segédjével (diaconus), még kevésbé tegye ezt feleségük a »rectrix.«⁷⁾ Egy synodus még azt is lelkükre köti a lelkészeknek, hogy tulságos »familiaritas«-sal ne veszélyeztessék tekintélyüket segédjeik s tanítóik előtt.⁸⁾ Látogassák meg a tanítók lelkészüket hetenként többször; álljanak szolgálatára különösen egyházi dolgokban.⁹⁾ Ha pap nősül vagy férjhez adja a leányát, a tanító 1 frt »ajándék«-kal tartozik.¹⁰⁾

De hogy ezeken kívül még milyen munkával is tartoztak a tanítók papjaiknak, az már igazán jellemző a korra és a tanítói állás megbecsülésére. Honterus 1543-ban elrendeli, hogy a pap ne éljen vissza hatalmával:

¹⁾ Bogácsi (Bogeschdorf Kis-Kükküllő-m.) capit, 20. l. 3. sor.

²⁾ Csanádi cap. U. o. 28. 9. p.

³⁾ 1574. synodus, U. o. 24. XII. p.

⁴⁾ Csanádi cap. U. o. 30. 20. p.

⁵⁾ 15. 5. 1578 synodus U. o. Bev. XXXVII. l. XIII. p. és 26. l. XV. p.

⁶⁾ M. G. P. VI. 20. l. 38. sor; 24. l. X. p; 26. l. 8.; 29. l. 17. p.

⁷⁾ Csanádi cap. 1666. M. G. P. VI. 31. l. 25. p; 23. p; 31. l. 27. p.

⁸⁾ 1605 synodus; Salzer: Népisk. t. II. közl. 30. l.

⁹⁾ Bolkácsi (Bulkesch K. Kükküllő-m.) 1377. M. G. P. VI. 25. l. 6. p.

¹⁰⁾ Salzer: Népisk. t. II. közl. 36. l.

ne dolgoztassa a tanítót aratáskor, szüretkor.¹⁾ Evvel kétségtelenül régi szokást akart megszüntetni, de terve csak jámbor szándék maradt. Már 1566-ban a bogácsi capitulum a régi, a lelkészekre kedvező szokás mellett foglal állást. ...Mindnyájan kivétel nélkül legyenek segítségére régi szokás szerint a plébánosnak aratás és szüret idején; ez nem új találmány, minden ép eszű ember előtt ismeretes dolog.²⁾ Nem valami felügyelés, ispánkodás féle volt ez, hanem mint a családi capitulum 1582. határozatából kitűnik, a rector bizony hordta össze a búzát, szénát gyűjtött.³⁾ Néhol nemcsak őt magát, hanem alkalmazottait, famulusait is kötelezik erre és veszély esetében is a pap segítségére kell lenniük.⁴⁾ Jellemző az 1608 synodus egy határozata: ne használják fel a lelkészek segédjeiket s a tanítókat paraszt munkára, béresnek, kocsisnak; mégis ez alól kivétel az aratás s szüret ideje.⁵⁾ Az 1680. synodus is így határoz,⁶⁾ tehát ez az állapot megvolt korunk végéig. Ha ezt s az említett megszégyenítő büntetést (testi fenyték) tekintetbe vesszük, belátjuk, hogy bizony nem nagy tekintélye lehetett a tanítósnak, de hát átmeneti pálya; minden tanítónak meg lehetett a reménye arra, hogy nem sokáig tart ez az állapot s előbb-utóbb pap, notárius⁷⁾, vagy legalább segédlelkész lesz belőle.

Valasztása. Tán a legszerencsétlenebb szokása volt az erdélyi szász iskolázásnak a tanító évenként való választása. A tanítás igen sokat szenved az evvel járó gyakori változástól, a tanító nyomoruságának pedig ez az egyik fő okozója. Több az ember, mint az állás, már hetekkel a választás napja előtt megindul a hivatalkeresés. A község választja papjával együtt a tanítót, előbb azonban meg

¹⁾ M. G. P. VI. 5. 1. 6. p.

²⁾ U. o. 20. l. 11. sor.

³⁾ U. o. 30. l. 22. p.

⁴⁾ U. o. 26. l. 7. p.

⁵⁾ U. o. 63. l. 3. p.

⁶⁾ *Salzer*: Népisk. t. II. közl. 30.

⁷⁾ Ha notárius lett, evvel megszűnt egyházi rendbeli lenni, de azért papságra az ilyen is törekedett s juthatott. Nincs ebben éles határvonal. Pl. *Fischer*: Benterczei gymn. t. 12. 1.

kell nyerni a falubeliek jóindulatát, pártfogását. Hogy mennyire szorult helyzetben lehetett ilyenkor a tanító-jelölt, mutatja az a gyakori határozat, mely megtiltja, hogy jövedelméből valami ürügy alatt bármit is elengedjen utódja rovására.¹⁾ Pedig ez régi baj volt, az erdélyi püspök már a XV. század derekán panaszkodik miatta.²⁾ A bogácsi capitulumban Szt.-Bertalan napján (aug. 24.) kezdődhetett a korteskedés, a ki előbb kezdte 1 frt birsággal bünhődött.³⁾ Néhol két hétre rá már döntenii kellett;⁴⁾ a csanádi capitulumban Szt.-Mihály napja (szept. 30.) a határidő, a szebeniben Szt.-János napja táját (jun. 24.) jelölik ki.⁵⁾

Csakis akkor lehetett így hivatalt keresni, ha az illető hely tanítója lemond vagy le teszik s csak a pap engedélyével. Ha a lelkész időnek előtte igéri oda valakinek, a bogácsi capitulumban 1 frtot fizet.⁶⁾ Ha a lelkész s a község a választásnál nem tud megegyezni, a decanus vagy a bírák intézkednek.⁷⁾

Általános szokás, hogy a tanító megválasztása után hálából lakomát rendez. A szász-kereszturi (Deutsch-Kreutz N.-Küküllő-m.) 1593. évi iskolatörvény szerint a tanító ilyen esetben ad az uraknak kenyeret, sültet, négy ejtel bort; azután még két asztal vendégre való lakomát, kenyeret, hozzávaló ételt s egy akó bort. Az előljáró (Hann, Hohn) is egy akó bort ad, a pap s a templom-gondnok egy-egy felet.⁸⁾ Később panaszkodnak a rektorok, hogy a nép nem méltányos, kicsikarja a szegény rectortól a jövedelmét, mert felszállt mindennek az ára. A synodus erre azt válaszolta, hogy ilyen lakomát a rector úgylis csak

¹⁾ 1574 synodus M. G. P. VI. 24. XI. p.; item 19. 34. sor; 66. XI. p.

²⁾ M. G. P. VI. 355. l. 19³⁴. jegyzet; Fischer: Besztercei gymn. t. 8. l.

³⁾ M. G. P. VI. 21. l.

⁴⁾ Kózd. 1575. *Salzer*: Népisk. t. II. közl. 17.

⁵⁾ M. G. P. VI. 29. 33. sor; U. o. 358. l. 21. jegyzet,

⁶⁾ M. G. P. VI. 23. II; M. o. 24. l; 29. 18; U. o. 21. 3. sor.

⁷⁾ 1574. synodus. M. G. P. VI. 23. II.

⁸⁾ M. G. P. VI. 37. 2.

hiú dicsvágyból rendez, hajhászsa vele a lakosok kegyét s jóindulatát. Ügyejen minden rector arra, hogy túlsokat ne követeljenek tőle.¹⁾

Különös gondot fordítottak arra, hogy a lelkész s község együttes megegyezésével válasszák.²⁾

Mára XVI. században kiköti a szent-lászlói (Lasslen, N.-Küküllő-m.) capitulum, hogy előbb a jelölt előbbi életéről szavahihető bizonyosság révén tudomást kell szerezni.³⁾ Ezt a bizonyítványt az a lelkész adja, ahonnan jött vagy az illető capitulum decanusa. Senkit fel ne fogadjanak, hacsak meg nem fogadja, hogy nem lesz »apostata«, se rendjének (t. i. ordo ecclesiasticus) üldözője, ha esetleg politikai hivatalra hívják meg. A hitviták idejében főtörekvésük odairányult, hogy a »tanok tisztaságát« megőrizték. Igen gyakori az a törvény, hogy eretnekséggel fertőzött vagy avval gyanúsított egyén ne viselhessen egyházi hivaltalt, hacsak előbb nyilvánosan vissza nem vonja tévedését, esküvel és írásban állhatatosságot nem ígér.⁴⁾ Ezért hívja vissza az 1578. synodus Kolozsvárról a szász tanítókat, félti az ottani unitáriusoktól.⁵⁾ Ezt az 1655. synoduson újra megismétlik avval a toldással, hogy se »arianus«, se »pápista« iskolát végzett egyén nem nyerhet állást.⁶⁾

Érdekes dolog, hogy az 1616. szebeni visitatio-cikelyek azt is megkövetelik, hogy a tanító tudjon magyarálni.⁷⁾

Ha a tanítót megválasztották valamely állásra, köteles azt elfoglalni; ha időközben más helyre szeretne bejutni, erővel is lehet felvállalt kötelessége teljesítésére szorítani.⁸⁾

Alkalmazottai. A tanító nem maga végzi el hivatala összes teendőit, segítik alkalmazottai. Ezeket ő maga fo-

¹⁾ 1651 synodus. M. G. P. VI. 88.

²⁾ M. G. P. VI. 5. l. 5. p.; 23. l. III.; 29. l. 18.; 62. l. 1.; 65. l. I.

³⁾ U. o. 63. l. 6. p., 65. l. III. p., 64. l. 8. p. és 5. p.

⁴⁾ 1574 synodus. M. G. P. VI. 23. l. I., 26. 9. p., 63. l. 14. p., 65. l. IV. p.

⁵⁾ M. G. P. VI. 26. XVIII. p.

⁶⁾ U. o. VI. 93. l.

⁷⁾ *Salzer*: Népisk. t. II. közl. 33.

⁸⁾ 1684 synodus M. G. P. VI. 105.

gadja fel, maga fizeti saját jövedelméből.¹⁾ Nevük: collegae, collaboratores, famuli, discantistae; németül Knecht v. Schuler. Közös gyűjtő neve a tanítással foglalkozóknak: scholastici.

A tanító ne fogadjon fel senkit collégái közzé bizonyítvány nélkül.²⁾ A kinek eddig volt segítsége, jövedelme megbirja, legyen gondja tartására ezután is; ne csak épen harangozásra legyenek alkalmasak, hanem egyházi szolgálatok végzésére is, hogy a rektort távollétében helyettesíthessék.³⁾

Főkötelességük ezeknek a pontos időben való harangozás.⁴⁾ Egy-egy ügyesebb famulus vagy jóhangú discantista kapós lehetett, mert 5 frt büntetést szabnak ki arra a rectorra, aki az ilyet gazdájától elcsalogatja. Csak a rector engedélyével mehet el a discantista. De a törvény óvja a rektort attól is, hogy a szokottnál több collegát ne fogadjon fel utódja rovására.⁵⁾ Ezekben a segítőikben jórészt leendő tanítókat kell látni, így sajátították el a tanítói kötelesség minden ágát gyakorlatilag.

Iskolán kívül való foglalkozásai. A szabályzatok legkevesebbet beszélnek a tulajdonképeni kötelességéről, a tanításról, erről külön a következő fejezetben lesz szó. Annál többször említik egyházi kötelességeit, mert a tanító egyzsersmint kántor is. Az 1574. synodus szerint a templomban illedelmesen viselkedjenek, tisztos öltözetben jelenjenek meg, arcukat az oltár felé fordítva ájtatosan végezzék kötelességüket. Tartsák be azt a szokást, hogy más-más éneket énekeljenek az idő s a »szentek« szerint.⁶⁾

Ámbár azt akarjuk, hogy az istentisztelet nagyrészt a nép nyelvén történjék, mégis a jámbor s minden tévedéstől ment latin énekeket nem szabad az egyházból teljesen kirekeszteni, hanem a nyelv és zene miatt a szokott

¹⁾ Honterus 1543. M. G. P. VI. 5. l. 5. p.

²⁾ 1608 synodus M. G. P. VI. 64. 5. p.; u. o. 66. VII.

³⁾ Csanádi cap. 1582. M. G. P. VI. 28. 6. p. későbbi toldás.

⁴⁾ 1593 Kreutzer Schulrecht M. G. P. VI. 34.

⁵⁾ Salzer: Népisk. t. II. közl. 17. 45. l.

⁶⁾ M. G. P. VI. 23. VI. p.

alkalommal énekelni kell.¹⁾ A kántorság mellett ott, ahol a lelkész jövedelme csekély volta miatt nem tarthat segédlelkészt, a tanító helyettesíti a távollevő papot.²⁾ A kátét ilyen helyeken a rector olvassa fel, sőt a lelkész kívánságára prédikálni is köteles.³⁾ A segédlelkész nem lehet egyszersmint tanító is.⁴⁾

Avval, hogy a tanító sok helyen ellátja a segédlelkési teendőket, szépen megfér a harangozás kötelessége. Mindenütt a tanító dolga ez, ahol segédjei vannak, természetesen azokkal végezteti. A rector collaboraoraival — rendelik a szabályzatok — végeztesse pontosan a jámborok imájára rendelt reggeli s estéli harangozást, úgyszintén az istentiszteletre való harangozást, hogy mindenkit kötelességére figyelmeztessen.⁵⁾

Bizonyos esetekben még postaszolgálatot is végez a tanító, az ő kötelessége a capitulum körleveleit (litteras currentes v. cursivales) lehető leggyorsabban a szokott helyre vinni 1 frt bírság terhe alatt.⁶⁾ Különösen figyelmébe ajánlják a fejedelem parancs-levelét, mely az egyháziak személyét vagy vagyonát illeti, avagy »őnagysága haragja, méltatlankodása« van benne kifejezve: ha az ilyen levelet a kelleténél tovább tartja magánál, a capitulum ítélete szerint bűnhődik.⁷⁾

Kisebb helyeken a tanító a falu nótáriusa is. Pl. Szász-Keresztúron kötelessége a községnél előforduló irnivalókban az előjáróság szolgálatára állani.⁸⁾

¹⁾ Érdekes ez a két határozat; mutatja azt, hogy az erdélyi szászoknál sok régi szokással nem szakítottak gyökeresen a reformatio után. A bogácsi capitulum 1566-ban részletezi a latin énekeket: Introitus, Kyrie, Responsoria, Antiphonae, Hymni, Threni Hieremiae; prosae. M. G. P. VI, 20. l. 22. sor.

²⁾ Csanádi cap. 1582. M. G. P. VI. 31. 29. p.

³⁾ 1574. synodus és 1593 Kreutzer Schulrecht. M. G. P. VI. 24. XIII; 34. l.

⁴⁾ 1562. synodus. *Salzer*: Népisk. t. II. közl. 9.

⁵⁾ 1574. synodus; M. G. P. VI, 24, XIV. p; 26. XV. p. és csanádi capit. 1582. U. o. 28. 8. p.

⁶⁾ 1566. Bogácsi cap. M. G. P. VI, 20, item u. o. 30.

⁷⁾ M. G. P. VI. 20., 356/357; *Salzer*: Népisk. t. II. közl. 10. f. 50 l.

⁸⁾ M. G. P. VI, 35.

Ezek a mellékfoglalkozások a tanítónak anyagi hasznot hajtottak, az iskola érdekével persze nem egyszer ellentétbe kerülhettek.

Hogy mi mindenfélével foglalkozott még ezeken kívül néhanapján a falusi tanító, arra élénk világot vetnek a törvények; ezek névszerint sok mindentől eltiltják, nyilván azért, mert mindegyikre volt eset. Már 1566-ban elrendeli a bogácsi capitulum határozata, hogy ne foglalkozzanak többet mesterséggel, mint a kötelességükkel¹⁾ Ne legyenek borbélyok, takácsok, pénzkufárok, vadászok, halászok, nyulászok, kereskedők, uzsorások, kádárok, asztalosok.²⁾ Tilos bort mérniük a lelkész engedélye nélkül 10 frt büntetés terhe alatt; tilos a pálinka-főzés is.³⁾ Ne járja örökösen a vásárokat.⁴⁾ Igavonó állatot ne tartson, szőlőt, szántóföldet ne műveljen 2—2 darabnál többet⁵⁾ Mindenki úgy vezesse gazdálkodását, hogy az iskolai kötelességét el ne hanyagolja; így — mint egy szabályzat érdekesen kifejezi — tessenek feleségüknek is (kiknek persze a gazdálkodás volna a fő), de lelkiismeretük is nyugodt legyen.⁶⁾

Jövedelme. A tanító fizetését világiaktól kapja, ilyen ügyekben világi hatóság intézkedik. Így az Universitas 1568-ban gondoskodik a tanító jövedelméről. Az iskolamester kapja meg rendesen meghatározott illetékét pénzben vagy gabonában úgy, a mint eddig kapta; a hol kenyérrel is ellátták (Jahrbrod), ezután is adják meg neki régi jó szokás szerint; ha valahol ellenszegül valaki, a tanító mellett tanuskodjék az előljáró s a felettes hatósága. Ha valamelyik községben megcsorbítanak a jövedelmét, ott az egyházi és világi visitorok (egyház-vizsgálók) járjanak utána s határozzák meg.⁶⁾ Természetesen helyről-helyre más a fizetés. Módosabb, népesebb község tanítójá-

¹⁾ M. G. P. VI. 20. l. 25. sor.

²⁾ M. G. P. VI. 29. 15. p.; 31. 28. p.; *Salzer*: Népisk. t. II. közl. 29.

³⁾ M. G. P. VI. 20.; 356. l. 20¹ jegyzet; u. o. 30. 24. p. és 31. l. 30. p.

⁴⁾ *Salzer*: Népisk. t. II. közl. 40.

⁵⁾ Csanádi cap. 1666. M. G. P. VI. 31. l. 31. p.

⁶⁾ M. G. P. VI. 21. IV. p.; v. ö. Bev. XXXVII. l. XIV. p.

nak több a jövedelme, az igaz, hogy ilyen helyeken több collaboratort kell tartania. A hol természetben jár a fizetés, ott külön-külön kapja minden háztól.¹⁾ Kimerítően intézkedik erről a már többször említett szász-keresztúri iskolatörvény, mely ebben az ügyben »becsületes öreg emberek vallomása alapján« az alábbiakat írja elő. A kinek igája van, egy kis köből (= 3 nagy véka)²⁾ gabonát adjon, olyan jót, a melyet az Isten adott, ezenkívül kenyeret. Öreg elgyengült emberek, kik gyermekeiknél élnek, de körülbelül két holdat műveltetnek, mindkétféle terményből (zab, rozs) 2 vékát adjanak az iskolai mértékkel, kenyeret ne. A kinek csak egy holdja van, egy vékát ad mindkettőből, kenyeret nem. Fiatal házaspár, ha más házában lakik, az első évben csak a »quintát« (= 5 denár) fizeti, kenyeret nem ad. Hasonlóképen más szegény napszámos, zsellér és szegény asszonyok, kik nem gazdálkodnak. Féligájú gazda fél gabonamennyiséget s a kenyeret. Mivel iparos embernek a mestersége az, a mi a földművesnek az eke, a háztulajdonos iparos egész díjat s kenyéret ad, a másházában lakó felet s a kenyeret. Az új iskolamester a községtől egy kocsira való fát kap.³⁾

Néhol, úgy látszik nagyobb helyeken, mezővárosokban pénzben, kerek összegben megszabott fizetést húzott a tanító, de azért kap a háztartáshoz szükséges gabonát is. Pl. a kőhalmi rector 1575-ben a mezővárostól kap 20 frtot évenként, ezenkívül 2 frtot az óra kezelésért; a kőhalmi szék szintén 20 frtot ad. Ezenkívül a malomból kap 7 köből búzát, 3 köből kukoricát, a széktől is 7 köből búzát. Fával egész évben a szék látja el; esteli harangozásért a város ad 1 frtot.⁴⁾

Fizetését a tanító rendszeren két részletben kapja, egyik felét Szt.-Jánoskor (dec. 27.?), másikat aratás után.⁵⁾ Mind a két felhozott példa nagyobb helységről szól, különösen

¹⁾ Bolkácsi cap. 1577. M. G. P. VI. 25. 4. p.

²⁾ Archiv. N. F. XXIX. Band 450. l.

³⁾ M. G. P. VI. 31. és 37. l. 8.

⁴⁾ Salzer: Népisk. t. II. közl. 18.

⁵⁾ U. o. 38. l.; V. ö. Archiv. A. F. III. 7.

az utóbbit általánosítani nem lehet. Ha természetben kapja fizetését, akkor legtöbb a község nagyságától, az önálló gazdák, iparosok számától függ.

Természetesen nemcsak a tanítók kisebbítenék néha jövedelmüket állásuk elnyerése érdekében, hanem magában a lakosságban is megvan az erre való hajlandóság. Ezért hangsúlyozza az említett universitas-határozat a régi, jó szokások betartását, ezért teszik a jövedelem megállapítását a visitátorok kötelességévé. Ilyen esetekben néha a pap a szószékről iparkodik népe szívére hatni s az iskola mesternek régi jövedelmét biztosítani.¹⁾

A rendes fizetésen kívül egyéb jövedelem-forrása is vannak a tanítónak: legtöbbet a kántorság s a jegyzősködés hozott a konyhára. A szász-keresztúri törvény e tekintetben is a legbővebb. Nagy temetésnél, hol a halottat énekszóval kísérik a sírig, 25 dénár jár; kis temetésnél 16 d, de ennek csak a harmada a tanítóé, a többi a lelkészé. Nagy harang után egy nagy kenyér, a két kisebb után 2 cipó jár. Keresztelésért egy denárt kap, avatásnál egy cipót. Esküvőnél a scholasticusok jó pecsenyét, egy ünnepi ételfajt (begossen brod),²⁾ két kalácsot s két ejtel bort kapnak. A szegényebbje azt ad, a mi tőle telik. Ha a fiatalok a templomot kisöprik, a templom gondnoka 4 dénár árú jó bort adjon nekik, a három nagy ünnep előestélyén való harangozásért pedig 2 v. 4 ejtel bort ad, a szerint a milyen a bor ára.³⁾

Néhol a pap családjából való temetésért be kell érnie avval, a mivel a toron megkinálják, másutt ellenben 25 dénár jár.⁴⁾

A nótáriusságért Szász-Keresztúron, ha osztzkodáshoz hívják meg, egy osztály-levéltől egy oldalért 16 dénár, kettőért 24 dénár, többért 32 dénár jár. Ha napokig van elfoglalva 40—50 dénárt kap. Szebenbe való

¹⁾ Dr. F. *Deutsch*: Bilder aus der Vergangenheit der sächsischer Volksschule. Archiv N. F. XXIX. B. 450.

²⁾ Felszeletelt kenyér, melyet húslével leöntenek s rája tyúkhúst tesznek. *Salzer*: Népisk. t. II. közl. 21.

³⁾ M. G. P. VI. 36—37. l.

⁴⁾ Csanádi cap. 158². M. G. P. VI. 31. l. 31. p; Bogácsi cap. 1566. U. o. 20. l. 34.

föllebezésért féleven egy oldalért 16 dénárt, minden további oldalért 10 dénárt kap, tanulevélnél minden egyes tanu után 2 dénárt.¹⁾ Ha synoduson vagy capitulum gyűlésen vesz részt, 10—20 dénár napidíjat kap.²⁾

Az universitas 1587-ben elhatározta, hogy a pap, előjáró s tanító legelsőnek örlethetett a falu malmán, még a legnagyobb vízhiány esetén is.³⁾

Viselkedése, ruházata. Sötét színt vetnek a tanítóságra azok a szabályzatok, melyek magaviseletére vonatkoznak. Büntető törvények ezek, melyek a kinövéseket akarják megszüntetni, de gyakoriságuk s hangjuk szigorúsága arra vall, hogy a kor általános vadságától nem mentek a tanítók sem, és gyakran éppen nem viselkednek állásukhoz méltóan.

Legyen a tanító élete mintaszerű, kerülje a bohóckodást, erkölcstelenséget, fényüzszt, mértéketlenséget, mondja a csanádi capitulum határozata.⁴⁾ Erősebb hangú a bolkácsi határozat. Ne legyen a tanító naplopó, teljesítse mindig híven kötelességét; hogy is lehetne egy csavargó a közjó előmozdítója. A lázongó, hanyag, bűnös, lelkészét üldöző tanítót először megintik s enyhén megfenyítik; ha folytatja bűneit és erre szavahihető tanuk vannak, megfenyítik s kiteszik a capitulumból.⁵⁾ Különösen tiltják a korcsmázást, éjjeli dorbézólást, kártyázást, kockázást; a szerencsejáték az egyik törvény szava szerint lopás és viszálykodás, sátáni zürzavar okozója. Az iskolában ne tartson korhely cimborákat, mert ez nem arra való hely.⁶⁾ Ne lövöldözzön az iskolában, ha valamelyik rektor maga vezeti a táncot az iskolában, vagy evvel mást megbíz — »kivéve a lakodalmokat, mikor ez szokás« — 5 frtot fi-

¹⁾ Krentzer Schulrecht. M. G. P. VI. 35. 1.

²⁾ Salzer: Népisk. t. II. közl. 35, 37.

³⁾ Dr. Fr. Teutsch: Bilder aus der Vergang. d. sächs Volkschule, Archiv. N. F. XXIX. 452.

⁴⁾ M. G. P. VI. 27. 3. p.

⁵⁾ M. G. P. VI. 25. 2. és 5. p.

⁶⁾ 1565 Bogács. s 15:2 Csanád. M. G. P. VI. 20. 1. 30. sor 29. 1. 14. p.; 28. 1. 12 (21) p.

zet, ha bőjt, vagy ádvent idején történt, 12 frtot.¹⁾ Kerüljék az utálatos s mosdatlan beszédet, a könnyelműséget, magahánytorgatást; ne adjanak efélével veszekedésre alkalmat.²⁾ Ha a lelkész, diaconus vagy rector feleségét csúf szavakkal (pl. Hagel, Blitz, Donner) megszidja, 12 forint birságot fizet.³⁾ Kerülje a tanító s társai is a parasztokkal való gyakori társalgást, különösen a gyanús asszonyszemélyeket; csak a jámbor, komoly, józan ember társaságát keressék.⁴⁾ Ha valahova lakomára hívják vagy a nép embereivel együtt mulat, kerülje az ittasságot, dévajkodást, durvaságot, mert különben megfenyítik. Este 9 óra után ne lássák az iskolán kívül.⁵⁾ A kor általános vadsága, különösen az erdélyi zürzavaros politikai állapotok jórészt érthetővé teszik e dolgokat.⁶⁾

Hogy a tanító anyagi helyzete nem lehetett valami rózsás, mutatja az a körülmény, hogy mindenféle mellékfoglalkozással igyekezett pénzt előteremteni s mégis örököss a panasz a viseletben való fényűzés miatt. Igaz, hogy a törvények szerzői főképp egyháziak, kik előtt tán a puritán egyszerűség lett volna az óhajtott állapot, de kétségtelen, hogy a keleti fényűzés hatással volt a szászokra is; többnyire lengyel, oláh s katonás viselet ellen intézkednek.⁷⁾ Legyen öltözetük hivatásukhoz méltó, mondja a csanádi határozat, ne öltsenek katonaruhát.⁸⁾ Ne viseljenek cobolyprémes süveget, világiak módjára vágottujjú mentét,

¹⁾ Kózdí cap. 1575. körül. *Salzer*; Népisk. t. II. közl. 17.

²⁾ Csanádi cap. 1582. M. G. P. VI. 28. II.

³⁾ Cap. Vor dem Wald (Szeben m. nyugoti részén) 1664. *Salzer*; Népisk. t. II. közl. 40.

⁴⁾ Csanádi cap. 1582. M. G. P. VI. 28. 10.

⁵⁾ Synodus 1574. M. G. P. VI. 24. 'X., XV.; és u. o. 62. 1. s 66. 1. X. p.

⁶⁾ 1606-ban a kerczi (Fogarás m.) rectornak például megengedik, hogy mivel nejét a tatárok elrabolták, másodszor nősüljön, de ha első neje még megkerül, vegye vissza s a másodikat bocsássa el. Dr. Fr. Teutsch; Bilder... Archiv. XXIX. 456, hol több érdekes adat van; még boszorkánymester is akad a tanítók között, ki bájtalt s mérget kotyvaszt.

⁷⁾ Bolkácsi cap. 1565. *Salzer*; Népisk. t. II. közl. 11.

⁸⁾ Csanádi cap. 1582. M. G. P. VI. 29. 16. p.

válligérő haját, ezüst csatot, drágább szövetből (Lazur, Granath, Perpet, Machair) készült színes tunicát, selyem övet, sarkantyút, gyűrűt s más efélét. Kivétel a kőhalmi rector, ez lelkésze s esperese rendelete szerint ruházkodjék.¹⁾

Van olyan capitulum is, a hol a tanító feleségének ruházatába beleszólnak.²⁾ Eltiltja a gyűlés a sáfránnal festett fátyolt (3 frt. birság), a szépszövésű fejkendőt (12 frt birság); egyáltalában a rektorné 1 frt 50 denárnál drágább fejkendőt nem viselhet, míg a papné háromforintosat is hordhat. Ne viseljenek himzett ujjakat, kivágott ingvállat; bársonnyal szegélyezett ruhát (Seydel) csak úgy viselhetnek nagy ünnepeken, ha örökölték vagy ilyesféleképen jutottak hozzá (12 frt birság). A keztyűt, recéskötényt szintén eltiltják (12 frt birság). Elégedjenek meg koronás ezüst fátyoltűvel; ne hordjanak brassói módra cifrázott cipellőt, majcos övet (6 frt birság). A cobolyprémes bunda sokféle fajtáját ne hordják különösen falun (6 frt birság). Kivételt tesznek azokkal, kiknek szülei kiválóbbak.³⁾

Nem szokatlan intézkedések ezek abban a korban; mindenesetre jellemző, hogy milyen apróságokra is kiterjed egy ilyen capitulum-gyűlés figyelme, mennyire óhajtja, hogy az egyházi rendbeliek viseletük egyszerűségével is jó példát nyújtsanak.

¹⁾ Kózdí cap. 1575 körül. *Salzer*: Népisk. t. II. közl. 17

²⁾ Capitulum »Vor dem Wald« 1661. *Salzer*: Népisk. t. II. közl. 40. 41; v. ö. 47, 52.

³⁾ 1655. synodus. *Salzer*: Népisk. t. II. közl. 39. V. ö. Archiv. X. 1.

II. Az iskola belső élete.

Tananyag. — A tanítás módja.

Tananyag. Főforrásaink, a synodusok s capitulum-gyűlések, ritkán emlékeznek meg a legfontosabb dologról, magáról az oktatásról. — Honterus, a nagy szervező, ad utasítást a falusi iskolák számára is; azonkívül a szász-keresztúri szabályzat is kiterjeszkedik röviden a tananyagra. Honterus 1547. »Reformatio«-jában a következőket írja elő. Egész Erdélyben (t. i. a szászoklakta részekben) az oktatást »vissza kell állítani« a kellő formába s alkalmas rectorokat kell mindenüvé helyezni a régiek mellé. Ne csak énekekre oktassák az ifjúságot, hanem a szabad művészetekre s a jámborságra is, hogy ez a mi ellenség közé ékelt hazánk, mely Isten kegyelméből nem a legelmaradottabb, ne süllyedjen vad barbárságba a hatóságok gondatlansága miatt; mert az ő kötelességük ezekről gondoskodni. A tanító olvasásra, írásra tanítsa meg a tanulókat, adja elő rövidesen (compendiose) a két nyelv (t. i. latin, görög.) grammaticáját, a dialecticát s utána sorban a szabad mesterségeket. Ne maradjon örökösen egy tárgynál, mert az gyűlöletes dolog (»quoniam crambe saepius recocta nihil odiosus«). Honterus nem tesz különbséget ezekben városi s falusi iskolák között, de maga is belátja, hogy e kívánalmak faluhelyen kivihetetlenek, ennek orvoslásáról is gondoskodik. Mivel a legtöbb iskolamester többre, mint az elemi ismeretekre (prima rudimenta) nem tudja a fiúkat tanítani, célszerűnek véljük, hogy a tehetségesebb ifjakat, miután az ismeretek alapjait otthon valamelyest elsajátították, a lelkes rábeszélésére küldjék valamelyik városba,

hogy itt a haza javára tökéletesebben kiképezzék. Eltartásukról a község gondoskodikjék tehetségéhez képest.¹⁾

Az iskola feladata általában az, hogy a fiúkat a szabad mesterségekre s jámborságra oktassa. Vallásos nevelés a fő jellemvonása az iskoláknak, a gyűléseken is leggyakrabban a vallásoktatásról rendelkeznek. Luther kátéját szorgalmazták az iskolában, ezt tanultatják be könyv nélkül Philippus (Melanchton) magyarázataival.²⁾

Kerüljék az obscoen szerzőket, törekedjenek arra, hogy a zsenge kedélyek a betűkkel együtt tanulják meg az ige félelmét és tisztelését; mindenképen óvakodjanak attól, hogy alkalmat adjanak rossz erkölcsre vagy megbotránkozásra.³⁾ A szász-keresztúri szabályzat elrendeli, hogy olvassák fel a kátét a legnagyobb fiúk előtt is szombaton reggel; ünnepeken és vasárnap pedig az evangéliumi szent leckét. A kisebbekkel mondassák fel a kátét, a hogy az a templomban szokás, elejétől végig németül és latinul, hadd tanulják meg jól.⁴⁾

Az ének és zenetanítás is főképen a vallási oktatás keretébe tartozik. Sokkal nagyobb tért foglalt el az akkori tanításban, mint ma; ez megfelelel annak a körülménynek, hogy az iskola az egyházzal a legbensőbb kapcsolatban állott. Szász-Keresztúron a tanító minden nap délben egy óráig énekelt a gyermekekkel⁵⁾ s ez bizonyára mindenütt így volt. A csanádi capitulum is elrendeli, hogy a szokásos énekeket ismételtgessék az iskolában, hogy az istenházában zavar ne keletkezzék.⁶⁾

Hogy néha a zenével való foglalkozást tulságba viték, azt ki lehet olvasni már az 1547. »Reformatio«-ból,⁷⁾ a XVII. század második felében több ízben panaszkodnak

¹⁾ Reform. eccl. Sax. in Transsilvania. Coronae MDXLVII. »De scholis restituendis«. M. G. P. VI. 4—5.

²⁾ 1574 és 1578. synodus M. G. P. VI. 23. VII. item 62. 7. és 26. XVII.

³⁾ 1574 synodus. M. G. P. VI. 23. VIII., item 62. 8.

⁴⁾ M. G. P. VI. 34. 2.

⁵⁾ M. G. P. VI. 34.

⁶⁾ 1582. M. G. P. VI. 27. 2. »Historia« általában éneket jelenthet, erre vall M. G. P. VI. 53. VIII., v. ö. U. o. 51¹⁹⁾ jegyzet.

⁷⁾ Ne csak énekre oktassák az ifjúságot! M. G. P. VI. 4. 1. 3. p.

miatta, így az 1676. és 1684. évi synoduson is! Falusi iskolákban lenézik a szabad mesterségeket, míg a zene annyira fellendült, hogy a hegedülés, orgonálás és ének kedvéért a jó grammaticusokat és a többi ismeretben jártas ifjakat lenézik, mellőzik; jobb rectorásokra olyat választanak, a kik a semmittevéstől elpuhultak, de hegedűszóra táncot járni tudnak. Ezért megtiltja a synodus, hogy rector, cantor vagy collega végezze faluhelyen az organista kötelességét. Ügyelni kell arra, hogy a kántor jövedelme nagyon meg ne szaporodjék.¹⁾

A falusi iskola legfontosabb feladata természetesen az írás, olvasás megtanítása. A dolog természete szerint ez náluk németül²⁾ történt, de a hol latint is tanítottak, valószínűleg együttesen ezt is elkezdtek.

Az írás, olvasás megtanítása után néhol latin grammatikát is tanítottak, sőt volt olyan falusi iskola is, hol még görögöt is adtak elő. Szász-Keresztúron például a rector legtöbb fiút görögre is tanít 1593-ban. A szabályzat előírja, hogy a tanító adja elő a latin s görög szöveget, gyakorolja a grammatikát, hogy jól megtanulják mind a két nyelvet.³⁾ A biztosabb elsajátítás érdekében városi iskola mintájára eltiltják a németül való beszélgetést; ez persze csak az idősebbekre szólhatott. Hogy a görög tanítás kivételes dolog s a latin sem általános, ezt bizonyítja az a körülmény, hogy a szomszédos Miklóstelkén (Klosdorf N.-Küküllő m.) latinra se tanítottak mindenkit, csak a »legtöbb ifjút«, pedig törvényeit a szász-keresztúri mintájára alkották.⁴⁾

Általában jellemző az erdélyi szász falusi iskolára, hogy sokat megtartott reformatio előtti állapotából. A bolkáci capitulum 1577. határozatai a szöveg szerint régi, több, mint hetven éves törvényeken alapszanak.⁵⁾

¹⁾ M. G. P. VI. 102—103, 105.

²⁾ M. Fronius 1704—5 Consiliumában azt írja, hogy megnehezíti a dolgot az, hogy »quæ Germanice scribimus, Saxonice legimus.« M. G. P. VI. 109, 12.

³⁾ M. G. P. VI. 33—34. 1.

⁴⁾ M. G. P. VI. 33. 1. 34. jegyzet.

⁵⁾ M. G. P. VI. Bev. XXXVIII.

Jellemzi őket ezenkívül a polgári élet követelményeinek megfelelő gyakorlati érzék. Az anyanyelv kétségtelenül mindig nagy szerepet játszott; ez az iskola fokát tekintve nyilvánvaló. A számtantanítás is ide tartozik. Szász-Keresztúron szombaton délután gyakorolták ezt, Miklós-telkén hetenként kétszer, szerdán és szombaton délután.¹⁾ Idevehetjük még azt is, hogy a magyar nyelv tanításának is van egy helyt némi nyoma, csakis ezért kívánhatták az említett szebeni visitatio cikkelyek a tanítóktól a magyarul tudást.²⁾

Nagyon sok függött a tanító egyéniségétől, képzettségétől, de természetesen a tanuló céljától is. A ki városi iskolába készült, azt tanítója bizonyára mindenbe bevezette, a mihez csak tudott; a kinek magasabb tervei nem voltak, kevesebbet is beírta. Írás, olvasás, némi számtan, a hittan elemei, egyes imák, énekek latinul is, ezek alkothatták a tananyagot. Hogy a tanító egyénisége döntő befolyású, az természetes; mást és másként tanított egy világlátott, egyetemi képzettségű egyén, egy városi iskolában járt vagy egy olyan oktató, ki esetleg csak falusi iskolában nyerte egész képzettségét. Nincs szabály, törvény arra, hogy mit végezzen s mit tudjon egy tanító. Sokszor a városi iskolából jött a rektor s valamennyi idő múltán ismét visszament oda diáknak, vagy a gymnasium végzése után ment falura s itt gyűjtögette a pénzt tervezett külföldi tanulására.³⁾ Nem lehetett épen ritkaság az sem, hogy gyakorlatilag sajátították el egy falusi iskolamester mellett annak összes tennivalóját s ha a sors kedvezett nekik, lehetett belőlük akár főesperes (decanus generalis) is, a mint hogy erre is van több példa.⁴⁾

A tanítás módjára világot vet az a körülmény, hogy könyv még tanult emberek birtokában is vajmi kevés lehetett. Az 1563. synodus elrendeli, hogy mivel vannak papok s diaconusok, kiknek nincs bibliájuk, 5 frt büntetés

¹⁾ Kreutzer-Schulrecht 1593, M. G. P. VI. 34.

²⁾ Ld előbb 10. oldal.

³⁾ Fischer: Beszterczei gymn. t. 13. l.

⁴⁾ Dr. Fr. Teutsch; Bilder... Archiv. N. F. XXIX. 457. V. ö. Archiv. A. F. I. 201.

terhe alatt szerezzenek.¹⁾ Ezt a cikkelyt még úgy vehetnők, mint a reformatio felfogásának természetes folyományát; megköveteli, hogy különösen papi embernek legyen bibliája, hiszen ez az egész hitélet alapja, de egy capitulum ezt a cikkelyt még 1664-ben is megújítja,²⁾ tehát még egy század multán sem mindenütt javultak a viszonyok. Az iskolamesternek a kátén kívül nem sok könyve lehetett, bár a sok Brassóban, Szebenben nyomtatott tankönyv javíthatott valamennyire a dolgon.

A könyv nélkül való tanulás (beemlézés) uralkodik az egész korban. Igen fontos tanítási eszköz volt a főnhangon egyszerre való elmondás, a recitálás. Így tanulják be a kátét, imákat, ott, ahol a grammaticai szabályokat, számтан egyes részeit. Viaszszal bevont fatáblára írtak, azaz inkább karcoltak;³⁾ papírmalmot ugyan a XVI. század derekán állítottak Brassóban, majd Szebenben is, de a papíros drága erre a célra.

Hogy a fegyelemtartásban szigorú eszközökkel is éltek, arra adat nincs, de nyilvánvaló. Az a tanító, kit magát is érhetett súlyos testi fenyíték, aligha bánt enyhébben tanítványaival. Felhasználhatta a gyermekeket apróbb dolgokra, de az 1574. synodus megtiltja, hogy szennyes házkörűli dolgokra kényszerítse őket, »melyek asszonyoknak, szolgálóknak valók, mert így a fiúkat elidegeníti. Különösen azok, kiknek szerényebb a jövedelmük, ne zsarnokoskodjanak, mert így sokan ott hagyják az iskolát, mondja egy csanádi határozat; »az iskola legyen a fegyelem, de ne a kínzás otthona.« Ha kevés a tanulójuk, törekedjenek arra, hogy működésükkel, serénységükkel újakat vonzzanak.⁴⁾

A tanulókról semmi bővebbet nem tudunk. Leánytanításról ezen korban a törvények nem emlékeznek meg. Városokban kétségkívül a leányok is részesültek oktatás-

¹⁾ *Salzer*: Népisk. t. II. közl. 9.

²⁾ Kapitél »Vor dem Walde. *Salzer*: Népisk. t. II. közl. 40.

³⁾ Dr. Fr. *Teutsch*: Bilder aus der Vergang. der sächs. Volksschule. Archiv. XXIX. 454. *Salzer*: Népisk. t. I. közl. 40.

⁴⁾ M. G. P. VI. 23/24.; 62.

⁵⁾ Csanádi cap. 1582. M. G. P. VI. 27.

ban; Brassóban már Honter működése alatt, 1544-ben szó van leányok tanításáról¹⁾ Ha tanították őket néhol faluhelyen, de inkább kisvárosokban, még kevesebbel megelégedhettek, mint a fiúk oktatásában. A XVIII. század elején, a békés idők kezdetével e téren is reform történt, már ekkor szigorúan vették a leányok iskoláztatását is.²⁾

Iskolai szünetről említést nem találunk, pedig sok szünet lehetett az ünnepnapokon kívül is, főképen a nagyobb mezei munkák idején. Ha a tanító maga összes alkalmazottaival a lelkésznél dolgozik ilyenkor, nyilvánvaló, hogy szünetel az előadás. Hozzávéve még a tanítóválasztást, meg azt, hogy földművelő nép, (jórésze az a falusi szászoknak) nem szívesen nélküli dologidőben használható gyermekét, valószínűleg is több, hogy az év tekintélyes része rendes tanítás nélkül telt el.

A szegényebb gyermek segélyezésének is maradt néhol nyoma. Hogy a szegény ember is taníthassa gyermekét, az egyház jövedelméből évenként mindig adjanak megélhetésre valót.³⁾ Előmozdította ezt az a körülmény is, hogy tandíj nincs, az iskolát a község tartja fenn, ehhez mindenki vagyona szerint járul.

Vármegyei területen sok volt a zavar a jobbágyfiúk tanulása miatt. Egyes földesurak ezt nem jó szemmel nézték s gyakran erőszakkal tartották vissza a tanulástól a fiukat, mert persze elveszítenek egy jobbágyot avval, ha kitanúl s egyházi rendbéli lesz.

Az 1676. synodus foglalkozott evvel a kérdéssel s az ev. ref. superintendens közbenjárásával a fejedelemhez fordult orvoslásért; három évre rá egy specialis esetben hoznak határozatot.⁴⁾

Már az 1624. erdélyi országgyűlés intézkedik erről. »A kik tanúság okáért, nem egyéb praetextus alatt, nem is öreg korukban mennek az schólákba, kedvek ellen

¹⁾ *Dück*: Brassói gymn. t. 22. l. jegyzetben.

²⁾ M. G. P. VI. 111 és 132.

³⁾ Barczasági cap. 1578. *Salzer*: Népisk. t. II. közl. 21.

⁴⁾ M. G. P. VI. 103.

onnan ki ne vehessék, az ki pedig ezt attentálná az... in mille florenis convincáltassék...¹⁾

Gondjuk volt a szászoknak arra is, hogy a papok a szószékről kioktassák a népet arról, hogy gyermekeiket az iskolába járassa, még pedig oly tanítóhoz, ki »nem a tévelygések rabja.«²⁾ Elrendelik, hogy a szülők szorgalmasan küldjék gyermekeiket az iskolába. A melyik gyermek nem tudja a kátét, ne eresszék az urvacsorához. Oly felnőtt, ki nem ismeri vallása alaptanait, nem lehet se keresztszülő, se bérmaapa v. bérmaanya (Pathen, Goden, t. i. a confirmationál.) Legyen különbség keresztyén és istentelen pogány között!³⁾

Össze sem eskették azokat, kik a kátét nyilvánosan fel nem mondták.³⁾

Igaz, hogy a vallási alapismereteket esetleg az iskolán kívül is meg lehetett tanulni, különösen a templomban, de indirecte ezek a határozatok oda hatottak, hogy a nép gyermekeit legalább akkor, mikor hasznát otthon úgy sem veszi, főképen a téli hónapokban, iskolába küldje.

¹⁾ Szilágyi S.: Erd. Országgyűlési Eml. VIII. 236.

²⁾ Universitas. 1568. M. G. P. VI. 21.

³⁾ 1575, 1577 Visitatio. Salzer: Népisk. t. II. közl. 18–20.

B) Városi iskolák.

I. A városi iskolák áttekintése. Az iskola vezetői, tanítói.

Az egyes intézetek XVI. és XVII. sz. sorsa. — Az iskola felettes hatósága. — A tanítók.

Az egyes intézetek XVI. és XVII. századbeli sorsa. Volt a reformatio előtt is minden szász városban iskola, de a XVI. században mind változáson mentek át, épen a reformatio szellemének megfelelően.¹⁾ Ebben az átalakulásban a *brassói* iskoláé a vezető szerep, ezt Honterusnak köszönheti. Ez a tevékeny reformator avval indította meg a városi iskolák átalakítását, hogy 1543-ban a brassói tanács elé egy tervezetet nyújtott a brassói iskola számára.²⁾ A szabályzat három részre oszlik. Az elsőben az iskola vezetéséről, a tananyagról, a tanításról, a tanulók kötelességéről szól igen röviden.³⁾ A második részt fegyelmi szabályok alkotják.⁴⁾ Legnagyobb részük nem eredeti, Heyden Sebaldus nürnbergi rector 1530 törvényéből vette, egy pár sort toldott hozzá, egyet meg elhagyott.⁵⁾ 34 soroskában ugyanannyi az iskolai élettel kapcsolatos rendetlenkedést sorol fel (engedetlenség, fecsegés, figyelmetlenség, füllentés, csúfolódás stb.); ezekért az iskola fegyerével, a virgács-

¹⁾ Nagyobb városban egyszerre több iskola is volt, az itt tárgyalt városi iskola a későbbi gymnasiummal egynek veendő; a kisebb iskolák lényegükben olyanok, mint a falusi iskolák.

²⁾ Constitutio Scholae Coronensis. M. G. P. VI. 6—12. l.; U. o. Bev. XVII. l.

³⁾ Ordinatio Studii Coronensis. M. G. P. VI. 6—7.

⁴⁾ Leges Scholasticae M. G. P. VI. 7—9.

⁵⁾ M. G. P. VI. Bev. XX. Heyden törvényei: *Vormbaum*: Evangelische Schulordnungen. I—III. Gütersloh 1860—63. I. 467. Heyden rövid életrajza: Irodalomtört. Közl. 7. évf. 55—57.

csal lakolnak. A formája arra vall, hogy betanulásra volt szánva. Inkább kisebb gyermekeknek szól, élesen kirí a tervezet többi rendelkezéséből. A többi iskolák ebből a részből semmit sem vettek át. Legnevezetesebb s igen nagy hatást gyakorolt a tervezet harmadik része, melyben a tanulók szervezetéről s hivatalairól szól.¹⁾ Az összes többi iskolában rövidebb, hosszabb idő alatt erre a mintára szervezték a diákságot. Van a tervezet végén mai alakjában egy negyedik rész is, esküformák, de ez későbbi eredetű, ép úgy későbbi, 1657. toldás a III. rész utolsó része is.²⁾

A brassói iskolát, későbbi nevén gymnasiumot, Honterus tervezete alapján 1544 december elsején nyitották meg; három évre rá új épületbe költözött. Az u. n. nagyiskola földszintjén tágas auditorium volt, emeletén 9 diákszoba (musaea), egy-egy 3—4 tanulóra szánva. A kis iskola emeletén tanító-lakások voltak, ebben az épületben volt a könyvtár is. A nagy iskola képezte a tulajdonképeni gymnasiumot; ebben tanított a rector a synergus-okkal, későbbi nevükön a lectorokkal; a kisebb épületben a gyermekeket a paedotribák tanították.³⁾

Honterus maga nagy tevékenységet fejtett ki az iskola érdekében. Csodálatra méltó buzgósággal Brassóban másfél évtized alatt (1533—1549) a jó tankönyvek egész sorozatát nyomtatta, jórészt maga írta. A tanulók használatára nyilvános könyvtárt állítottak fel, »a mennyire telt felszerelték theologiai, orvosi, jogi s más jobbfajta írók műveivel.«⁴⁾ Hozattak ebbe még Törökországból is egyes görög műveket, továbbá a feldult budai királyi könyvtárból valókat.⁵⁾ Ebből is láthatjuk, mennyire szívükön hordták az iskola fellendítésének ügyét.

Mint a falusi iskolában, itt is évenként választották a rectort, itt is átmeneti pálya a tanítóság, a gyakori vál-

¹⁾ Ordo Magistratum constituendi eligendique in Schola Coronensis et ejusdem officia. M. G. P. VI. 9—11.

²⁾ His officiis . . . szavaktól. M. G. P. VI. 11.

³⁾ Dück; Brassói gymn. t. 23—29. l.

⁴⁾ M. G. P. VI. 4. J. Gross: Zur älteste Geschichte der Kronst. Gymn. bibliothek. Archiv. XXI. 591.

⁵⁾ Dück; Brassói gymn. t. 24.

tozás a városi iskolánál is ép' oly nagy s állandó csapás. Ezen később a rector fizetésének javításával igyekeztek javítani s 1655-ben a rector eddigi évi 60 frt fizetését 100 frtra emelték.¹⁾

Mindjárt az iskola megnyitásának első évében kezdtek vezetni az iskola anyakönyvét (*Matricula sive liber vitae*,²⁾ ebbe írta az idősebb tanuló a nevét. Az anyakönyvbe volt a törvény bevezetve, így azt mintegy aláírták belépésük alkalmával. 1559-ben 38 új név került bele, ez az iskola jó hírnevére mutat.³⁾

A politikai zavarok néha a legközvetlenebb hatással voltak az iskolára. 1612 okt. 16-án a szászoknak Báthory Gábor fejedelem ellen vívott földvári csatájában 39 brassói gymnasista esett el, a következő évben csak 5 tanuló neve került az anyakönyvbe.⁴⁾

A század közepén újra felvirágzott az iskola Albrich Márton rectorátja alatt, ekkor történt meg az említett fizetés javítás is. Albrich utóda Honterus, a reformator unokája, 18 évig (1665—1678) állt az iskola élén.⁵⁾ 1689-ben Brassó legnagyobb része tűzvész áldozata lett, sokáig szünetelt az iskolai élet. A tanulók elszéledőben voltak; nem tudtak megélni a szokásos segélyezés s kereset nélkül. Honterus, ki már ekkor a város lelkésze volt, rendkívüli eszközökkel tartja őket együtt; gondoskodik eltartásukról; távozásuk esetére utiköltséget biztosít nekik, ha legalább egy félévig maradnak.⁶⁾ Így túlélte az iskola a nagy veszedelmet s a XVIII. század elején újra nagy jelentőségre jutott Marcus Fronius tevékenysége idején.⁷⁾

A *nagyszzebeni* gymnasium nem sokkal a brassói után jött létre; hamarosan nagy fontosságra emelkedett, a szászok nagyobb része közös nagy iskolájának tartotta. Ér-

¹⁾ *Dück*: Brassói gymn. t. 30, 61.

²⁾ M. G. P. VI. 12.

³⁾ *Dück*: Brassói gymn. t.

⁴⁾ G. D. *Deutsch*: Geschichte der Siebenbürger Sachsen. 3. Aufl. 1899. 344—345. l. *Dück*: Brassói gymn. t. 50.

⁵⁾ *Dück*: Brassói gymn. t. 59—62.

⁶⁾ *Dück*: Brassói gymn. t. 68.

⁷⁾ M. G. P. VI. Bev. LXIX.

dekes a létrejötte. A tanács már 1545-ben házat vett e célra, két évre rá a régi iskola rectorját Wittenbergbe küldte ki s Brassóból Wagner Bálintot, Honterus tevékeny munkatársát, a brassói gymnasium első rectorát hívatta el.¹⁾ 1549-ben Kolozsvárról meghívja Stancarus Ferencet, a lengyel reformatioban is nagy szerepet játszott olasz tudóst,²⁾ hogy adjon tanácsot egy iskola szervezéséhez. Stancarus véleményét írásban terjeszti a tanács elé³⁾ Főiskolát (generale et publicum gymnasium) szerinte nem állíthatnak fel, nemcsak azért nem, mert igen sokba kerül, de amellet nem is kapnak hozzávaló elegendő számú tudóst. Kisebb particularis gymnasiumot ajánl nekik; tanítsanak ebben »theologia pura«-t, héber, latin, görög nyelvet, dialecticat s rhetoricat. Ehez 5 tanult férfi kell, egy-egy a theológiára, héberre, latinra s görögre, a dialecticát s rhetoricat egy taníthatja. Ha nem akad más a theológiára s héberre, ő maga is elvállalja. A mint látjuk még particularis gymnasium számára is jó magas követelményeket állapít meg.

A háborús idők (Castaldo), pestis miatt⁴⁾ csak 6 év mulva, 1555-ben jött létre a gymnasium, akkor is sokkal szerényebb igényű. Az eddigi tanító s segédjei mellé egy lectort állítanak 50 frt fizetéssel, ez a latint, görögöt s a filozófia elemeit adja elő Megigérik neki, hogy fizetéséhez még hozzá is adnak tehetségéhez és serénységéhez mérten. Ugyanekkor egy segélypénztárt is állítanak fel, hogy a tehetségesebb ifjak külföldre menését lehetővé tegyék.⁵⁾

Honterus példájára itt is könyvtárat állítottak fel az iskola rendelkezésére. A dominicanusok könyvtára volt az alap, gazdagon ellátták renaissance s reformatio korabeli művekkel. Csak az 1557. évben 100 frt árát hozatnak Németországból; növelték adományok is, így pl. a szebeni tanács Aeneas Sylvius műveit ajándékozta »az ifjuság használatára.«⁶⁾

¹⁾ M. G. P. VI. Bev. XXIV.

²⁾ Dr. Ballagi A. Lengyelorsz. tört. Egyet. előadás. 1905.

³⁾ M. G. P. VI. 13–15; szokásos ilyen véleményt kérni abban a korban pl. Melanchton is ad. M. G. P. VII. 430.

⁴⁾ Dr. Deutsch Fr.: A szebeni gy. t. 20/21. l.

⁵⁾ M. G. P. VI. 15–16. l.

⁶⁾ Dr. Deutsch Fr.: A szebeni gy. t. 30. l.

1557-ben az universitas gyűlésén Barczaság s Beszterczevidék kivételével megigérik, hogy évenként 200 frttal járulnak a szebeni iskola költségeihez, hogy így egyszerre két lectort is tarthassanak; ezt a határozatot 1572-ben, mivel úgy látszik nem hajtották végre, újra megújították.¹⁾ Tehát legalább a hét szék és két szék közös iskolájának ismerte el a szebenit.²⁾

1578-ban, mivel az universitas elhatározza, hogy Szebenben »dem Land und der Jugend zu Gut« particularis iskolát szerveznek, behívják Sziléziából Fürstenbergi Breslacus Mártont remélik, hogy társat is hoz magával. Brassó kivételével az összes szász városok vállalják, hogy ezek fizetéséből a rájuk eső részt fizetik. Breslacusnak évi 100 frtot, 2 hordó »Weinland«-ból (Küküllőköz) való bort, más két hordó jó bort, 25 köből rozsot biztosítanak.³⁾

Megmaradt egy levél 1591-ből, melyben a szebeni tanács kéri a medgyesi capitulumot, hogy ígéretéhez képest küldjön az iskola fenntartására 40 köből buzát s 6 hordó bort.⁴⁾

Szebenben sokkal jobban fizetik a tanerőket, mint Brassóban; a ludirector 1555—1562 közt 120 frtot kap, a lector 50 - 80 frtot.⁵⁾

A század végéig az iskola belső életéről keveset tudunk, ekkor szervezik ujja az iskolát, akkor kezdődik igazi fénykora. Főképen Huet Albert nagyszebeni királybíró nevéhez fűződik ez a fellendülés; részük van benne az iskola akkori rectorainak, különösen Deidrich Györgynek.

Az épületet két szomszédos ház megvételével kibővítik, újra szervezik a könyvtárat (ezóta Kapellenbibliothek.⁶⁾

¹⁾ M. G. P. VI. 19 és bev. XXXIII.

²⁾ A hétszék: Szeben, Ujgyház, Szászváros, Kőhalom, Szerdahely, Segesvár, Szászsebes-szék; a két szék Medgyes- és Selyk-szék. *Szülágyi S.* Erdély történelme. 48. l.

³⁾ M. G. P. VI. 27.

⁴⁾ M. G. P. VI. 31—33. l.

⁵⁾ Dr. *Teutsch* Fr.: A szebeni gy. t. 21.

⁶⁾ Dr. *Teutsch* Fr.: A szebeni gy. t. 40.

E könyvtár gazdagságát mutatja, hogy a XVI. századból 300, a XVII. századból 6000 nyomtatvány maradt.¹⁾

1598-ban az iskola belső szervezetét Honter tervezeténél sokkal kimerítőbb törvények szabályozzák, melyek másfél századon át voltak érvényben.²⁾

A szebeni capitulum s a városi tanács szerepel mint törvényhozó, aláírásukkal erősítik meg.

Bőven előírják a rector, 2 lector, collegák s a tanúk közül választott tisztviselők kötelességeit, legrészletesebb a fegyelmi ügyekről szóló fejezet; a törvényt eskü minták zárják le. Úgyanettől az időponttól kezdve vezetik az anyakönyvet (matricula.)

A virágzásnak a háborús idők vetették végét; Basta, Mihály vajda, Báthory Gábor ideje következett. A földvári csatában kapott sebeibe halt bele a szebeni rector, üres a matricula következő lapja. Bethlen alatt újra fellélegzenek, mikor Deidrich András rektornak jött; 92 tanulója lett, tankönyveket írt, nyomtatott³⁾ De azért a XVII. század már nem a virágzás kora a szebeni iskola életében. Annál szembetűnőbb ez, mert az erdélyi magyar iskoláknak éppen ez az idő, Bethlen s a Rákócziak ideje a fénykora.

Panaszkodik az 1647. synoduson Szeben küldötte előadja a város tanácsának már több, mint elegendő elkészített tervét.⁴⁾ Megfogyatkozott a szász nemzetben az igaz tudomány, jóhírnevének nagy kárára, míg a magyarok jóhíre ellenkezőleg gyarapodik; gondoskodni kellene jó iskola (schola docta) felállításáról, kéri az egyházi gyűlés segédelmét. A synodus biztatja Szeben küldöttét, hogy csak járjanak elől jó példával.

1653-ban az universitas gyűlésen kerül szóba a dolog. Jó iskolát kellene felállítani avval, hogy Szebenbe tanult férfiakot kellene behívni. Meg sem érezné a nép,

¹⁾ Frankl (Fraknói) Vilmos: Hazai és külföldi iskolázás a XVI. században. 160. l.

²⁾ Statuta Scholae Cibinensis. M. G. P. VI. 49--61. Bev. XLVI—LI.

³⁾ Dr. Deutsch Fr. A szebeni gy. t. 49—51. l.

⁴⁾ M. G. P. VI. 86.

mondták egyesek, ha egy »kapu«-ra 65 dénárt vetnének s ez a 2400 kapu után 1560 frt lenne.¹⁾ De nem lett a dologból semmi.

A későbbi politikai zavarokkal vagy súlyos adóterhekkel együtt jár az iskola hanyatlása, sőt az erkölcsök sülyedése is. Sok a panasz a fényűzés ellen, pedig a fizetésük csekély különösen a rector társainak.²⁾ Az organistát jól fizetik 200 sőt 1675-ben 300 frtot kap, míg a tanítókat, magát a rectort is lenézik. A cantornak évi 20 frt a fizetése, kevés a mellékjövedelem, ebből is nagy részt kapnak a collegák s a rector. Pedig keserves a tanítók élete »inpulvere scholastico serpentitus.« A cantornak a tanács egyes alkalommal 5 frtot szokott adni »italra.«³⁾

Ezek az állapotok csak a XVIII. században javulnak, az állandó béke beköszöntével.

A *besztercei* iskola a földrajzilag különálló Besztercevidék (Nösnerland) gymnasiuma. A reformatio itt a XVI. század ötödik tizedében terjedt el. 1551-ben lett az iskola rectora Dávid Ferenc s evvel kezdődik az iskola új élete, fellendülése. Növekszik a collegák száma, a rectornak 90 majd 1554-től 100 frt a fizetése; 1589 óta lector is van 50 frt fizetéssel. Új épületet emelnek még 1565-ben,⁴⁾ 1590-ben Báthory Zsigmond a petresfalvi tized negyedét a gymnasiumnak adja; $\frac{2}{3}$ -át a tanítók fizetésére, $\frac{1}{3}$ -a a tanulóké.⁵⁾

Ennek az iskolának első virágzási kora a XVI. század vége, különösen Rohrmann Gál magister rectoriségének ideje (1593—1598.) Minden bizonnyal ő az 1596. iskolatörvények szerzője.⁶⁾ Két évvel előzi meg ez a törvény a szebenit; rövidebb, tömörebben fogalmazott ennél, különben tartalma s szerkezete nagyon sokban hasonló.⁶⁾

¹⁾ M. G. P. VI. 91—93. l.

²⁾ Dr. *Teutsch* Fr.: A szebeni gy. t. 59.

³⁾ Dr. *Teutsch* Fr.: A szebeni gy. t. 73.

⁴⁾ *Fischer*: A besztercei gy. t. 13—14; 22—25.

⁵⁾ *Fischer*: A besztercei gy. t. 86. Az adományozó oklevél szövege.

⁶⁾ *Leges Scholae bistricinae circa docentes notandae*. M. G. P. VI. 40—49.

Az oktatás anyagának s idejének meghatározása tekintében ez a törvény is nagyon hiányos.

A XVII. század elején háború, elemi csapások látogatták a várost; hanyatlik az iskola, 1606-ban például rectorát hanyagság miatt el kellett bocsátani.¹⁾ Nem ritkán viszálykodás van a rector s a város lelkésze között; előfordult, hogy dacból napokig nem mentek se a rector, se a tanulók a templomba.²⁾ Az iskola fellendítésére a század közepén külföldi egyetemekről, főképp Königsbergből hívnak nagy segélyösszeggel (2–300 frt) rectorokat az ott tanuló hazai ifjak közül.

1648 óta vezetik az intézet anyakönyvét. E század második felében közepesen 25 tanuló van a legfelső osztályban, ami elég tekintélyes szám.³⁾ Különösen a század vége felé újra fellendül, 1683–1693 között 14 tanulója ment külföldi egyetemre.⁴⁾ Honterus példáját a tanulók szervezésében ez az iskola követte a legkésőbbben, jóformán csak a XVIII. században.⁵⁾

A *segesvári* iskola XVI. századi sorsáról nem sok adatunk van. Nem valami látogatott lehetett; 1590-ig 50 frtot kap a rectora, 1613-ig 80-at, eóta 100-at; ő fizeti collegáit.⁶⁾

A XVII. elején a várhegyen nagy iskolát emeltek, 1619-ben közel hozzá ismét egyet, szintén fenn a hegyen a templom mellett, távol a város lármásabb részeitől.⁶⁾ Évvel egyidejűleg új élet kezdődik Hartmann Simon rectorása alatt; ő volt az 1620. törvények szerzője.⁷⁾

A törvény elején régi, többnyire a synodus által hozott cikkelyek vannak egybegyűjtve, megegyeznek a fa-

¹⁾ Fischer: A beszterczei gy. t. 28–31. l.

²⁾ U. o. 54–55. l.

³⁾ U. o. 42. l.

⁴⁾ U. o. 33. l.

⁵⁾ U. o. 43. l.

⁶⁾ G. D. Teutsch: Segesvári gy. t. I. közl. 8; 22. l.; 14/15. l.

⁷⁾ Ius, Leges et Ordo institutionis Rei Literariae pro Schola Schesburgensi M. G. P. VI. 64–70. Hogy Hartmann a szerzője, mutat erre M. G. P. VI. 76/77. l. hol első személyben (nos) szól a törvény.

lusi iskolák tárgyalásánál felhasználtakal. Ezután rátér a törvény a segesvári iskola »professor«-ainak s tanulóinak kötelelességeire Rendkívül becsessé teszi ezt a törvényt az a körülmény, hogy az oktatás anyagát s az óra-rendet minden osztály számára előírja a táblázatos tanrendekben, ebben egyedül áll az erdélyi szász iskola törvények között.

A század közepe óta lector is működik az intézetben.¹⁾ 1678-ban Ladiver Illés, Eperjesről menekült protestáns, lett a rector; 3 évig működött itt, míg Tököli vissza nem vitte. Hogy virágzás járt vele Segesvárt, mutatják ezek az adatok: odajövelekor 16 tanulózt talált a legfelső osztályban, működése alatt 60 új jött, közülök 19 ment egyetemre.²⁾ 1680-ban egy pár új törvényt is hoz, főképen a fegyelem biztosítására.³⁾ Utódja Kelp Márton könyvtárat szervez, maga s tanítótársai is adakoznak e célra.²⁾ Az iskola törvények lényegükben továbbra is megmaradtak, bizonyítja egy 1695. leírásuk, mely csak kevésbé eltérő.⁴⁾

A medgyesi iskolát csak XVII. század elejétől ismerjük jobban; anyakönyvét 1604 óta vezetik, rektorainak neve is csak ez idő óta maradt meg. Szinte falusi iskolára emlékeztet a medgyesi tanács 1621. évi azon határozata, hogy a község tudta s akarata nélkül ne bizzák az iskola vezetését senkire. Ugyanezen évben újév napján majdnem minden tanuló otthagya az iskolát, ugyszólván csak a collegák voltak a templomban. Ezt az iskola monografusa avval magyarázza, hogy rectorváltás lehetett és a diákság kedvelt rectorával tartott s vele ment.⁵⁾ Lehet, hogy a két egykorú esemény között összefüggés van.

1624-ben 24 tanuló van bejegyezve az anyakönyvbe, a század második felében e szám néha 50-en is felülemelkedik.⁶⁾

Első törvénye 1637-ből való, idősebb Miles Máttyás

¹⁾ *Teutsch* G. D.: Segesvári gy. t. I. közl. 18.

²⁾ U. o. II. közl. 10.

³⁾ M. G. P. VI. 104.

⁴⁾ M. G. P. VI. Bev. LIV.

⁵⁾ *Gräser*: Medgyesi gymn. t. 7–8. I.

⁶⁾ U. o. 11, 25. I.

rector a szerzője.¹⁾ Szerinte eddig sok a zavar az iskolában, meri nincs írott törvény s a legtöbb dolog a rector kényekedvére van bízva. Ezért rövidesen megállapítja a tanrendet s a felügyeletet kissé megszigorítja. 1650-ben Hoffner rector, 1661-ben ifjabb Miles Mátyás, az előbbi Miles fia, egy-egy rövid órarendet szab meg. Lector nem mindig van az intézetben.²⁾ Mind a három szabályzat csak a legfelsőbb osztály tanulmányi rendjével foglalkozik.

Van még az iskolának egy XVII. törvénytöredéke, melyben bővebb rendelkezés nyoma látszik.³⁾ Könyvtára volt ennek az iskolának is.⁴⁾

A *berethalom*-i iskola tulajdonképpen nem tartoznék ide, maga Berethalom csak mezőváros. Mivel azonban ez a hely a superintendens állandó székhelye három századon át (1572—1867), iskolája inkább városi jellegűvé lett, s így tárgyalásának itt a helye.⁵⁾

Csak 1672 óta vezetik a »gymnasium« anyakönyvét, ekkor hozzák törvényét.⁶⁾ Ennek az iskolának vannak olyan vonásai, melyek a többi városi iskolától elkülönítik. Lectora nincs, a rector fizetése vajmi csekély. 60 frtot kap ugyan, de ebből az övé csak 22 frt marad, 16 frt a cantoré, 12 a collaboratoré, 10 a campanatoré. 1670 óta meg épen csak 40 frtot kapnak összesen, a rector 18-at, a többiek 14, 10 illetve 8 frtot. Van tehát okuk rá, hogy a temetéseket pontosan osztályozzák, mennyit kapnak nagy (funus generale), mennyit kisebb (f. speciale) temetés után s ezen hogyan osztozkodik meg a segédlelkész, a rector, a collegák s tanulók; épen oly gondosan feljegyzik a szüreti javadalmat.

A törvénye a közeli megyesi iskolai befolyását mutatja, különösen az említett törvénytöredékkel szembevető az egyezés.⁷⁾

¹⁾ M. G. P. VI. 83—85. l.

²⁾ M. G. P. VI. 86—88. l.

³⁾ M. G. P. VI. 106.

⁴⁾ *Gräser*; Medgyesi gy. t. 24.

⁵⁾ M. G. P. VI. Bev. XXXII. és LVI. l.

⁶⁾ M. G. P. VI. Bev. LXII, LXIII. 91—102.

⁷⁾ M. G. P. VI. Bev. LXVIII, LXIX.

Több városi iskoláról e korból bővebb említés nem maradt.

Az iskola felettes hatósága. Az erdélyi szász városi iskola éppen úgy, mint a falusi, közös intézménye az egyháznak s a világi községnek. Az iskola felettes hatóságát együttesen alkotják; az iskolatörvényeket rendesen a capitulum s a városi hatóság együttesen hozza, illetőleg erősíti meg.¹⁾ A berethalmi törvény »Gymnasiarchae«-nek nevezi a felügyelettel megbízottakat,²⁾ de rendesen használt nevük inkább az »inspectores.«³⁾ Legfontosabb szerepet ezek között mindig az illető város lelkésze játszik, ki az iskolának mintegy »ordinarius et supremus inspector«⁴⁾-a. Nagy beleszólása van az iskola legbelsőbb ügyeibe is, a tananyag kijelölésébe, a tankönyv megválasztásába is.⁵⁾ Beszterczen a rector a törvényeken szükség esetén is csak a lelkész parancsára változtathat; csak a lelkész tudtával küldheti el a dacos, hanyag collegát; ujat is csak a lelkésszel együtt fogadhat.⁶⁾ Szebenben az előadás anyagát a lelkésszel együtt tartott tanácskozáson (consilium) határozzák meg.⁷⁾ Segesvárt különösen hangsúlyozzák, hogy a rector a lekipásztor beleegyezése nélkül a törvényekhez semmit ne tegyen, se el ne vegyen belőlük.⁸⁾ Csak a lelkésznek van joga megesketni a tanulót s nagyobb vétségek (criminalia) esetén ítélni; a rector csak az engedelmességre s egyévi maradásra való fogadalmat tétetheti le velük.⁹⁾

Honter szabályzata arról nem szól, hogy másnak is van beleszólása az iskola ügyeibe, mint az iskola tagjainak; a rector parancsa a törvény; de éppen Brassóban a legbizonyosabb, hogy a város lelkésze, maga Honter, haláláig milyen fontos szerepet játszott az iskola életében.

¹⁾ M. G. P. VI. 48, v. ö. u. o. 38 és 64. l. a cimbén.

²⁾ M. G. P. VI. 96.

³⁾ M. G. P. VI. 49.

⁴⁾ M. G. P. VI. 64. cim.

⁵⁾ M. G. P. VI. 86. 1644. synodus.

⁶⁾ M. G. P. VI. 40. 3. pont.

⁷⁾ M. G. P. VI. 49. 4.

⁸⁾ M. G. P. VI. 79. függelék.

⁹⁾ M. G. P. VI. 68. IV.

Altalában elmondhatjuk, hogy minél kisebb az iskola, minél kevesebb tanultságú, tekintélyű a rector, annál nagyobb befolyása van az iskola sorsának intézésében a város lelkészének.

A tanítók. Az iskolának, mint sokban önálló intézménynek élén a rector áll. Feladata, hogy az iskolát (republican Scholasticam) emberséggel párosult szigorúsággal igazgassa.¹⁾ Feladata fontosságához képest nagy hatalmat adnak neki. Tanítótársait ő fogadja fel, nem mindenütt a lelkész hozzájárulásával.²⁾ A collegák viselkedésének iránta szeretettel, engedelmességgel, mondja a beszt. törvény; akarata ellenére semmit sem tehetnek.³⁾ Esküjükben megfogadják, hogy a rectort uruknak (herus) ismerik el.⁴⁾ Az általa kijelölt anyagot tanítják a collaboratorok, minden osztálynak ő a felügyelője, különösen az elsőnek.⁵⁾ Az osztályok elnevezését felülről kezdték, tehát ez a legfelső osztály.

Tanítótársai csak engedélyével lehetnek távol az iskolától, csak így utazhatnak el vagy mehetnek lakodalmakra s egyéb tisztességes mulatságokba.⁶⁾ A rector fogadja fel s osztja be belátása szerint a tanulókat; az arra érdemeseknek ő ad bizonyítványt.⁷⁾

Szóval, mint az iskola igazgatója (gubernator) arra törekszik, hogy tanítótársai s a tanulók kötelességüket teljesítsék és a törvényeket betartsák.⁸⁾

A tanításban résztvevők tekintetében különbség van Honter törvénye s a későbbi állapotok és szabályzatok között. Honter synergus-okra s paedotribákra osztja az oktatásban segédkezőket; névszerint felsorolja a cantort, ki a zeneoktatást végzi, a secretarius-t, a III. osztály praefectus-át s a harangozókat, ezek a kisebb tanulók

¹⁾ 1598. szebeni törv. M. G. P. VI. 49. I.

²⁾ 1543. Honter törv. M. G. P. VI. 6. I.

³⁾ 1596. beszt. törv. M. G. P. VI. 40. 2.

⁴⁾ M. G. P. VI. 40. 2. p.

⁵⁾ Szebeni tv. 1598. M. G. P. VI. 52. VIII.; v. ö. u. o. 97. 3. p.

⁶⁾ Beszt. tv. 1596. M. G. P. VI. 40. 17. p.

⁷⁾ Szebeni tv. M. G. P. VI. 49. III. és Beszt. tv. u. o. 40. 3.

⁸⁾ Segesvári tv. 1620. M. G. P. VI. 68. I.

oktatásával vannak megbizva.¹⁾ Ezek közül a secretarius s a harangozók biztosan az idősebb tanulók közül kerültek ki, valószínűleg jórészt a többi is. Erre vall az a körülmény, hogy a hanyag oktatók felett a tanulók sorából választott censorok ítélkezzenek a rectorral együtt.²⁾

A későbbi iskolatörvények szerint is jut szerep a tanításban az idősebb tanulóknak, de kisebb mértékben. Általános jellemvonásuk az, hogy nincs éles határvonal a tanítók és tanulók rendje között, hanem fokozatos átmenetet találunk. A későbbi segédtanítók kötelességét a tanulók nem végezhatték, mert egyidejűleg tanítottak minden osztályban s a legfelső osztályban is tanítottak ők is. E tekintetben tehát fejlődés van Honter tervezete óta.

A rector segitőtársai sorában első a lector, kitől rendszerint egyetemi képzettséget kívánnak meg. Kiveszik a többi tanító sorából, Szebenben pl. külön eskümintája van.³⁾ Némileg mellérendeltje a rektornak, együtt tanítják az első osztályt. Kisebb gymnasiumokban csak később szerepel a lector; Szebenben kettő is van egyszerre.⁴⁾

A collegák vagy collaboratorok sorában első a cantor; Segesvárt egyszersmint a külön collaborator primus-t pótolja.⁵⁾ A zene, ének nagy szerepét és megbecsülését mutatja, hogy külön oktató foglalkozott főképen vagy csak evvel s ez a tanító rangban mindjárt a lector, vagy ha ez nem volt a rector után következett. Az iskola egyházi jellege magyarázza ezt a körülményt; a templomi éneknél a gymnasium énekkara fontos szerepet játszott.

A cantornak jelen kellett lenni minden istentiszteleten; az éneket ő kezdi meg s figyelmesen vezeti a kart az istentisztelet végeig.⁶⁾ Az iskolákban ő tanítja az ünnepekre, temetésekre, lakodalmakra és egyéb alkalmakra való összhangzó énekeket.⁷⁾

¹⁾ M. G. P. VI. 6—7.

²⁾ M. G. P. VI. 7.

³⁾ M. G. P. VI. 60.

⁴⁾ M. G. P. VI. 50. IV.

⁵⁾ M. G. P. VI. 70.

⁶⁾ Szebeni tv. M. G. P. VI. 51. IV. p.

⁷⁾ U. az. M. G. P. VI. 51, 52. V—VII. p.

Az első collaborator Beszterczén az első osztályban tanít, s gondoskodik az egész iskolában a fegyelem tartásáról.¹⁾ A szebeni törvény külön nem említi, Segesvárt a cantor az első collaborator.

Általában a collaboratorok az alsóbb osztályok tanítói a II. osztálytól lefelé: mindegyiknek külön osztálya van rangja szerint való sorban, a rangban magasabb felsőbb osztályban tanít. A collaboratorok száma kapcsolatban van az osztályok számával. Az első (legfelső) osztályban a rector, lector vagy lectorok, Beszterczén az első collaborator s mindenütt a cantor tanít; az alsóbb osztályokban egy-egy collaborator; az ének-, zene-tanítást természetesen itt is a cantor végzi.

A cantort az énekoktatásban, templomi éneklésben segítik, szükség esetén helyettesítik, a collaboratorok.²⁾ Megjegyzendő, hogy az osztály korántsem esik össze az évvel, legtovább az első osztályban maradtak, néha 5—7 évig is.³⁾ Az egyes osztályok sem képeznek mindig egységes egészet, bennük is megkülönböztetnek fokozatokat.⁴⁾

Az osztályok száma egy intézetnél is változó, például Segesvárt 1620-ban lett háromból négy. Általában elmondhatjuk, hogy a mi fogalmaink szerint kevés az osztály, átlag 3—4 lehetett; ennek oka az, hogy kevés az iskolára fordítható költség, nincs elég tágas épület, sem elégséges számú tanító. Mérsékli ezt a bajt az a körülmény, hogy sok az iskola a százszoknál s így eloszlik a tanulók száma is s kevesebb tanulóval ilyen beosztás mellett is lehetett boldogulni.

Néhol a tanítók (praeceptores) között említik a campanatort is; Beszterczén kettő is van; az első az istentiszteletnél segédkezett, a templomot tartotta rendben, esetleg a cantort helyettesítette; mindketten templomba vagy temetésre menésre kellő időben harangoznak.⁵⁾

¹⁾ M. G. P. VI. 41.

²⁾ Szebeni tv. M. G. P. VI. 51. VI.

³⁾ Fischer: Beszterczei gy. t. 33. l.

⁴⁾ Segesvári 1620. tv. M. G. P. VI. 71. II. oszt. tanrendjében a logica okt.; U. o.

⁵⁾ M. G. P. VI. 42; v. ö. Berethalmi tv. U. o. 98.

A tanításban részt vettek az idősebb tanulók az összes intézetekben avval, hogy a legelemibb dolgok tanítását rendszerint ők végzik. Az iskolába jární kezdő fiút többnyire nem is sorozták osztályba, hanem a rector idősebb tanulókra bizta őket. Mivel ez a kérdés főképen a tanulók anyagi helyzetével függ össze, bővebben erről a tanulókkal foglalkozó fejezetben lesz szó.

Az oktatók viselkedéséről több ízben megemlékeznek törvényeink. Legyenek Isten kegyelméből nyert »sparta«-juknak diszére tudományukkal és életükkel, monőja a besztercei törvény.¹⁾ Kijelölt óráikat tartsák be; ne töltsék olyankor idejüket paraszt-munkával, sétálgatással vagy semmittevéssel. Pontosan jelenjenek meg óráikon. A magántanulóval való törődés ne legyen a nyilvános oktatás kárára.²⁾ Viselkedjenek példásan, egymás között »római nyelven« beszéljenek.³⁾ Ha komoly ok tartja távol valamelyiküket, gondoskodják helyettesítéséről.⁴⁾

Iszákos vagy játékos praeceptor nem méltó intézetükhöz, mondja a besztercei törvény.⁵⁾ A segesvári törvény szerint szigorúan tilos az éjt az iskolán kívül tölteni, lakomákon vagy az utcán kiáltozni, az iskola kerítését betörni vagy rajta átmászni »különösen a professoroknak.« Ha ez ellen egy tanító vét, először 25 denárt, másodszor 50 denárt, harmadszor 75 denárt, negyedszer 1 frtot fizet s csak ötödször vesztí el hivatalát.⁶⁾

Ez a tilalom, még inkább az enyhe büntetés nem valami kedvező fényt vet az akkori fegyelmi állapotokra, szerencsére azonban ez a törvény egyedülálló.

¹⁾ M. G. P. VI. 38. Prima lex.

²⁾ U. o. M. G. P. VI. 39. l. 14—15. p. és 40. l. 18. p.

³⁾ Segesvári tv. Régi szöveg. M. G. P. VI. 67. XVI.

⁴⁾ Besztercei tv. M. G. P. VI. 41. l. 5. p.; v. ö. Honter tv. U. o. 7. l. 7. p.

⁵⁾ M. G. P. VI. 40. l. 19. p.

⁶⁾ M. G. P. VI. 67. l. XVII.

II. A tanítás.

Tananyag. — Módszer. — Tankönyvek. — A tanítás ideje.

Tananyag. Jellemzően foglalja össze a tanítás anyagát a besztercei törvény: oktassák a tanítók a reájuk bízott tanulókat a mennyei tudomány legfontosabb tanaira, melyek Isten lényegéről és akaratáról szólnak, azonkívül a többi, szabad emberhez illő ismeretekre.¹⁾

Az iskolákban a reformatio által módosított humanizmus szelleme uralkodik. Vallásos nevelés s főképen nyelvi oktatás jellemzi az azonkori iskolákat általában, nem kivétel az erdélyi szász gymnasium sem, de jellemző sajátága, hogy itt a formalis oktatás mellett tárgyi ismeretekre s az anyanyelvre is, — bár csekélyebb mértékben — mindig gondot fordítottak.

A tanítás anyagára és általában az oktatás egész lefolyására legbővebb forrásunk a segesvári iskola 1620. törvénye,²⁾ a tárgyalás alapjául ezt választottuk.

Minden szász gymnasiumban foglalkoznak a legelembb ismeretek tanításával is, ezt részben idősebb tanulók végzik, részben a rangban legutolsó collaborator.

A segesvári törvény szerint mivel elhatározott, hogy négy osztály legyen, a »quarta«-ba azok tartozzanak, kik olvasni, írni tanulnak; az olvasottakat később betanulják s a declinatiokat, coniugatiokat s a görög nyelv elemeit tanulják.³⁾ Tehát már itt megkezdődött a classicus nyelvek tanulása; már itt ez a fő tárgy, mert a törvény egy további helyén úgy intézkedik, hogy az osztálytanító (itt a collaborator quartus) leginkább a coniugatiokat s declinatiokat

¹⁾ M. G. P. VI. 3°. l. 2. p.

²⁾ M. G. P. VI. 64—79.

³⁾ M. G. P. VI. 72. Quartus Collaborator.

tanítsa. Este szétbocsátás előtt az összes kisebbeknek adjon fel latin-t, t. i. valami sententiát v. szavakat, melyeket másnapra betanulnak. Adja elő a gyermeki beszélgetéseket vagyis illedelmesség tanítását (*Colloquia puerilia vel morum Civilitates*.¹⁾)

A táblára naponként három görög és latin szót írjon fel a német fordításával együtt, hogy az egész osztály szeme előtt legyen, hogy elolvassák, leírják s emlékeztükbe véssék. Tanították természetesen már itt is a vallás-tan elemeit, a törvény mindössze csak annyit mond, hogy ünnepnapokon, mikor az osztálytanító a karban énekel, egy idősebb tanuló, az *oeconomus*, gyakorolja velük az imákat.²⁾

A IV. collaborator is akkor tanít, a mikor a többi tanító, csakhoggy ő még az istentisztelet ideje alatt is foglalkozik a kicsinyekkel. Ügyel arra, hogy ne zajongjanak különösen a nyilvános előadás alatt; nemcsak a különösen rábizottakat, hanem minden kisebb fiút rendben tart; vigyáz arra, hogy futkározással zajt ne csapjanak, el ne essenek, meg ne sértsék magukat.³⁾

A III. osztályban már rendszeresebben folyik a tanítás, előírt tanrend szerint.⁴⁾ A latin grammaticát tanulják, az auctorok közül Cato-t olvassák s a »*puerilia colloquia*«-kat mondják el. A görög nyelvet az evangelium olvasásával tanulják, mivel ennek megértése a főcél a görög oktatásban, protestans iskolában. Az evangelium olvasása közben sajátíttják el a szavak helyes kiejtését s hangsúlyozását. Itt még kevés időt fordítanak a görögre (heti 2 órát), a legtöbb időt a latin foglalja el. Hetenként egyszer német gyakorlatot írnak, valószínűleg fordítást. Az énektanítást már a III. osztályban megkezdik Dávid zoltáraival; szom-

¹⁾ Erre leghíresebb tankönyv Heyden Sebaldus »*Puerilium Colloquiorum formulae*«, mely 1531-ben magyar fordításával együtt kiadatott; Irodalomtörténeti közlemények. 7. évf. 55. o.

²⁾ M. G. P. VI. 72. III.

³⁾ M. G. P. 72. 73. I. III. V.

⁴⁾ M. G. P. VI. 72. Az egyes osztályok tanrendjét érdekeségük s fontosságuk miatt eredetiben közöljük a függelékben.

baton reggel a kátét tanulják, este a confirmációra készülőkkel (catechumeni) foglalkoznak.

A II. osztályban¹⁾ a latin oktatásnál Cicerót s Terentiumst olvassák, tanulnak etymológiát, syntaxis-t, prosodiát. A nagyobbaknak már a logica elemeit is előadják. A görög grammaticát az evangelium alapján tanítják, kétannyi időt fordítanak rá, mint a III. osztályban. Német gyakorlatot itt is írnak, a zsoltárokat itt németül tanulják meg. Nevezetes dolog, hogy ebben az osztályban már számtan oktatás is van, A kátétanítást s a confirmálandók oktatását ép' úgy végzik, mint a III. osztályban.

Az I. osztály²⁾ egymaga külön fokozatot képez; ennek Segesvárt a rector s cantor a tanítója, segédkezik a II. collaborator is, ha a rector úgy kívánja.

Az első osztályban olvasott latin poeta nincs meghatározva; a cantor Cicero leveleit olvastatja a prózai művek közül. Itt rhetoricát s poeticát is tanulnak. Logica és görög óra naponként van. Új tantárgy a »theologia iuridica«, mely mintegy az oktatás betetőzése. Új ezenkívül az astrologia is, evvel csak mellékesen foglalkoznak. A számtan már mondhatni rendes tantárgyként hetenként kétszer is szerepel. A kántor naponként tanítja a zene szabályait s gyakoroltatja az éneket főképen az I. II. osztálybeliekkel.³⁾

Igy osztja be az anyagot a segesvári törvény; más iskolából bővebb adat erre vonatkozólag nem maradt, valószínűleg nagyjában mindenütt így volt.

A régebbi segesvári törvéncikkek között egy pár a tananyagról intézkedik, de nem ily rendszeresen. Különösen hangsúlyozzák a hitoktatást s ebben az ágostai hitvalláshoz való szoros ragaszkodást; előírják a theologia s latin, görög grammatica compendiumát, az első osztályban a logicát s rhetoricát. A zenére s számtanra úgy megtanítsák a tanulókat, hogy az év végével a rövid szabályok a kisujjukban legyenek (in unguem teneant). Könnyen teljesítik ezt, ha ragaszkodnak az előírt tanrendhez. Mégis, ha az I. osztály-

¹⁾ M. G. P. VI. 71. Tanrendje e dolgozat függelékében.

²⁾ M. G. P. VI. 69. Tanrendje e dolgozat függelékében.

³⁾ M. G. P. VI. 70; és a függelékben.

ban a tanulók annyira előrehaladtak, hogy mélyrehatóbb oktatásra van szükség, úgy a theologiai, mint a filozófiai tárgyakban, a professor a lelkészszel együtt gondoskodik a dologról lelkiismeretesen s a lehető legalkalmasabb módon.¹⁾

Honterus törvénye három osztályról szól; elrendeli, hogy a tanítók egyidőbe tanítsanak, ne egymásután. A fiatalabbak itt is az iskolában maradnak az istentisztelet ideje alatt, a III. osztály tanítója foglalkozik velük. Különösen hangsúlyozza a görög tanítást, bizonyára azért, mert újítás; naponként legyen görög óra, a nehezebb részeket se hagyják ki. Tanítsák felváltva a rhetorica s geographia elemeit s a verstant; görög, latin grammatikával s dialecticával egész héten át foglalkozzanak.²⁾ Hogy a földrajzot is beveszi a tantárgyak közé s ezt a rhetoricával egy sorban említi, elég szokatlan dolog abban a korban. Avval magyarázhatjuk ezt, hogy Honterus maga sokat foglalkozott e tárggyal; ő készítette el Erdély szászoklakta részeinek első, nagyhatású térképét.³⁾ A testgyakorlat fontosságát ő is belátta, külön tisztséget szervezzenek vezetésére (praeffectus).⁴⁾ Régi szokás lehetett, hogy a tanulók kirándultak a mezőre vagy a hegyek közé; Honterus eltiltja, hogy havonként többször, mint egyszer tegyék ezt, ha csak fontos ok nincs rá.⁵⁾

Honterus törvényében még theologiai oktatásról nincs szó; később természetesen Brassóban is volt, ezen kívül még jogi oktatásnak is maradt nyoma.⁶⁾ 1637 óta magyar nyelvet is tanítottak, bár csak tanulók; rendszerint a legidősebb magyar nyelvű diák volt a »scholae ungaricae praeceptor.«⁷⁾

¹⁾ M. G. P. VI. 66. XIII.

²⁾ M. G. P. VI. 6—7. I.

³⁾ Facsimiléjét kiadta Fabritius Károly: Akad. Értek. VII. k. VII. szám, 1878.

⁴⁾ M. G. P. VI. 10. I. 34. sor.

⁵⁾ M. G. P. VI. 7. I. 12. p.

⁶⁾ G. D. *Deutsch*: Geschichte der Siebenbürger Sachsen I. B. 258—259.

⁷⁾ *Dück*: Brassói gymn. t. 53—54.

Beszterczen a törvény szerint az alsó osztályokban a grammaticával, Luther kis kátéjával s Cicero családi leveleivel foglalkoztak; az első osztályban dialecticát s rhetoricát adtak elő.¹⁾ Ebben az összefoglaló cikkelyben nincs szó görög tanításról, de, hogy görögöt tanítottak, az magából a törvényből is kitűnik, még pedig az alsóbb osztályokban is.²⁾

A szebeni törvény alig említi a tananyagot, pedig itt különösen fontos lenne, mert minden valószínűség szerint itt vihették legtöbbször. hiszen mint láttuk, a százszázad nagyobb része ezt az intézetet tartotta a legtöbbször hivatottnak. A tantárgyak ugyanazok lehettek mint Segesvárt, de valószínűleg mélyebben behatoltak az anyagba, még a theologiaába is.³⁾ Héber nyelv ebben a korban még nem szerepel, legalább a törvényben semmi nyoma, pedig Stancaus szükségesnek látta. Egyes nyomok határozottan arra vallanak, hogy némi történelemtanítás is volt, főképen egyháztörténelmi. Egy rector rövid egyháztörténelmi compendiumot írt már 1570-ben, valószínűleg tankönyvnek. Egy diákhivatalnok (historiographus) szereplése is erre vall.⁴⁾ A zeneoktatásra itt is nagy súlyt fektetnek; gyakorolják a templomi énekeket, hogy az antiphonákat s responsoriákat mindenki jól megtanulja; űzik az énekülésnek recitativ módját is.⁵⁾ Megengedik a testgyakorlást is olyan időben, mikor a tanulásnak nem válik kárára; »lelkük felfrissítésére« havonként egyszer kirándúlnak.⁶⁾

A medgyesi iskolának a XVII. századból több tanrendje maradt, de csak az első osztályról szólnak.⁷⁾ A theologia itt csak kis mértékben szerepel, hetenként egyszer, szombaton. A latin auctorok közül Cicerót, Vergiliust

¹⁾ M. G. P. VI. 38. 1. 6. p.

²⁾ M. G. P. VI. 41. 1. 4. p.

³⁾ Egyidőben még theologiai vitákat is tartottak. Dr. *Teutsch* Fr.: Szebeni gy. t. 38. l.

⁴⁾ Dr. *Teutsch* Fr.: Szebeni gy. t. 38. 39.; a historiographus-ról a köv. fejezetben.

⁵⁾ M. G. P. VI. 51. IV. p. és 53. l.

⁶⁾ M. G. P. VI. 57. 1. 2. p.

⁷⁾ M. G. P. VI. 85, 87, 88. l.

említik legtöbbször; az 1637. szabályzat érdekes megjegyzése szerint Vergiliusnak azt a művét tanítsák, melyet a hallgatók óhajtanak. A rector syntaxist ad elő; különben az etymológiával, syntaxissal, poeticával az olvasott szerző alapján foglalkoznak. A három szabályzat szerint a görög tanításra nem fordítanak több időt, mint a segesvári II. osztályban; persze itt is az evangélium alapján tanítják. A logica főtárgy, rendesen a lector tanítja, a rhetoricát csak az 1661. szabályzat említi. A zenetanítás ép oly terjedelmű, mint egyebütt. 1661-ben nincs az iskolának lectora, ezért »nem térhettek át a reáliákra.«¹⁾

A berethalmi iskola, itt is hangsúlyozzuk, középhelyet foglal el a városi s falusi iskola között. Törvényében a tananyagról említés sincs.²⁾ Egyenrangúnak mondhatjuk a városi iskola alsóbb osztályaival; ha a mai fogalmakat abba a korba átvihetnők, algymnasiumnak mondhatnók. Theologia, logica tanításról nem lehet szó, de ha képzett rectora volt, jóhírű iskola volt. Volt eset, mikor valaki a görög nyelv megtanulásának kedvéért Segesvárról ment Berethalomra.³⁾

Módszer. A szabályzatok tartalmazzak utasításokat a tanítás módjára is; nemcsak általánosságban mozognak ezek, hanem legtöbbször az egyes tárgyak tanításmódjára is van megjegyzésük. Természetes is ez, ha meggondoljuk, hogy a törvényeket hozzáértő férfiak, legtöbbször maga az iskola rectora szerkeszti meg.

Általános utasításképen rendeli a besztercei törvény: olyan buzgalommal tanítsanak, hogy a tanulók lássák, hogy örömet találnak hivatásukban s bennük is hasonló serénység ébredjen. Ügyesen és rendszeresen tanítsanak, ne kapjanak bele az oktatásba készületlenül. Figyelmeztessék s vegyék rá a tanulókat mindenképen arra, hogy minden nap megtegyék kötelességüket, bővítsék tudásukat, ne ha-

¹⁾ M. G. P. VI. 88.

²⁾ M. G. P. VI. 96—102.

³⁾ Dr. Fr. *Teutsch*: Bilder aus der Vergangenheit der sächsischen Volksschule. Archiv des Vereins für sieb. Landeskunde N. F. XXIX. 453. 1.

logassanak semmit holnapra.¹⁾ Minden tanulót alaposan ismerjenek ki; a nehezebb felfogását buzdítsák, a gyorseszűt tartsák féken, hogy amaz el ne csüggedjen, emez pedig el ne bízsa magát.²⁾ A tanulók oktatásában kerüljék az istentelen tanok gonosz csábításait, a gyűlöletes kérdéseket, erkölcstelen comoediákat s szerzőket; törekedjenek arra, hogy a zsenge kedély a valódi istenfélelmet a betűvel együtt szívja magába.³⁾

Az egyes tárgyak közül legtöbb szó esik a nyelvi oktatás módszeréről; látszik, hogy ennek sikeressé tétele nagyon szívükön fekszik a törvényhozóknak. Hasznos olvasmányokat válasszanak meg a lelkész tanácsával, mondja a szebeni törvény; ebben ne a fitogtatás vezérelje a tanítókat; ne terheljék a tanulókat sokféle mellékes kitéréssel, hanem magyarázzák a szabályokat egyszerűen, világosan; mutassák be analitikusan alkalmazásukat az egyes íróknál.⁴⁾ Általánosan elterjedt hiba lehetett akkor a terjengősség, sokféle kitérés; a besztercei törvény is ez ellen intézkedik.⁵⁾ Hogy a tanulók az olvasottak szellemét (gustus) is magukévá tegyék, ne mulasszák el a megbeszélést (examen); emeljék ki a fontos dolgokat; ez úgy történhetik a legkényelmesebben, ha a költők és szónokok műveiből vonják le a grammaticai, dialecticai, rhetorikai és filozófiai szabályokat.⁶⁾

Az alsóbb osztályokban a tanítók a helyes latin s görög szavak gyűjteményét (onomastica, ephemerides, diaria) íratják be a tanulókkal.⁷⁾ Már az alsóbb fokon is, de különösen a felsőbb osztályokban igen sok időt fordítanak a gyakorlat (exercitium) írásra. »hogy az anyag helyes elrendezésének ügyességére s szóbőszégre tegyenek szert.«⁸⁾ A dolgozat-javításokra külön órát szentelnek. Vannak német

¹⁾ M. G. P. VI. 38. 1. 7. p., 3. p.; 39. 1. 8. p.

²⁾ M. G. P. VI. 39. 1. 11. p.

³⁾ Segesvári tv. M. G. P. VI. 66. XII.

⁴⁾ M. G. P. VI. 49. 4.

⁵⁾ M. G. P. VI. 38. 4.

⁶⁾ Szebeni tv. M. G. P. VI. 49. 5. v. ö. 38. 1. 5. p.

⁷⁾ Beszt. tv. M. G. P. VI. 41. 4.

⁸⁾ Beszt. tv. M. G. P. VI. 39. 10.

dolgozatok is és a classicus nyelvekből is fordítanak németre. A vitatkozás (disputa) Segesvárt már a III. osztályban szerepel.¹⁾ Sokat adnak a helyesírás és szépírás mellett az érthető helyes kiejtésre és a beszéd gördülékenységére.²⁾ Ezért szerepel a magasabb fokon Szebenben az önkészítette vagy classicus szerzőkből vett szónoklatok elszavalása havonként, míg dolgozatot (autografa) minden héten írnak.³⁾ Honterus azt rendeli, hogy felváltva hetenként tartsanak szavalásokat, vitákat.⁴⁾

A cél a classicus nyelvek, legalább a latin tökéletes elsajátítása; jellemző az azonkori iskolára, hogy ezen cél érdekében milyen kemény eszközt is használ, amikor eltiltja az anyanyelv használatát. Már Honterus törvényében is van erről említés; Beszterczén behozatalát megokolják. »Mivel nap-nap mellett tapasztaljuk, hogy a tanulók nagyobb része a latin nyelv lenézése és elhanyagolása miatt oly tudatlanul kerül ki az iskolából, hogy alig tudja magát latinul kifejezni, elhatározzuk, hogy az anyanyelv mellőzésével mindenki latinul beszéljen, egymás közt is a tanulók így kényszerüljenek beszélni. A ki ezt elmulasztja, feljegyzik és két vétkéért 1 denárt fizet; az ifjabbakat, ha négyszernél többször esik ebbe a hibába, megfenyítik.«⁵⁾ Beszterczén csak ekkor (1596) hozták be, de egyes városokban már régen kétségtelenül megvolt, hiszen 1593-ban, mint láttuk,⁶⁾ már faluhelyen is van eset rá, hogy eltiltják az anyanyelven való beszédet. Felvigyázókat (coriceus) állítanak e törvény betartásának ellenőrzésére;⁷⁾ Segesvárt 1620-ban néhány »titkos« felügyelőt biznak meg evvel a tanulók közül,⁸⁾ ez az egyetlen eset a törvényekben, mikor a cél érdekében még a jellemképzésen is csorbát ütnek. A segesvári törvény különösen sokat foglalkozik evvel a

¹⁾ E dolgozat végén a függelékben.

²⁾ Beszt. tv. M. G. P. VI. 39. 9.

³⁾ Szebeni tv. M. G. P. VI. 50. X.

⁴⁾ M. G. P. VI. 8. 10. p.

⁵⁾ M. G. P. VI. 46. 30.

⁶⁾ Ezen dolgozatban 21. oldal.

⁷⁾ Szebeni tv. M. G. P. VI. 52. IX.

⁸⁾ M. G. P. VI. 71. III.

tilalommal. Büntetésképen a nagyobbak 1 garast fizetnek vagy pedig, ami jellemző, tíz (sor) verset tanulnak be; a kisebbek szintén tíz verset, vagy megvesszőzik őket.¹⁾ Egy későbbi cikkely ettől eltérően intézkedik. Egy anyanyelven kiejtett mondatért tanuljon meg görög versből vagy prózából hat sort vagy latinból tízet. Csak az, aki többször hibázik, mint háromszor, csak az fizet pénzbürságot, 1 dénárt minden mondatért; a kisebb fiúkat verje meg este a collaborator vagy egy idősebb tanító.²⁾

Volt az akkori iskoláknak egy érdekes szokása, a tanulók szindarabokat (actio comica, ludi scenici, comoedia) adtak elő, még pedig többnyire vígjátékot. Mulatságul szolgáltak ezek a tanulóknak s a polgárságnak is, főképen a latinul értő tagjainak; de a célja sokkal komolyabb volt, t. i. szintén a latin nyelv gyakorlására szolgált. Szóbeszégre, előadásbeli ügyességre tettek szert a tanulók. Nem megvetendő az a körülmény sem, hogy ezáltal az iskola belépődíjából vagy adományokból jövedelemre tett szert. Hogy a tárgya, meséje egy ilyen darabnak mi körül forgott, kitűnik a medgyesi anyakönyv 1700. évi összeírásából, melyben régebbi kellékekről van szó.³⁾ Az ördög, halál, sárkány, furia szerepéhez való felszerelések, királyi jelvények, papiros égboltozat, koporsó, az ördög fából kifaragott alakja szerepelnek; mint az összeírásból kitűnik, az auditoriumban szoktak játszani. Szerzőkről nincs említés a törvényekben, csak azt hangsúlyozzák, hogy erkölcsrontó ne legyen.⁴⁾ Bizonyos, hogy a classicus szerzők közül főképen Terentius szerepelt; már 1545-ben kiadta 6 vígjátékát Honterus;⁵⁾ az Eunuchus darabbeli Thraso közkeletű gúnynev a segesvári iskolában.⁶⁾ Terentius keresztényen szellemben átformált műveinek (Terentius Christianus) is maradt emléke.⁷⁾ Bizonyára újabb szerzők darab-

¹⁾ M. G. P. VI. 74. IV.

²⁾ M. G. P. VI. 76. XXII.

³⁾ Gräser: Medgyesi gymn. t. 10--11. I. jegyzetben.

⁴⁾ Segesvári tv. M. G. P. VI. 66. XIII.

⁵⁾ M. G. P. VI. Bev. XVIII.

⁶⁾ M. G. P. VI. 77. XXX.

⁷⁾ Dr. Teutsch Fr.; Szebeni gymn. t. 71. jegyzet.

ját is játszották, talán éppen az iskola rectora vagy más tanítója írt egyet-egyet. Honterus elrendeli, hogy évenként két comoediát kell rendezni s a nagyobb tanulók közül senki sincs felmentve a comicus személy szerepének eljátszása alól.¹⁾ Ez az utóbbi rendelkezés arra mutat, hogy még új ez a dolog az erdélyi szász tanulók előtt, nagyon komolyan vették az egyes szerepeket. Néha igen sok fáradtságot fordítanak a betanítására, pl. Szebenben Krempes rector alatt (1689—91) majdnem egy évig tartott a reá való előkészület.²⁾

A többi tárgy oktatás módjáról kevesebb említést találunk. A theologia a tanítás legmagasabb fokán szerepel; a szebeni törvény szerint vitákat rendezhet a rector, csak arra ügyeljen, hogy tévtanok ne csusszanak be.³⁾ Segesvárt a theologia compendiumát adják elő, még pedig a templomban szokásos kátéelmondás mintájára, hogy a tanulók coetusa alkalmazkodni tudjon ahhoz az elmondási módhoz, amelyet a nyilvános vallástétel (confessionibus publicis) alkalmával használni szoktak. A hitoktatásnál az ágostai hitvallás valódi értelmét adják elő bizonyítékokkal kísérve, nagyon óvják a tanítókat a »heterodoxia«-tól.⁴⁾ Szebenben a kisebb tanulók szombatonként az esti órákban Luther görög, latin és német kátéjét tanítják; nagy böjt idején a templomban a káté két fejezetét hangos szóval, érthető német nyelven, kérdésekben és feleletekben mondják el; ki kell javítani az elmondás hangsúlyozását.⁵⁾

Az énektanításról sokszor megemlékeznek a szabályzatok. Rendszerint naponként van erre külön óra; elméletet is adnak elő, a zene alaptörvényeit, a hangjegyek ismeretét.⁶⁾ Az összhangzó énektanításnál két hangról van szó, a discantról és alt-ról, illetőleg magukról az énekesekről

¹⁾ M. G. P. VI. 7. l. 14. p.

²⁾ Dr. Teutsch Fr.: Szebeni gy. t. 71. l. — V. ö. Dr. E. Flitsch: Geschichte des deutschen Theaters in Siebenb. Archiv.: XXI. 22.

³⁾ M. G. P. VI. 50. V.

⁴⁾ M. G. P. VI. 66. XIII. és V.

⁵⁾ M. G. P. VI. 52. IX.

⁶⁾ Honter tv. M. G. P. VI. 11; v. ö. M. G. P. VI. 51. IV.

a discantistákról és altistákról.¹⁾ Ugy igyekezzék a cantor, hogy hanyagsága miatt szégyen ne érje az egész iskolát, mondja a berethalmi törvény.²⁾

Ami általában a tanítás módját illeti, megjegyezhetjük, hogy a könyvnélkül tanulás (beemlézés) sokkal nagyobb szerepet játszik, mint napjainkban. Drága, ritka a könyv; ezen kívül az iskola főcélja, a classicus nyelvek mentül nagyobb mértékben való megtanítása is érthetővé teszi a sok könyvnélkül való tanulást. Mint fentebb láttuk az anyanyelv használatáért az a büntetés, illetőleg a pénzbírság vagy megvesszőzés alul úgy szabadul meg a tanuló, ha meghatározott számú görög vagy latin szöveget tanul be. Honter szerint amely tanuló a szónoklatot betanulja, nincs senkinek (t. i. tanulónak) alávetve.³⁾ Mind-megannyi eszköz arra, hogy a tanulókat mentül több classicus hely betanulására ösztönözzék.

Az ismétlés fontosságát belátva minden iskolában egyes heti napok nagy részét erre fordították. Szebenben szombat reggelenként ismétlik az egész heti anyagot; Segesvárt s Medgyesen szerdán is, szombaton is ismétlés van.⁴⁾

A tanulók ambitiojának fokozására több féle eszközt is használnak. Részt adnak a diákságnak az iskolai ügyek vezetésében egyes tisztviselői révén, a tisztségekre természetesen a szorgalmasabbakat és jó magaviseletűeket teszik.⁵⁾ A tanulók érdem szerint ülnek; erre mutat az, hogy Brassóban a lecsapott tisztviselő egy évig osztálya utolsó helyén ül; ezt a megszegyenyítést, melynek célja az erkölcsök javítása, csak az iskolában hajtják végre, azon kívül nincs hatása.⁶⁾

Segesvárt a város jutalmat ad a szorgalmasabbaknak, »mert kitüntetés táplálja a tudományt.«⁷⁾

¹⁾ M. G. P. VI. 41. Cant. offic.

²⁾ M. G. P. VI. 97. 2.

³⁾ M. G. P. VI. 11. 12. sor.

⁴⁾ M. G. P. VI. 52. IX; 84, 87, 88.

⁵⁾ Erről a következő fejezetben lesz szó.

⁶⁾ M. G. P. VI. 10. 1. 16. sor.

⁷⁾ M. G. P. VI. 67. XIV.

A vizsgálat mindenütt szerepel, ez is buzdító eszköz. Ezen derül ki a tanítók és tanulók szorgalma;¹⁾ Segesvárt a törvény szerint a nyilvános vizsgát a lelkész és két városi tanácsos jelenlétében tartják;²⁾ valószínűleg mindenütt így lehetett.

Bizonyítványt is adnak annak, aki megérdemli;³⁾ aki más iskolába vagy egyetemre ment, annak szüksége volt ilyen bizonyítványra. Így kap pl. Beszterczén 1620-ban rectorától bizonyítványt egy tanuló, ki a magyar (Hungarica) nyelv elsajátítására magyar iskolába készül.⁴⁾ Hoszszas bevezetés után a rector bizonyítja, hogy miután az alsóbb rangból a scholasticusok közé iktatta, mindkét nyelvvel serényen foglalkozott, a grammatica, logica, rhetorica (régí trivium) elemeibe közepesen beavattatott; olyan jó magaviseletet tanusított, hogy remény van arra, hogy idegenben is megbecsüli magát. Mint látjuk, ez inkább ajánló levél jellegű, arra vall, hogy tömegesen nem szoktak ilyen bizonyítványt kérni és kapni.

Tankönyvek. A tankönyv szerepe annál fontosabb az azonkori szász iskolákban, mert a tanítók az emlékek tanúsága szerint rendszeren nagyon ragaszkodtak hozzájuk az előadás folyamán.⁵⁾ A XVI. és XVII. századok körében igen sok történt e téren, de azért mégis sok tanulónak nem voltak birtokában a szükséges tankönyvek. Világot vet erre az 1650. medgyesi szabályzat. Szerdán délután szünet van, hogy azok a tanulók, kiknek kevesebb könyvük van, írásukban utólrhessék az előadást.⁶⁾ Általában nagy szerepe volt a diktálásnak; diariumba jegyezték a tanulók azt, a mit a tanítók fölba mondtak.

Az első szabályzatok alig említene tankönyvet; Honterusé egyet sem; a beszterczei csak Luther kátéját, olvasmányként pedig Cicero családi leveleit; a szebeni Chytraeus

¹⁾ Beszterczei tv. M. G. P. VI. 42. 8.

²⁾ M. G. P. VI. 67. XIV.

³⁾ M. G. P. VI. 40. 3. p.; v. ö. 82. 11. p.

⁴⁾ Fischer: Beszterczei gymn. t. Utolsó függelék.

⁵⁾ 1644. synodus. M. G. P. VI. 87/86.

⁶⁾ M. G. P. VI. 87. 1. 16. sor.

s Luther kátéit.¹⁾ Érdekes egy 1620 előtti segesvári cikkely: hajtsák végre azt a senatus határozatot(!), hogy a formális ismereteket az alább felsorolt compendiumokban évenként előadják s befejezzék. A latin nyelvre Melancthon Grammaticáját s Molnár Compendiumát a három osztályban; a görögre Neander és Petrus Carolus könyvét, csak az első osztályban Lossius Logicáját s Rhetoricáját.²⁾ A segesvári s megyesi későbbi szabályzatokban szerepel még: a latinra Robanus Hessius »Grammatica -ja, Ravius »Epistolae«; az írók közül Cató, Cicero, Terentius, Vergilius; a rhetoricára Dietericus Conradus tankönyve; a logicára Scharffius, Albrich könyvei; theologiára Hutterus Compendiuma. A szabályzatok csak ezeket említik; de ezeken kívül még számos tankönyvről tudunk; igen sok maradt meg különösen az egyes iskolák könyvtáraiban, melyről kétségtelen, hogy használták. Az itt tárgyalt korból közel száz különféle tankönyvről tudunk. Az auctorok közül Aesopus: Fabulái; Aristoteles: De virtutibus et Vitiis; Cato: Disticha de moribus; Cicero: Epistolarum libri quattuor (Sturm kiadása), Epistolae Elegantiores, Oratorum selectarum liber; Terentius: Comoediae sex; Vergilius kiadásáról nincs szó. A tankönyvírók közül Alstedius, Bisterfeld, Comenius, Dietericus Conradus, Donatus, Erasmus, Honterus, Hutter, Luther, Melancthon, Szenci Molnár A., Piscator, Wagner stb. szerepelnek.³⁾

Maguk az erdélyi szászok igen sokat tettek e téren. Honterus az úttörő ebben is s egyszersmint ő fejti ki a legnagyobb s legmaradandóbb hatású tevékenységet. Egy maga 18 féle latin, görög, német tankönyvet írt, s nyomtatott. Classicus kiadások, nyelvtani, dialecticai, rhetoricai, cosmographiai, hittani tankönyvek ezek, némelyik még életében, de még inkább később számos kiadást ért. Majdnem ilyen buzgó munkásságot fejtett ki az első brassói rector Wagner Bálint.⁴⁾

¹⁾ M. G. P. VI. 38. 6.; 50. V.; 52. IX.

²⁾ M. G. P. VI. 66. XIII.

³⁾ Teljes címük közzétéve: M. G. P. XIII. kötet 545–553. oldal.

⁴⁾ M. G. P. VI. Bev. XVI–XIX.

Honterus földrajzi tankönyve¹⁾ nagyon fontos a földrajzoktatás történetében. Igaz, hogy még versben, hexameterben van írva, telve classicus vonatkozásokkal, a szöveg többnyire jelzőkkel ékesített nevekből áll, de az a körülmény, hogy a könyvhöz sikerült térképeket csatol, módszer tekintetében nagy fontosságúvá teszi.²⁾

Hogy a jó tankönyvek megszerzését megkönnyítsék, nyomdáikban másutt kiadott tankönyveket újra kinyomtattak; így pl. 1638-ban Brassóban Comenius híres művét »Janua linguarum reserata«-t; 1675-ben az »Orbis pictus«-t.

Az 1644. synoduson nevezetes terv merült fel; egységet akartak behozni tankönyvek dolgában az összes szász gymnasiumokban. Richelius szebeni lelkész felhozta, hogy a tankönyveket terv nélkül használják; a mit valaki egy iskolában tanult, kénytelen elfeledni egy másik iskolában s így nagy zavar állott be. Óhajtja, hogy hacsak lehetséges, ebben egységet (authorum conformitas) teremtsenek. Valamennyi jelenlévő dicsérte ezt a tervet; de az egyik Lossius, a másik Melanchton, a harmadik Dietericus, a negyedik Haffenraferius logicáját ajánlotta. Erre a segesvári Fabinus azt fejt ki, hogy kívánatos lenne ez a dolog, de alig lehetséges, mert a mostani tanítók mindegyike azt tanítja tanítványainak, amit maga is hallott s ösmer, azért, hogy ha ismeretlen dolgot akarna magyarázni, fel ne mondja tudománya a szolgálatot. Ezért célszerűbb lesz, ha mindenütt a lelkész gondoskodik az iskola szükségéről. Ezt az indítványt határozattá is emelik.³⁾

Az egyes iskolai könyvtárak rendelkezésére állottak a tanulóknak; ami könyvet meg nem szerezhettek, használhatták a könyvtár révén. A szebeni törvény a rector gondjára bizza a könyvtárt; a városon kívül senkinek se

¹⁾ Általam ismert kiadás: Rudimentorum Cosmographiarum Ioan. Honteri Coronensis libri III. cum tabellis Geographicis elegantissimis. Tiguri apud Froshoverum. Anno MDLII.

²⁾ Dr. Fr. *Deutsch*: Drei sächsischen Geographen des XVI. Jahrhunderts Archiv. N. F. XVII. 586 610.

³⁾ M. G. P. VI. 85/86.

adjon könyvet, a városban is csak annak, akinek jónak látja s aki írást ad róla.¹⁾

A tanítás ideje. A tanítás idejét illetőleg nagy eltérés van a mai állapottól, a mi felfogásunk szerint mindent korán kezdtek. Medgyesen az 1637. szabályzat szerint hajnali 3 órakor keltik fel a tanulókat hosszas csengetéssel, 4 órára teljesen készen kellett lenni mindenkinek.²⁾ Általában azonban csak 4 órakor kelnek s az oktatás 5 óra körül kezdődhetett,³⁾ nyáron korábban, télen később. Honterus törvénye szerint a rector szabad az első órában, ekkor a cantor tart zenei gyakorlatokat, a synergusok pedig a nyilvános előadás (rector órája) alatt szabadok.⁴⁾ Szébenben a rector az egész éven át a reggeli istentisztelet és reggelizés után való órában tart előadást; az idősebb lektor a második órában a fiatalabbik az estéli második órában a téli félévben; a reggeli könyörgés előtt való órát egymásután vagy felváltva tartják meg.⁵⁾ Csak ilyen rövid és hiányos rendelkezésre találunk a legtöbb törvényben, míg a segesvári részletes és táblázatos szabályzatból sokkal világosabb képet nyerünk.⁶⁾

Általában megjegyezhetjük, hogy ima, ének s istentisztelet szab határt az oktatás egyes részeinek. Reggel egy szentírásbeli fejezetet olvasnak fel, ez általános szokás, csak ezután kezdődik az oktatás; 8 óra előtt reggeli istentisztelet van a kápolnában, vagy temetésre mennek az idősebbek s a kisebbek otthon énekelnek; délből (már ebéd után) 12 órakor énekoktatás van, 2 óra után szünet, szombaton ekkor tartják a délutáni könyörgést (vecsernyét, vespera); este ismét egy szentírásbeli fejezetet felolvasása után 8 órakor (néhol nyáron 9 órakor)⁷⁾ nyugalomra térnek.

Reggel két óra van a hajnali biblia olvasás és a reg-

¹⁾ M. G. P. VI. 50. VI.

²⁾ M. G. P. VI. 84. 10. sor.

³⁾ Dr. *Teutsch* Fr.: Szébeni gy. t. 42—44. 1.; M. G. P. VI. 45. 26. v. ö. u. o. 104.

⁴⁾ M. G. P. VI. 7. 3. p.

⁵⁾ M. G. P. VI. 50. IV.

⁶⁾ Az ezután mondandókra ld a függelék.

⁷⁾ Brassói tv. M. G. P. VI. 12. 1. sor.

geli istentisztelet közt; ekkor az I. osztályban az első órában görög, a másodikban logica előadás van; kivételes nap mindig a szerda és szombat; szerdán ismétlés és rhetorica, szombaton kátétanulás s ének van. A II. osztályban felváltva görög és latin grammaticával foglalkoznak; szerdán itt is, mint az egész iskolában ismétlés, szombaton káté s énekoktatás van. A III. osztály hétfőn göröggel, egyébként mindig latinnal foglalkozik, az első órában grammaticával, a másodikban Catoval.

A reggeli istentisztelet után délelőtt már csak egy órát tartanak, így 9 óra tájban befejeződik a délelőtti oktatás s délig szünet van. Az I. osztályban ezen a délelőtti órán tanít a rector theológiát; szerdán, szombaton számtan-tanítás van. A többi osztályban ez az óra már nem megy rendes előadás számba, csak a II. osztály haladottabbjainak adják ekkor elő a logica elemeit. A többiek ismételnék, dolgozatokat írnak, szavalásokat, vitákat rendeznek.

A délutáni oktatás énekórával kezdődik a II. osztályban az egész héten, az I-ben háromszor, egyéb napokon dolgozat javítás, fordítás s ismétlés van. A második délutáni órában az I. osztályban latin költőt olvasnak a hét első két napján, a szerdai görög dolgozatjavítás ebbe az órába is átnyulik, csütörtökön astrologiával foglalkoznak, pénteken ítélőszéket ülnek a II. osztálylyal együtt. A II. osztály latinnal foglalkozik, szerdán dolgozatot javít. A III. osztály még nem vesz részt ezen a déli énekórán, mind a két órán át írással s dolgozat javítással van elfoglalva.

A nap utolsó részében a délutáni szünet után még 2 óra van, melyet az első osztályban hétfőn poeticára, kedden, szerdán Cicero leveleinek olvasására fordítják; csütörtökön ezek alapján latin beszédgyakorlat van s németből fordítanak »ad imitandum«. Pénteken dolgozat-javítás van. A II. osztályban hétfőn, csütörtökön etymológiával, syntaxissal foglalkoznak, szerdán, pénteken dolgozatot javítanak. A második órában latin zsoltárokkal, szerdán számtannal foglalkoznak. A III. osztályban e két órában szintén latinnal foglalkoznak.

Szombaton délután szünet van, csak a confirmálan-

dókkal foglalkoznak. A IV. osztálynak megállapított tanrendje nincs, ott az osztálytanító belátása szerint osztja be feladatát.

A napi oktatás így tehát négy részre tagolódik; a délelőtti s délutáni tanítás között 3 óra szünet van, ezenkívül reggel 8 és délután 2 óra körül van szünet. Így egy napra körülbelül 7 óra előadás esik, de szerdán és szombaton az egész nap, pénteken a délután ez alól kivétel.

A medgyesi három tanrend,¹⁾ mely mind csak az első osztályra vonatkozik, meglehetősen egyezik a segesvárival, de reggel később kezdik a tanítást csak 6 órakor, a legelső szabályzat szerint még éppen 7-kor. Ezen előadás előtt is volt valami állandó foglalkozás, talán a kisebbek oktatása, mert éppen Medgyesen kelnek fel a legkorábban t. i. 3 órakor. Délután, ha van lector, 5 óráig van előadás, de 3—4-ig szünet van.

Napokra kiterjedő iskolai szünetről nem sok említés maradt. Szebenben farsang és vásár idején van három napi vakáció, de istentiszteletre ekkor is eljárnak.²⁾ Ünnepeken természetesen szünet van. A szebeni törvény megemlíti a husvéti, Szent-György napi, Szent-Mihály napi, karácsonyi s a kirándulásokat követő lakomákat,³⁾ ilyenkor persze szünetel a munka. Egy régebbi, mint 1620. évi törvény cikk Segesvárt megtiltja, hogy a lelkész tudta nélkül szünetet adjanak.⁴⁾ Nyári szünetnek a törvényekben semmi nyoma.

Az iskolaév két félévre oszlott, eleinte talán a napjegy-egyenlőségek napjai szerint,⁵⁾ azután inkább későbbre tolódott Szent-György és Szt. Mihály sőt ez utóbbi Szent Gál (okt. 16) napjára. Erre vall az, hogy Brassóban a két vizsga neve examina Gregoriana s examina Gallicana.⁶⁾ Szebenben Szent György és Szent Mihály napja körül

¹⁾ M. G. P. VI. 84--88. l.

²⁾ M. G. P. VI. 58. l. 29. p.

³⁾ M. G. P. VI. 57-58. l., 26, 27. p.

⁴⁾ M. G. P. VI. 67. XV.

⁵⁾ Honterus törvénye ekkorra teszi a »tisztújítást«; ld a köv. fejezetben.

⁶⁾ Dück; Brassói isk. t. 48. l.

osztja be a rector a tanulókat.¹⁾ De azért megállapított határozott kezdete az iskolaévnak nincs; az anyakönyv bizonyossága szerint az év minden részében jönnek új tanulók s az említett időpontokon kívül is lépnek egyesek felsőbb osztályokba.²⁾

¹⁾ M. G. P. VI. 50. VIII.

²⁾ Dr. *Teutsch* Fr.: Szebeni gy. t. 56.

III. Tanulók.

Csoportjaik. — A tanulók tisztségei. — Vallásos nevelés, fegyelemtartás. — Az iskola jövedelmei. — Iskolai mulatságok.

Csoportjaik. Az erdélyi szász városi iskola tanulói ebben az időben részint bennlakók, részint bejárók; életkoruknak és egyszersmint rangjuknak megfelelően két nagy csoportra oszlanak: pueri (fiúk), adolescentes (ifjak).¹⁾ Az előbbieket egy része nem is volt osztályba sorozva, úgy tanították idősebb tanulók magán uton, de a rector megbízásából, míg az ismeretek bizonyos fokát el nem sajátították; akkor azután bevették a legalsóbb osztályba. Adolescens-nek nevezték általában a magasabb osztályba járó fölserdült tanulókat. Volt későbbben egy harmadik fokozat is, a studiosusoké, ezek az első osztály egy részét alkották.²⁾ Honterus még ezt az elnevezést, mint ilyet, nem ismeri, nála a »studiosi« közös neve a tanulóknak.³⁾

Van olyan vélemény, hogy az adolescens bejáró diák; a studiosus pedig bennlakó, megfelel a későbbi XVIII. századi togatusnak a bejáró chlamidatus adolescens-sel szemben.⁴⁾ Ez lehetséges, de bizonyítani nem lehet, mert a törvények nem határozzák meg pontosan. Annyi azonban kétségtelenül kiviláglik a törvényekből, hogy a studiosus a nagyobb rangú. A beszterczei tv. szerint az adolescens viselkedjék illő tisztelettel a studiosus iránt; a szebeni törvény mindig elsőnek említi a studiosust, ha

¹⁾ Szebeni tv. M. G. P. VI. 50. VIII. p. s több helyen.

²⁾ U. o. M. G. P. VI. 54. XII.

³⁾ M. G. P. VI. 9. l. 8. sor, 10. l. 1. sor.

⁴⁾ Dr. *Deutsch* Fr.: Szebeni gy. t. 42.; M. G. P. VI. 368. l. 49⁸⁷. jegyzet; U. o. 341. l. 5. sor.

sorban nevezi meg a tanulók fokozatait.¹⁾ A segesvári szabályzat intézkedése ebben az ügyben is a legvilágosabb. Az első osztály hallgatói két részre oszlanak, studiosusokra és adolescens-ekre; studiosussá az lehet, aki nyilvános vizsgálaton a triviális ismeretekben kellő jártasságot tanúsít.²⁾ A studiosusnak tehát a triviumon felülemelkedő tárgyat kellett tanulnia; ilyet csak egyet találunk, a theologiát, mert a számtant már alsóbb fokon is tanulták. Tehát a segesvári törvényből azt lehet kiolvasni, hogy a két fokozat között az a különbség, hogy a studiosus theologiát tanul. Tényleg találunk egy helyet a törvényben, ahol a »Sacrae Theologiae studiosi«-ról van szó. Ezekről megkivánja a törvény, hogy gyűrűt ne viseljenek, legyen ruházatuk is helyzetükhöz illő, ne legyenek fényűzők, ne szolgáljanak illetlen könnyelműségükkel mások megbotráncozásának vagy nevetségének tárgyául; aki ez ellen vét, gyűrűjét elveszti s Thraso (= nyegle) legyen a neve.³⁾ Tehát a törvény a theologia studiosusaitól különösen példás viselkedést követel; ennek magyarázatát abban lelhetjük, hogy ők a legidősebbek, a legtanultabbak, de ehhez járul az is, hogy közülök sok lép az egyházi pályára. Még ennek előkészítéséről is gondoskodik a törvény, mikor elrendeli, hogy a kápolnában studiosus olvassa fel a szentírást, hadd szokja meg a gyülekezet nézését elviselni.⁴⁾

A bennlakó s bejáró tanulók között jogilag nagy különbség van; a bennlakót, ki az iskola jótéteményeiből él, az egyházi rendhez számítják, míg a bejárót nem.⁵⁾ A bennlakók részt kapnak az iskola jövedelméből, élvezik a jótéteményeket, de ezek fejében bizonyos szolgáltatokkal is tartoznak. Már Honterus kimondja, hogy a kik nyilván-

¹⁾ M. G. P. VI. 43. 2. p; U. o. 52. I.; U. o. 53. X.; ld még u. o. 49. III, homályos intézkedését.

²⁾ M. G. P. VI. 79. coroll. I.

³⁾ M. G. P. VI. 77. XXX.

⁴⁾ M. G. P. VI. 79. II.

⁵⁾ 1655 synodus. *Salzer*: Népiskolák tört. II. közl. 39. l.

nos szállásokon laknak s a szokott kiváltságok alatt ének, egyaránt kötelesek egyházi szolgálatok végzésére.¹⁾

A bennlakó tanulókat, úgy látszik, főképen az említett studiosusok s rajtuk kívül a mendicans-ok (szolgadiákok) alkották. Gondoskodnak a törvényhozók a szegény mendicansról is. Mivel — mondja a szebeni törvény — a jó Isten gyakorta teremt lenézett sorsú emberekből hasznos szolgákat az egyház s állam számára, jól gondját viseljék a mendicansoknak azok, akikre a rector őket bizza; tanítsák jámborságra, igaz ismeretekre; legyen gondjuk arra, hogy előadáson, templomban, temetésen jelen legyenek s ne hívja őket el ezekről senki, hogy velük jogtalanul szolgálatot végeztesen.²⁾ Egy idősebb tanuló, az aedilis a gondozójuk. Reggel, este híven kikérdezi őket, nem engedi őket kószálni; időnként énekeljenek zsoltárokat a kapuk előtt, hogy élelmi szereket kapjanak.³⁾

Mendicansok végzik az iskola tisztántartásával járó do'gokat, őrt állanak, segítenek harangozni.⁴⁾ Lakodalmauknál s egyéb mulatságoknál énekelnek; ünnepek alkalmával, de máskor is a házak előtt való énekléssel keresik, kéregetik össze a fenntartásukhoz szükségeseket.⁵⁾ Később famulus a nevük, németül Schützen; szereplésük jól bele nyulik a XIX. századba.⁶⁾

A tanulók felvételét a rector végzi; csak azután fogadja be, miután nemcsak a rectornak, hanem a collaboratoroknak is köteles engedelmességet fogadtak s elismerik, hogy velük szemben is ugyanazon joguk van a tanítóknak, mint a többi tanulókkal szemben, még testi fenytést is alkalmazhatnak. A rector puhatolja ki a tanuló előbbi életét, ismereteinek fokát s azután belátása szerint osztja

¹⁾ M. G. P. VI. 7. 15. p.

²⁾ M. G. P. VI. 57. 24. p.; v. ö. u. o. 99. 8. p.

³⁾ M. G. P. VI. 45.

⁴⁾ M. G. P. VI. 53. IX.; 57. 25. p.

⁵⁾ Medgyesi tv. M. G. P. VI. 106. 21. sor; Segesvárt a karácsony reggeli ének neve »Hainal«: G. D. *Teutsch*: Segesvári gy. t. 21.; *Dück*: Brassói gymn. t. 33. l.

⁶⁾ *Vogt*: Beiträge zur Gymnasialpädagogik. I. Das Alumnatsleben. 50-59. lapon írja le még saját tapasztalata nyomán a famulus életet.

be a studiosusok vagy adolescensek közé, kijelöli lakásukat az iskola falai között.¹⁾

Később már bizonyítványt is követelnek a felvételnél, »anélkül semmi esetre se vegyék be.«²⁾

Meg kell fogadnia a felveendőnek, hogy legalább egy évig marad, ha csak fontos ok esetén maga a rector el nem bocsátja, mivel — mondja a szebeni törvény — mint a többször átültetett növény nem hoz gyümölcsöt, akképen a kósza diákok (scholastici vagabundi) ritkán, vagy sohasem érnek el eredményt.³⁾ A berethalmi törvény elrendeli, hogy olyat fel ne fogadjanak, aki annyi iskolában fordul meg, a hány hónapja van az esztendőnek.⁴⁾ Brassóban egyidőben négy hétig is eltartó vizsgálatnak (talán inkább próbaidőnek) vetették alá az ujonnan érkezőket végleges felvételük előtt.⁵⁾

A felső osztály tanulói felvételük alkalmával esküt tesznek, nevüket az anyakönyvbe jegyzik, így az abban lévő törvényeket mintegy aláírják. Az egyes iskolatörvények végén rendszeren ott találjuk az eskümintákat a rector, a tanítók s a tanulók számára külön-külön. A tanulók eskümintái között legrészletesebb a brassói, melyben az engedelmisségen kívül még a részletezett hitvalláshoz való szoros ragaszkodást is megfogadják.⁶⁾ Beszterczen, Nagy-Szebenben egyforma a minta, Medgyesen ezektől eltérő.⁷⁾ Ünnepelesen kinyilatkoztatja a felveendő, hogy tanulás végett s nem egyéb okból jött az iskolába s esküvel engedelmisséget, szorgalmat, jó magaviseletet fogad.

A törvények minden tanulóra kötelezők, »akármilyen névvel dicsekedjék is«, mondja a segesvári törvény, hacsak a közös pénztár jótéteményéről le nem mond, mert méltatlanság és igazságtalanság lenne, ha valaki a törvényen

¹⁾ M. G. P. VI. 54—54. 1.; 49. III.

²⁾ Berethalmi tv. M. G. P. VI. 98. 3.

³⁾ M. G. P. VI. 55. 2.

⁴⁾ M. G. P. VI. 98. 3.

⁵⁾ *Düch*: Brassói gy. t. 48. I. 2. jegyzet.

⁶⁾ M. G. P. VI. 12. IV.; v. ö. u. o. Bev. XXI.

⁷⁾ M. G. P. VI. 47, 61, 84.

kívül állva a törvényes (pénz-) büntetésekből akarna meghízni.¹⁾

A távozni akarók Szebenben, ha adósságukat a polgárságnál és az iskolapénztárnál lefizették, ha köszönetet mondtak a rectornek s engedélyt kaptak a távozásra, nyilvános beszéddel mondtak búcsut bajtársaiknak, ezután, ha csak nem helybeliek, el volt tiltva, hogy 3 napnál tovább csavarogjanak a városban.²⁾

A tanulók életkoráról megjegyezhetjük, hogy mivel a legelemibb dolgok tanításával is foglalkozott minden iskola, volt minden intézetben sok iskolába jární kezdő fiú. — Az idősebbek között, bár kivételesen, voltak felnőtt korúak is; pl. Szebenben 1662-ben halt meg egy Kessler Jakab nevű 43. életévében; 28 évig volt az iskola togatus tanulója, 11 évig praefectusa. Sok falusi tanító lép a gymnasiumba s onnan ismét tanítani megy.³⁾

A tanulók ruházatáról csak Brassóból maradt említés. Eleinte a rendes polgári öltönyt, a szokott kék »dollman«-t viselhették; 1557-ben vette fel egy diák elsőnek a tógát. Ezóta a bennlakó tanuló ruházatához fekete tóga s cobolyprémes süveg tartozik.⁴⁾ Egyebütt is így járhattak, bár ebben a korban ritka még a togatus elnevezés, de a XVIII. században már állandóan különbségeket tesznek a bennlakó togatus s bejáró chlamidatus tanuló között.⁵⁾

A tanulók tisztségei. Minden erdélyi szász városi iskolában részt adtak a tanulóknak is az iskola belső dolgainak intézésében szervezett testülete és valamely hivatalt viselő tisztviselői révén. Az idősebb diákok a tanítói karral élükön alkották a »coetus«-t, mely berendezésében classicus republicára emlékeztet. Bizonyos önállósággal rendelkezett az ebben szervezett diákság különösen rendtartási ügyekben; nagy fontossága van ennek, mint paedagogiai eszköznek. A behozója a classicus életet igyekszik ebben megeleveníteni; azáltal, hogy a tisztségeket jellem

¹⁾ M. G. P. VI. 77. XXX.

²⁾ M. G. P. VI. 58. 30.; v. ö. U. o. 71. XXIX.

³⁾ Dr. *Teutsch* Fr.: Szebeni gy. t. 54. l.

⁴⁾ *Dück*: Brassói gy. t. 33.

⁵⁾ M. G. P. VI. 341. l.

és tevékenység által lehetett elérni, nemes verseuy fejlődött ki a tanulók között; jó hatással volt e rendszer önállóságuk kifejlesztésére. Elfajulásának meggátlására mindig tekintélyes szerep jutott benne a tanítói kar egyes tagjainak, különösen a rectornak.

Ezt a szervezetet Honterus hozta létre először Erdélyben 1543. évi tervezetében; minden száz gymnasiunra nagy hatással volt berendezése, ezenkívül az ő szabályzata ír erről a legvilágosabban s legrendszeresebben. Ajánlatos legalább kivonatossan megismerni.¹⁾

Minden napéjegyenlőség idején a Gymnicus hegyen tartják meg a választógyűlést; újítsák meg ekkor az összes tisztviselőket, kivéve a rex-et, ennek hivatala egy évig tart. A praeco hívjon össze ebédutánra mindenkit, együttesen vonuljanak ki a meghatározott helyre. Az orator szól egy pár szót a tisztviselők feladatáról, arról, hogy ezt a szokást a jellem s tevékenység fejlesztésére hozták be vagy más eféléről. Ezután lemondanak megválasztásuk sorrendjében beszédek kíséretében, melyekben köszönetüket fejezik ki a »coetus scholasticus«-nak.

A decuriók egyhangú akarata jelöli ki a praeco-t, ez vezeti csupán a választást; a szó a decuriokat illeti meg, a többi csak szavaz. Nem szabad a választásnál a vonzalom vagy harag szavára hallgatni; ne kövessék senkinek a véleményét sem igaz ok nélkül, az eltérő vélemények közül a legjobbat válasszák; akinek oka van rá, ne féljen a szólástól, aki mit tesz, okolja is meg. Minden osztályból válasszanak, hadd legyen mindenkinek reménye. A megválasztottak mondjanak köszönetet a decurióknak s az egész coetusnak, ígérjenek hűséget, szorgalmat.

A két censort válasszák meg először, utána az orator, secretariust, musicust, aedilist, mindezeket a decuriók közül. A rex-et mindenki szavazatával az első osztály kisebbségei közül válasszák. A rex nevezi ki a választott tisztviselők tanácsával a praefectust; végül a centuriókat s decuriókat jelölik ki. Az egész coetus 20 decasra, 2 centu-

¹⁾ Ordo Magistratum constituendi eligendique in Schola Coronensis et ejusdem officia. M. G. P. VI, 9--11. 1.

riára oszlik; a decas élén a decurio, a decuriók élén a centurio áll. Senkinek sem szabad két hivatalt viselni. Senki se ártsa magát más hivatalába, ez a közös törvényük. A ki közülök 2—3 napra távozik, állítson helyettest.

A tisztújítás nyolcadnapján a rex beszédet tart s összes tisztviselők fogadalmat tesznek. A hanyag, rossz hivatalnokot leteszi idő előtt is a két censor az összesek tanácsára. A »respublica« kormányzására vonatkozó dolgokat majd meghatározza sorjában a magistratus belátása szerint, de, hogy senki tudatlansága miatt el ne mulassza kötelességét, az egyesek feladata röviden kifejezve ez:

A két censor felett senki sem rendelkezik; a többi kora szerint ül, a censorok közvetlen a rex mellett. Kötelességük, hogy minden hibát megrójanak; felügyelnek mindenki magaviseletére, a jót ápolják, a rosszat kiírtják. Ők jelölik ki a gyűlés napját.

A rex koronát hordhat süvege felett; csak ünnepnapon kell templomba mennie, a két censor közt a helye. A censorok tanácsával igazgat, kihallgat, ítélt, pert indít s fejez be.

A praefectus mindennap (ünnepeken is) gyakorlatoztatja az ifjúságot; megtanítja csatarendet formálni s egyéb tisztességes játékokra; vezetője mindenféle testgyakorlatnak.

Az orator a tisztségről való lemondásnál, egyáltalában minden fontosabb közügyben szónokol; ő zárja be az ülést, ő vádol vagy véd (t. i. az ítélőszék előtt).

A secretarius fejegyzzi a tisztviselők nevét, a jelentéseket fogalmazza; a fiúk írását átnézi, kijavítja; tanítja az írást.

A musicus hetenkint egyszer zenei gyakorlatot tart, tanítja az éneket, hangjegyek ismeretét; a kik felkérlik, azoknak a költészettant és scandálást megmagyarázza.

A praeco a gyűlést összehívja, csendet tart, a vádlottakat megidézi; a censor parancsát követi.

A centurio rendben tartja centuriáját, védi a decuriók tekintélyét.

A decurió rendet tart alattvalói között.

A ki a declamatiókat betanulja, legyen szabad és

minden alávetettségtől mentes. Minden pénteken ítélőszéket (iudicium) ülnek.¹⁾

A törvények végén megszólal Honter:

Jó bajtársak (commilitones) ez a boldogulás rendje; fontoljátok jól meg, mert nem maradtok örökké ifjak; késüljetek az öregségre most, míg ráértetek.

Később 1657-ben, mivel szükségesnek látták, még két hivatalt állítottak fel.

Musicus secundus; hétfőn, csütörtökön az első órában templomi énekeket tanít s gyakoroltat; hangjegyek, énekfajai s a hang változatainak ismeretére tanítja azokat, akik ezt még nem tudják.

Oeconomus. Naponként 5 órakor²⁾ nyitja, 6-kor bezárja a könyvtárt, éber szemekkel vigyáz a könyvekre, hogy el ne vigye valaki; havonként a helyiséget s a könyveket az aedilis segítségével a portól megtisztítja. Nyáron 9, télen 8 óra körül végigjárja a lakószobákat, legelőbb a rectorét s így tovább; figyelmezteti a tanulókat, hogy feküdjenek le, vagy ha fenn akarnak maradni tanulni, csendben legyenek. Az iskolát bezárja s a könyvtárba tér nyugalomra. Fáradtságáért lakhatik a könyvtárban; ha megbecsüli magát, egy évig marad hivatalában, ha nem válik be, a tisztújításon alkalmasabbat tesznek helyébe.

Legteljesebben s leghamarabb Szebenben vették át a brassai szervezetet; az 1598. törvényből tudjuk meg a »senatus« tagjainak feladatát.³⁾

A censorok szerepe itt is ugyanaz; a törvény szerint tulajdonképpen maga a rector a tanulók censora, de nagy elfoglaltsága miatt két collega-t jelöl ki erre; ezt a hivatalt el kell fogadni. Ezek ítélkeznek »assessor«-aikkal a pénteki iudicium-on.

A rext az adoloscensek, a többi tisztviselőt a studiosok választják; a rex választásánál főképen azt kell tekintetbe venni, hogy helybeli-e és szorgalmas-e az illető.

¹⁾ M. G. P. VI. 7. 1. 13. p.

²⁾ Valószínűleg délután 5 órakor, mert reggel ilyenkor előadás szokott lenni; s Szebenben is délután volt a könyvtár nyitva 4—5, mint alább következik.

³⁾ M. G. P. VI. 52—54.

A praefectus az I. és II. osztály adolescenseit két részre osztja; egyik csoport a templomba, a másik temetésekre megy; a gyermekeket is ő állítja rendbe, ha valahova kivonulnak; ügyel arra, hogy se a mezőn, se másutt egyetlen játékot ne játszanak.

Az orator Honter által megállapított kötelességein kívül Szebenben az ifjabbakat havonként valami hasznos tételtől szóló beszédre tanítja; negyedévenként a rector rendeletére felolvassa a törvényt.

A secretarius fontos feladata a pénzbüntetések számon tartása; havonként behajtja ezeket s gondosan megőrzi, míg a praefectus s orator jelenlétében a rectornak a számodással együtt át nem adja, hogy a »fiscus«-ba tegye.

A historiographus hivatala újtás, mintegy az orator segédje. Havonként egyházi vagy világi történetekre tanítja az ifjakat, de nem erkölcstelenre, hiábavalóságokra vagy szerfelett nevetségesekre, hanem megjegyzésre méltó dolgokra.

A két musicus feladata ugyanaz, mint Brassóban.

Az aedilis a mendicansok parancsnoka, általuk gondoskodik az iskola tisztántartásáról minden csütörtökön s szombaton; felvigyázót állít közéjük; reggel 4 órakor, este nyáron 8, télen 7 órakor keresztyén éneket énekel velük; könyörgés után, mikor a bibliából olvasnak, kikérdezi, mit jegyeztek meg belőle.

A praeco a rector s censorok által nyilvánosan elítélt tanulókon hajtja végre a büntetést, inkább a kötelességét tartja szem előtt, mint magán érzelmeit.

A két decurio s az I. és II. osztályban választott decuriók a rend fenntartására ügyelnek.

Az állandó oeconomust a rector jelöli ki, a kapuhoz közel eső szobában lakik, a nyári félévben 9 órakor, télen 8-kor csukja a kaput. Minden szobát megvizsgál, a távollévőket feljegyzi, télen 10-ig, nyáron 11-ig vár rájuk. Reggel a szentírás olvasás után nyitja ki a kaput. A anyagokat jelenti az ítélőszéknek. Ezért a fáradozásért a harangozók közé számítják (azaz ugyanaunyi segítyt kap, mint azok)¹⁾ s reggel csak ünnepnapon kell templomba mennie.

¹⁾ V. ö. Segesvári tv. M. G. P. VI. 79. IV.

Bibliothecarius külön van Szebenben a studiosusok közül.¹⁾ Délután 4—5-ig van nyitva könyvtár.

A harangozóknak egész rendje van (ordo pulsantium), két csoportból áll, tagjait a rector jelöli ki a studiosusok közül, aki egy hónapnál tovább távol marad, helyébe mást tesz. Az istentisztelet ideje alatt a fiúkkal az iskolában énekelnek, a felserdülteket zenei ismeretekre tanítják.¹⁾ Valószínűleg a két musicus is közülük való. Egyik csoportjuk a templomba, a másik temetésekre megy; kiválóbbról polgárokról való megemlékezéseket (recordationes)²⁾ csütörtökön és vasárnap felváltva rendeznek. A tanulókkal rendszerben és illedelmesen lépjenek istentisztelet közben a templomba, ha éppen akkor érkeznének meg a temetésről; a toronyból haladéktalanul igyekezzenek haza a legsúlyosabb büntetés terhe alatt.

A három legutóbb említett hivatalra a rector nevez ki a studiosusok közül, ezek már nem Honterus szellemében való tisztségek, hanem a gyakorlati életben előforduló feladatokat végző anyagi segélyezéssel járó hivatalok.³⁾

A beszterczei iskola e tekintetben kivételes helyet foglal el, itt vették át legkésőbb Honterus szervezetét. A XVI. század végén csak oeconomusa, decurioja, (exactor), centurioja s aedilis van;⁴⁾ a rex s praefectus neve csak 1660 óta fordul elő, coetusa csak a XVII. század legvégén van, orator, censor csak a XVIII. században szerepel.⁵⁾

Szegesvárt vannak »a törvény kényelmesebb végrehajtására« tiszttviselői a tanulóknak, de az egész szervezet egyszerűbb. A collegák közül 2 censor, az adolescentek közül centurio, oeconomus, secretarius (quaestor), a puer-ek közül decuriok vagy custosok szerepelnek; pénteken délután télőszéket ülnek.⁶⁾ Csak egy hétig viseli mindegyik hivatalát, kivéve a quaestort, ki állandóan megmarad, ha csak hűtlenségben nem érik. Harangozók szintén vannak; a

¹⁾ M. G. P. VI. 50. VI. és VII. p.

²⁾ Erről alább lesz szó.

³⁾ M. G. P. VI. 50. VIII.

⁴⁾ M. G. P. VI. 45.

⁵⁾ Fischer: Beszterczei gy. t. 46. l.

⁶⁾ M. G. P. VI. 68. III.; 74. IIX.; 77. XXVI.

késő esti harangozást is ezek végzik; a törvény elrendeli, hogy az *oeconomus* ezeknek esti 10 óráig kaput nyithat.¹⁾ Rex, orator csak 1651 óta szerepel.²⁾ Az 1680. szabályzatot az akkori rex írja össze s iudiciumkor ünnepélyesen kihírdetik s megerősítik.³⁾

Medgyesen szintén egyszerű a berendezés; a tanulók élén *praefectus* áll, feladata, hogy mintaképe legyen a többinek; ő a tanulók jövedelmeinek számontartója. *Exploratorok* által puhatoltatja ki az éneklésre való alkalmakat.⁴⁾ *Secretarius*, *oeconomus*, orator már a XVII. században szerepelnek.⁵⁾

Berethalmon is voltak medgyesi mintára hivatalok; *praefectus*, *secretarius*, *oeconomus*, *decurio* szerepel; pénteken d. u. 5 órakor tartják a iudiciumot. Az *oeconomusság* egy hétig tart, viselője mindig iudicium-kor mond le, de, ha lemondása előtt egy *chriát* nyilvánosan el nem szaval, nem mentik fel; ha kötelességéből valamit elmulaszt, a sajátjából kell a bírságot fizetnie.⁶⁾ Itt az *oeconomusságot* tehernek tartják, egyes esetekben büntetésképpen kell viselni.⁷⁾

Mint látjuk, Honter szervezete csak Szebenben talált hamarosan s csekély módosítással otthonra, egyéb helyt csak nagysokára s egyszerűbb alakban fogadták be. De, ha már megvolt ez a szervezet, komolyan vette a városi polgárság is, az iskolai ítélőszékhez fordult igazságszolgáltatásért a tanulók ellen való panaszaival.⁸⁾

Vallásos nevelés, fegyelemtartás. Az iskola egyházi jellegű intézmény; a nevelés célja mindig hitbuzgó hívek képzése. E célt gyakori szentírás-olvasás, ima, ének s isten-

¹⁾ M. G. P. VI. 76. XXIII.; 77. XXV.

²⁾ G. D. *Teutsch*: Segesvári gy. t. 19.

³⁾ M. G. P. VI. Bev. LXV.

⁴⁾ M. G. P. VI. 106.

⁵⁾ *Gräser*: Medgyesi gy. t. 11.; 21–22. l.

⁶⁾ M. G. P. VI. 100–101. l.

⁷⁾ M. G. P. VI. 101, 5.

⁸⁾ 1669-ben a szebeni iudiciumhoz fordul egy polgár, kinek kis leánya balszemét egy studiosus kakas-lövés alkalmával véletlenül megsebezte. A hosszú per lefolyása közölve: Dr. *Teutsch* Fr.: Szebeni gy. t. 114–118.

tiszteletre járás által iparkodnak elérni, ezekre minden szász iskolában naponként tekintélyes mennyiségű időt fordítanak.

Az az első törvény, mondja a segesvári szabályzat, hogy jámbor légy! Reggel adjanak hálát az Istennek s kérjenek áldást a munkálkodásra az »O summe rerum Conditor« kezdetű énekkel, utána mondják el a miatyánkot s az új testamentumból olvassanak egy egész vagy egy fél fejezetet, amint az időből telik.¹⁾ Este a napot ismét énekkel — »Ades pater supreme« — fejezik be s az ó-szövetségből olvasnak fel. A hiányzókat, későnjövőket pénz-bírsággal sujtják.²⁾

A templomba szorgalmasan el kell járniuk a tanulóknak, mert a templomi éneknek ők a vezetői. Medgyesen meg kell jelenniük akkor is, ha rajtuk kívül a város polgárai közül senki sincs is jelen.³⁾ A szebeni törvények szerint a reggeli s esteli, ünnepnapon pedig minden istentiszteletre szorgalmasan eljárjanak, az éneklésnél és a lelkész imája alatt álljanak fel; fordítsák arcukat a szószerék felé, ne düljenek a padra; világi könyvet ne olvassanak a templomban; ha engedélylyel kimennek, rögtön jöjjenek vissza.⁴⁾

A segesvári törvény megszabja, hogy mulasztásért nagyobb ifjú 1 denrt fizet, a kisebbet megvesszőzik, ha csak egy költő művéből 12 versnek betanulásával meg nem váltják magukat.⁵⁾ Medgyesen büntetik azokat, kik a templomban világi szerzőt olvasnak, nevetgélnek vagy más hiábavalóságot űznek, vagy elalszanak.⁶⁾

A kisebb tanulók kevesebbet járnak templomba. Segesvárt pl. ünnepnapokon az iskolában a kátét recitálják, téli időben az estéli könyörgés ideje alatt is ugyanazt teszik, csak nyáron járnak el. Egy adolescens van velük,

¹⁾ M. G. P. VI. 73. I.; v. ö. u. o. 84. 10. sor.

²⁾ M. G. P. VI. 74. VII.; v. ö. u. o. 42. 9.; 100, 11.

³⁾ M. G. P. VI. 106. 14. sor.

⁴⁾ M. G. P. VI. 55. 4.; v. ö. u. o. 98. 2.

⁵⁾ M. G. P. VI. 73. II.

⁶⁾ M. G. P. VI. 104. IV.

ha a templomba mennek, csendben tartja őket; ez minden alkalommal egy denárt kap.¹⁾

Előírják a törvények azt is, hogy a kivonulás s hazatérés szép rendben történjék.²⁾

A fegyelem alapjává a tekintély tiszteletét akarják tenni. Levett főveggel adják meg a kellő tiszteletet a szembejövő tanítóknak, egyházi és világi méltóságoknak és a többi férfiúnak és nőnek; sohase viselkedjenek illetlenülül. A fiatalabbak vagy alsóbb osztálybeliek tiszteljék a nagyobbakat, de azért a nagyobbak se hatalmaskodjanak a kisebbeken.³⁾ A berethalmi törvény előírja, hogy a tanulók engedelmeskedjenek a rectornek és collegáknak; »bárki ellenében védelmezzék jóhíruket és csupa jót beszéljenek róluk; aki ez ellen vét, azt mint hálátlan kakukkot« kitorlik a tanulók sorából és szégyen szemre elkergetik.⁴⁾

A fegyelemtartás eszközeiként a bot, vessző gyakran szerepel, különösen a kisebbekkel szemben, de a túlszigorúság, kínzás ellen is felemelik szavukat a törvények.⁵⁾ Segesvárt este, hazabocsátáskor verik meg a vétkeket, Szebenben a praeco kötelessége a büntetés végrehajtása.⁶⁾

Az idősebb tanulókat rendszerint pénzbírsággal sújtják. Honterusnál ez még nem szerepel, de később általánosan használt eszköz. A sok szegényebb sorsú tanuló főképen az iskolai szolgálataiért kapott osztalékból tartja fenn magát, ezek, de a többi is, bizonyára érzékenyek voltak a büntetés e neme iránt.⁷⁾ A szászoknál a falusi tanítókkal szemben már régebben alkalmazták,⁸⁾ lehet, hogy innen terjesztették ki a városi iskolákra is.

¹⁾ M. G. P. VI. 75. XVII.

²⁾ M. G. P. VI. 75. XV.; 104. IV.

³⁾ Szebeni tv. M. G. P. VI. 55. 7. p.; v. ö. u. o. 42–43. l., 99. l. 7. p.

⁴⁾ M. G. P. VI. 98. i. p.

⁵⁾ Beszt. tv. M. G. P. VI. 39. 12., u. o. 353. Wagner verse.

⁶⁾ M. G. P. VI. 76. XXII. és u. o. 53. X.

⁷⁾ V. ö. Medgyesi 1637. szab. M. G. P. VI. 85. 25. sor.

⁸⁾ 1566. bogácsi cap. M. G. P. VI. 19–21.

Az iskolából való kizárást, mint a legszigorúbb büntetést több törvény említi.¹⁾

Igen sűrűn tiltják a törvények az előadás ok nélkül való mulasztását. Már Honterus is intézkedik erről.²⁾ Legyen ott az előadáson ne csak fülével, hanem lelkével is, mondja a szebeni szabályzat. Ha fontos ok miatt mulasztania kell, kérje ki a rector, vagy távollétében az első censor engedélyét.³⁾ Beszterczén aki az istentiszteletről, zoltáréneklésről, magyarázatnál vagy felelésnél hiányzik, ha nem beszterczi, (tehát bennlakó) a fejedelem őnagysága jótéteményeinek⁴⁾ élvezetétől egy darabig megfosztják, ha helybeli 5 denárt fizet az istentisztelet, egyet az éneklés mulasztásáért, az előadás mulasztásáért pedig egy garast; ha későn jön vagy ok nélkül hamarabb kimegy, felét fizeti. Aki távolléte okánul költött dolgot mond és rajta kapják, mivel oktatóját félre akarta vezetni, kétszeres büntetést fizet.⁵⁾

Segesvárt az előadás mulasztásért ugyanaz a büntetés, mint az istentiszteletről való hiányzásért, épen úgy megválthatják magukat classicus vers betanulásával.⁶⁾ A dolgozat, fordítás el nem készítését szintén pénzbírsággal sújtják.⁷⁾

Egyébként is igyekeznek a tanulást előmozdítani és zavarását megakadályozni. Honter elrendeli, hogy este mindenki gyakorolhatja a zenét, de más nyugalmanak és tanulásának zavarása nélkül.⁸⁾ Szebenben kapuzárásig szabad énekelni, zenélni, azontúl ne legyen különösen dorbézolás, illetlen kiáltozás, bolondos tréfa, szabadszájú beszéd vagy illetlen ugrándozás, se semmiféle más zavargás; senki ne váljék tanulótársának terhére.⁹⁾ Senki se törekedjék

¹⁾ M. G. P. VI. 44. 14. p.; 75. XIX.; 98. 1.; 100. 15.; 101. 2. p.

²⁾ M. G. P. VI. 7. 17.

³⁾ M. G. P. VI. 56. 15. p.; v. ö. u. o. 104. II.

⁴⁾ A 32. oldalon említett petresfalvi adományra céloz.

⁵⁾ M. G. P. VI. 43. 5.

⁶⁾ M. G. P. VI. 74. III.

⁷⁾ M. G. P. VI. 43. 1. 9. p.; 76. XX.; 104. 1.

⁸⁾ M. G. P. VI. 7. 1. 18. p.

⁹⁾ M. G. P. VI. 56. 1. 18.; v. ö. u. o. 45. 1. 21.

ártani társainak, ne keltsen viszályt; erkölcstelen könyvek-től vagy képektől mindenki tartózkodjék; ne hallgassa, még kevésbé terjessze a rágalmakat, ha ilyesmit hall, jelentse a rectornek. Iskolai titkokat elhíresztelni nem szabad.¹⁾ Sérelméért maga bosszút ne álljon, mert akkor épen olyan bűnös.²⁾

Viselete legyen a tanulónak magához illő, ez különböztesse meg a tudomány katonáját Mars zsoldosától (*militem artis a mercenario Martis*).³⁾ Óvja a törvény a tanulókat mindennemű szitkozódástól, gyalázástól, felesleges esküdözéstől, Isten nevének minden kisebbitésétől.⁴⁾

Más tulajdonát az illető akarata ellenére senki el ne vegye, különösen piaci árút, építőfát, kerítést, élőfát, gyümölcsöt.⁵⁾ Beszterczen kimondják, hogy a kik mezőre mennek gallyakért, vesszőért s vakmerően elmaradnak, vagy az iskolából kertbe vagy gyümölcsösbe osonnak és ott kárt tesznek, bűnük nagysága szerint bűnhődnek.⁶⁾ Inkább kérjenek a tulajdonostól, mondja a berethalmi szabályzat, s köszönjék meg a mit kaptak.⁷⁾

Az iskola helyiségeit, környékét ne rongálják, ne piszkítsák be.⁸⁾ Veszekedés, lárma, rágalmak keltői Beszterczen 32 dénár büntetést fizetnek; verekedésért s fegyveres zavargásért testi fenyíték jár.⁹⁾ Egy tanulónak sem szabad lakótársat venni lakásába a rector engedélye nélkül, különösen nem szabad gonoszokat, rosszhírűeket; vándort, még ha diák is az illető, csak a rector engedélyével tartson magánál.¹⁰⁾

Legszigorúbban büntetik az éjjeli kimaradást és az evvel járó kihágásokat. A szebeni törvény elrendeli, hogy

¹⁾ M. G. P. VI. 55. l. 8.

²⁾ Beszt. tv. M. G. P. VI. 44. l. 12.

³⁾ Szebeni tv. M. G. P. VI. 56. l. 16.

⁴⁾ U. o. 55. l. 3. p.

⁵⁾ M. G. P. VI. 56. l. 10.

⁶⁾ M. G. P. VI. 45. l. 22.

⁷⁾ M. G. P. VI. 99. l. 9.

⁸⁾ M. G. P. VI. 56. l. 11., u. o. 45. l. 19.; 77. l. XVIII.

⁹⁾ M. G. P. VI. 44. l. 11.

¹⁰⁾ M. G. P. VI. 7. l. 16.; 56. l. 14. p.

az éjt senki ágyán kívül ne töltse; a vizsgálat céljából körüljáró oeconomusnak mindenki válaszoljon, még a collegák is; ne másszék át senki a falon, egyáltalában másutt, mint a rendes kapun ne járjon se ki, se be.¹⁾ Berethalmon ezért a legsúlyosabb büntetés, irgalmatlan megvesszőzés és kizárás jár.²⁾ Ha valaki engedelem nélkül kimarad éjjelre, első ízben 25 dénárt, másodszor 50 dénárt fizet, csak harmadszorra zárják ki az iskolából Berethalmon és Beszterczen is,³⁾ itt még ugyanígy büntetik a tolvajkulccsal vagy ablakon való bemászást is. Ha valaki Beszterczen 10 órán túl kimarad, 2 dénárt fizet, ha pedig döngeti a kaput, meg kell őt is döngetni (si vero fores pulset, pulsetur et ipse).⁴⁾ A künnlakó tanulók se kószáljanak 10 óra után, mert megfenyítik őket.⁵⁾

Segesvárt fokozatokat állítanak fel; aki az esteli vizsgálatnál nincs otthon, 2 dénárt fizet, 9 óráig 3 dénárt, 10-ig 4-et, azután ne eresszék be. Aki az iskola falain kívül ugyan, de tisztességes helyen tölti az éjt először 6, másodszor 10, harmadszor 18 dénárt fizet. Aki ezt mérő pajkosságból cselekszi, csúfosan kiűzik az iskolából.⁶⁾

Még tisztességes mulatságba is csak a rector engedélyével mehetnek; itt védjék meg higgadtan az iskola becsületét, ha valaki rágalmazza; súlyosabb esetekben jelentsék a rectornak.⁷⁾ Segesvárt erről részletesebben intézkednek. Esteli vendégségbe menők jelentkezzenek az oeconomusnál, ez várja meg ébren a visszatértüket. Ha tízórán túl kimaradnának, bár ezt mindenképen kerüljék, de tisztességes helyen voltak, csendesesen viselkedtek, nem büntetik meg őket, mert jobb így, mintha csavarognának s botrányt okoznának. De még 10 óra előtt se jöjjenek el a lakomáról anélkül, hogy a házigazda kísért ne adna melléjük; ez kopogtasson a felsőváros (arx) kapuján s

¹⁾ M. G. P. VI. 56. l. 17.

²⁾ M. G. P. VI. 100. l. 15.

³⁾ M. G. P. VI. 101. l. 2.; u. o. 44. l. 14.

⁴⁾ M. G. P. VI. 44. l. 16.

⁵⁾ M. G. P. VI. 46. l. 25.

⁶⁾ M. G. P. VI. 75. l. XIX.

⁷⁾ Szebeni tv. M. G. P. VI. 56. l. 13.

tanúskodják a mellett, hogy tisztos helyen voltak; az éjjeli őröknek se adjanak okot aggodalomra.¹⁾ Beszterczén is felemlítik, hogy ne bántson senki polgárt vagy éjjeli őrt se szóval se tettel, mert az ilyennel szigorúan bánnak el.²⁾

Tiltják a kártyázást, kockajátékot s általában minden pénzre való játszást, mert illetlen s lopásszerű dolog.³⁾ Óvják a tanulókat mindenféle parázناسágtól, erkölcsi szennytől, intik, hogy le ne részegedjenek bortól vagy más italtól; legyenek mértékletesek.⁴⁾ Beszterczén az olyat megfenyítik, aki tiltott játékot játszik, szerfeletti ivásnak adja magát, korcsmába, mulatságokba jár vagy részegségében éjszaka zajjal, dalolással zavart okoz.⁵⁾ Berethalmon aki bortól mámorosan lép a templomba, egy hétig végezze az oconomus kötelességét s szavaljon valami ittasságot kárhóztató beszédet.⁶⁾

Sötét képet alkothatunk ezekből a tanulók viselkedéséről, de az ilyen állapot általános abban a korban; az erdélyi szász iskolákban ezek a viszonyok se jobbak, se rosszabbak, mint hazánk egyéb helyein.⁷⁾

Az iskola jövedelmei. Amellett, hogy a tanítók a várostól fizetést húztak, volt nekik mellékes jövedelmük is, melyet a tanulókkal együtt szereztek s ezen együtt osztzkodtak.

Az osztzkodás módját némely szabályzat részletesen meghatározza. Segesvárt minden pénzt s élelmiszert, melyet a polgároktól adományképen, a szindarab előadásából, a malomból s recordatiókból összegyűlt, vagy más községekben összehoztak, abból részt kapnak a tanítók s az első osztálybeliek egész coetusa. Kivételt képez az, amit végrendelet vagy temetés révén a segédlelkészek és az

¹⁾ M. G. P. VI. 68. l. XVIII.

²⁾ M. G. P. VI. 44. l. 18.; mégis volt néha evvel nagy baj pl. *Fischer*: Beszterczei gy. t. 54–55.

³⁾ M. G. P. VI. 56. l. 12.; v. ö. u. o. 99. l. 10. p.

⁴⁾ M. G. P. VI. 55. l. 9.

⁵⁾ M. G. P. VI. 44. l. 15.; v. ö. u. o. 98. l. 5.

⁶⁾ M. G. P. VI. 101. l. 5. p.

⁷⁾ V. ö. pl. *Békefi R.*: A debreczeni ev. ref. főiskola XVII. és XVIII. századi törvényei. 28–4. l. Akad. kiadv. 1899.

iskola közösen kaptak; ennek harmada a segédlelkészeké, a kétharmadot pedig a következő módon osztják meg. Amit pénzben kapnak, annak harmada a rectoré, harmada a négy collegaé, harmada a primanusoké. A collégák a rájuk eső harmadrészt rangjuk szerint osztják meg abban az arányban, hogy pl. a tizet 1, 2, 3, 4 mennyiséget kapnak rang szerint. Ami terményt vagy bort kapnak, abból fejenként egyformán részesülnek; de az adományból kap a segédlelkész és a harangozó is. Január elsején írja bele minden primanus nevét az anyakönyvbe s jelöljék meg az év kezdését és végét; az egyévi jövedelemből számítsák ki, kinek mennyi jut, így az évközben jöttek részét is meghatározhatják.¹⁾

Állandó jövedelemforrása az iskoláknak a temetés, pénzt kapnak a kivonulásért s éneklésért. Ezeket nagy (funus generale) s kis (f. speciale) temetésekre osztják s Berethalmon a díjakat apróra részletezik.²⁾ A temetésre el kell menni a tanulóknak, aki vonakodik, Segesvárt jó időben 1 dénárt, esős vagy csikorgós időben 2 dénárt fizet.³⁾

Szokásos volt recordatio-kat (megemlékezéseket) rendezni; ez abból állt, hogy bizonyos alkalmakkor (névnap etc.) énekeltek a tanulók nevesebb polgárok háza előtt azért, hogy az iskoláról meg ne feledkezzenek, juttassanak neki valamit, vagy pedig a hála kifejezése akart ez lenni a már tapasztalt jóindulatért.⁴⁾ A szebeni törvény szerint a recordatiókra, melyeket a cantor a collaboratorokkal együtt rendez, összehívna minden tanulót, aki a templomban énekelni szokott. A pénz egyharmada a cantoré, harmada a collaboratoroké, a többi arányosan felosztják;

¹⁾ M. G. P. VI. 78. Beneficia Elemosinaria.

²⁾ M. G. P. VI. 101. De Funeribus.

³⁾ Segesv. P. VI. 75. l. XV.

⁴⁾ Nem valószínű, hogy »emlékbeszéd«, »hazafias érzés ápolása« lett volna a recordatio (Dr. Teutsch Fr. Szebeni gy. t. 45–46), egy XVIII. századi szebeni törvény is mutatja, hogy a patronusok háza előtt való éneklés; egy medgyesi XVIII. századi törvény »cantationes Maecenatum«-nak nevezi. M. G. P. VI. 233. l. XVIII. és u. o. 250. l. 32, 258. l. 6. p.

a gyermekeknek a cantor tetszése szerint ad valamit; a ki hiányzott, nem kap semmit.¹⁾

A lakodalmakon való éneklés állandó jövedelem forrás. Ha meghívják a rectort collegaival s a »musica«-val, szól a cantornak s a többi tanítónak, hogy készüljenek elő az összehangzó énekre, mondja a szebeni törvény.²⁾

Egyes városokban még különös helyi szokások voltak, melyek az iskolának hasznot hoztak. Segesvárt pl. évenként egyszer a lelkész híveit adakozásra szólította fel a segédlelkész és az iskola számára, ezt a rávaló héten négy diák szedi be.³⁾ Berethalmon szüreti beneficium volt;⁴⁾ Szebenben az volt a szokás, hogy a város minden nagyobb ünnepen a templomi éneklésért 5 frtot ad az iskolai »fiscus«-ba.⁵⁾

Az egyes iskoláknak alapítványai is voltak. Brassóban 1547-ben Fuchs János bíró tesz alapítványt, ebből a sütőházban hetenként egyszer kenyeret sütöttek a gymnasium számára; csütörtökön és vasárnap pedig beneficium (coquin) volt, ekkor főztek is számukra. 1655-ben 48-ra korlátozták azok számát, kik ebből kapnak, pedig százon felül volt akkor a tanulók száma.⁶⁾ A szindarab játszás szintén jövedelmezett.

Az idősebb tanulók pénzt kerestek kisebb fiúk tanításával. A szebeni törvény szerint a rector félévenként osztja meg az osztályba nem tartozó fiúkat úgy, hogy azok, kiknek semmiféle segélyük nincs harangozás vagy más eféle címen, azok közül az állhatatosan szorgalmasnak többet, a többinek kevesebb fiút ad tanításra. Mindenki gondját viselje a rábízott fiúnak; senki ne vállaljon újat el a rector akarata nélkül. Aki távozóban van, vezesse a rábízottakat a rector elébe, ő majd gondoskodik hamarosan más oktatóról. Az ilyen fiúk fejét vagy más testrészét senki meg ne sértse ütéssel vagy másféleképen; a vétke-

¹⁾ M. G. P. VI. 51. l. VI.

²⁾ M. G. P. VI. 51. l. VII.

³⁾ *Teutsch* G. D.: Segesvári gy. t. I. közl. 22. l.

⁴⁾ M. G. P. VI. 101.

⁵⁾ Dr. *Teutsch* Fr.: Szebeni gy. t. 76. ². jegyzet.

⁶⁾ *Dück*: Brassói gy. t. 42.; 61. l.

seket büntessék vesszővel, korbáccsal »az iskolában szokásos mód szerint.«¹⁾

A fiúk tartoznak minden 14 napban egyszer étellel és itallal ellátni oktatójukat; tandíjképen pedig azok, kik osztályba tartoznak 1 frtot, a többiek 50 dénárt fizessenek; ez alól kivétel a mendicans s a szegénysorsúak, ezeket ingyen tanítják azok, a kiket a rector evvel megbíz.²⁾ Természetesen a rector úgy osztotta szét a fiúkat, hogy egy praeceptornak jutott a szegénvebbjéből s módosabbjából is.³⁾

Szebenben tartozik minden adolescens és puer (azaz a bejárók) télen napjában kétszer fát hozni magával, vagy egy jó kocsiteherrel hozat egyszer hozzátartozóival. A rector fűtője ezt 5 részre osztja, egy rész jut az iskola fűtésére, a többi a tanítóké. Mivel vannak a polgárok közt olyanok, kik inkább egész télen otthon tartják a fiukat, csak hogy ennek a tartozásnak ne kelljen eleget tenni, kikötik, hogy akit ilyesmin érnek, annak gyermekeit ne vegye fel a rector, ha csak pénzben le nem fizeti a fa árát⁴⁾

Beíratkozáskor, húsvéti fürdetéskor (ez az új tanuló felszentelése) szokásos volt bizonyos díjat venni.⁵⁾ Szebenben 1647-ben a lelkész az iskola anyakönyvébe azt írja, hogy a studiosusok 35—35 dénárt, az adolescensek 25—25 dénárt követelhetnek, mert az igazságtalanság volt, hogy eddig 1 frtot csikartak ki a beíratkozásnái, a felszentelésnél pedig 70, illetőleg 50 dénárt.⁶⁾

A pénzbírság is az iskola jövedelmét gyarapította. A fiscusba tette ezt Szebenben a rector, a praefectus és orator jelenlétében a pénzesláda a könyvtárban van, kulcsa az oratornál áll. A mendicansok pénzét, melyet lakodalmon és egyéb alkalmakon egy perselybe gyűjtenek, a rector egy szekrénybe teszi, kulcsa az aedilisnél áll; ezt a

¹⁾ M. G. P. VI. 50. l. VIII.; 57. l. 22. p.

²⁾ M. G. P. VI. 57. l. 21.

³⁾ Segesvári tv. M. G. P. VI. 77. l. XXVII.

⁴⁾ M. G. P. VI. 57. l. 22, 23.

⁵⁾ Berethalom. M. G. P. VI. 100. l. 12. p.

⁶⁾ M. G. P. VI. 58—59. l.

pénzt annak idején kiosztja úgy, hogy azok kapjanak belőle legtöbbet, akik leginkább rászorúlnak, akik a szentírást felolvassák s énekelnek a lakodalmakon.¹⁾

Medgyesen ez a praefectus feladata; egy-egy vendégségből 8 dénárt ad, ezt a rector osztja ki. A praefectus kötelessége, hogy a coetus érdekeit szívén hordja, el ne mulassza az élelmi szereket negyedévenként való énekléssel összegyűjteni. Tudakolja ki az exploratorok által, hova mehetnek énekelni; a befolyó pénzt gondosan őrizze meg. Minden bevételt s kiadást két példányban írjon, az egyik a rectornál legyen minden gyanú elkerülése végett.²⁾

A szegény, beteg tanulóknak a rector nem csak kölcsönbe adhat valamit, hanem, ha jónak látja és szükséges, segítheti is őket a fiscusból.³⁾

A mendicánsok Szebenben egy év alatt 50–80 forintot is összeénekeltek, ebből látták el őket a szükségességekkel; ha valamelyikük esetleg meghal, ebből temetik el. Néha egyes jótékony adományokat, különösen posztóféléket egyenesen a mendicánsoknak szántak az adakozók.⁴⁾

Iskolai mulatságok, ünnepélyek. Van az iskolának »a lélek felfrissítésére« szánt sok vidám napja.

A segesvári törvény lelkére köti a secretariusnak, hogy a kirótt büntetéspénzeket a közös pénztárban megőrizze, hogy azután legalább egyszer egy hónapban vígad hassanak az ifjak. De ezen a mulatságon ne legyen illetlenség, részeges tánc, ugrándozás, tobzódás s füles kancsók fenékgig ürítése.⁵⁾ Nyáron kirándulás előzi meg a lakomát, erre a rector a fiscusból ad pénzt Szebenben is. A első asztal a collegáké, a többi a studiosusoké; az adolescensek a rector tetszése szerint kapnak valamit.⁶⁾ Ezenkívül még Szent György, Szent Mihály napja táján (mintegy a félév

¹⁾ M. G. P. VI. 50. l. XI. p.

²⁾ M. G. P. VI. 106.; v. ö. u. o. 100. l. 12. p.

³⁾ Szebeni tv. M. G. P. VI. 58. l. 28.; a város is segít az ilyeneken. Dr. *Teutsch* Fr.: Szebeni gy. t. 19. l. jegyzet.

⁴⁾ Dr. *Teutsch* Fr.: Szebeni gy. t. 76. l.

⁵⁾ M. G. P. VI. 77. l. XXVI. p.

⁶⁾ M. G. P. VI. 57. l. 26. p.

végén), husvétkor és karácsonykor van lakoma az iskola falain belül Szebenben.¹⁾

A szindarab előadását, bár főcélja nem ez, itt is megemlíthetjük.

Legtöbb emléke a brassói iskolai mulatságoknak maradt, valószínűleg másutt is csak úgy lehetett. Van Brassóban farsangi tréfázkodás, husvét hétfőjén kakaslövés, Szent György napja körül kirándulás a tisztújítással egybekötve. A négy nyári hónap első hétfőjén volt szokás kirándulni, ekkor játszottak, mulattak esti harangszóig (*»bis zur Ave Maria glocke«*). Az új adolencst ilyenkor szentelték fel; egy malomnál vízbe állították, locsolta öntözte mindenki, míg a vezetők meg nem elégték. Május elsejét is megölték, de a legnagyobb arányú a Gallus ünnep volt (okt. 16.) Kakasviadal útján erre királyt választottak; kivonultak fakardokkal fölfegyverkezve egy kertbe vagy aへgyre, innen indultak el portyázni az ellenség ellen. Ellenség volt minden kakas, tyúk, réce, liba-féle, ahol ilyenre akadtak, megölték. A polgárság díszes menetüket ilyen »ellenségek« közbedobásával igyekezett megzavarni. Este a hazatérők közé gyümölcsöt, pénzt dobáltak. Otthon lakoma várta őket az elesett szárnyasokból; még két napig folyt így a mulatság, melyet csak a XVIII. század elején szüntettek be.²⁾

¹⁾ M. G. P. VI. 58. l. 28. p.

²⁾ *Dück*: Brassói gymn. t. 35–39. l.; v. ö. *Teutsch G. D.*: Segesvári gy. t. 20–21. l.; Dr. *Teutsch Fr.*: Szebeni gy. t. 43. l.

IV. Külföldi iskolázás előmozdítása. A törvények forrásai.

A segélyezés módja. — Külföldi befolyások.

A segélyezés módja. Az erdélyi szászoknak egyetemük nem volt, iskoláikban befejezett tanultságra szert tenni nem lehetett; ebben a tekintetben rokonok hazánk többi protestáns intézeteivel.¹⁾ Sok város állított fel nagyobb iskolát, gymnasiumot, de mindezeket csak előkészítőknak tartották a külföldi egyetemre. Erdély különállása idejéből semmi nyoma annak, hogy főiskola létrehozását még csak tervezték is volna;²⁾ mikor a szebeni iskolának közös erővel való felvirágoztatására törekedtek, akkor is csak jó gymnasium, patricularis iskola volt a cél.

Igy azután azok az ifjak, kik magasabb műveltségre akartak szert tenni, külföldi egyetemre mentek céljuk elérésére. Előbb, a középkor végén a közeli bécsi s krakkói egyetemeket keresték fel,³⁾ a reformatió átvétele után pedig a német protestáns egyetemeket látogatták, főképen Wittenberget, de jutott belőlük a sok kisebb egyetemre is.⁴⁾

Míg az otthoni iskolázás alig került valamibe a városban lakónak, a szegényebb, vidéki tanuló pedig megélhetett az iskolán saját szorgalmából, addig a külföldi

¹⁾ *Findczy* Ernő: Magyarországi középiskolák multja és jelene. 29. l.

²⁾ Mária Terézia korában volt erről szó, de akkor is abba maradt. M. G. P. VI. 272—281. l.

³⁾ Dr. *Schrauf* K.: Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen. 1. 92. U. az: A krakkói magyar tanulókháza lakóinak jegyzéke. 1893.

⁴⁾ *Frankl* Vilmos: Hazai és külföldi iskolázás a XVI. században.

tanulás sokba került, ezt csak a módosabbja bírta volna meg a saját erejéből. Ez a körülmény bírta rá a szászokat, hogy a kimenni szándékozókat valamiképen segítsék.

Első az intézkedések terén a szebeni segélypénztár felállítása, mely egyidejűleg történt a gymnasium alapításával 1555-ben. Ebből is az tűnik ki, hogy a két dolgot szoros kapcsolatban látták.

Ekkor elhatározzák, hogy a tehetséges ifjakat akadémiákra küldik; költségeikre, míg künn vannak, a pénztárból adnak kölcsön avval a feltétellel, hogy annak idején híven az egészet visszafizetik. Nem kérnék vissza, mondják, ha elbírná kincstárunk, ha Magyarország nem lenne olyan szerencsétlen helyzetben s nem kellene a pénz anynyifelé. Megfogadják, ha a Mindenható megtartja őket a török barbársága ellen s a béke áldásaiban részesülnek, mindent megtesznek az ifjak s az iskolák érdekében.¹⁾

Bőkezű adományokat tettek e célra; a pénztár felügyeletével két senatort, a város lelkészét s a capitulum decanusát bízták meg.²⁾ A kölcsönt a városi tanács szavazza meg, ez kamatmentes; a felvevők — igen gyakran a tanuló apja — írást adnak róla.³⁾ Az összeg 25–60 frt között változik, rendszeren 25 forintot számítanak egy évre s többnyire két évig maradtak künn s így 50 forintot kaptak kölcsön.⁴⁾

Beszterczén hasonlóképen volt segélypénztár; ebből is sok tanuló kapott kölcsön külföldi útjára.⁵⁾

Hogy mennyire szívükön hordták az egyetemek látogatásának előmozdítását, mutatja egy jogi intézkedésük. Ha egy apa felserdült fiát külföldre küldi tanulás végett s

¹⁾ M. G. P. VI. 16. 1.

²⁾ M. G. P. VI. 16–17. 1.; Dr. Teutsch Fr.: Szebeni gy. t. 23.

³⁾ M. G. P. VI. 18. Mutatványúl közöljük az alábbi feljegyzést: 1564 II Die Dec. Georgio Zimmermann Antonij Seratoris pie defuncti filio, in subsidium studiorum a prudentibus et circumspectis Dominis Senatoribus mutuo dati sunt fl. 40.

Habet cirographum hic impositum.

1574. 10. febr. solvit hos 40 fl.

⁴⁾ Dr. Teutsch Fr.: Szebeni gy. t. 31.

⁵⁾ Fischer: Besztercei gy. t. 19; 73–79.

e célra szeretetből, jóindulatból pénzt ad neki, ne számítsa ezt le méltatlanul a fiúra eső örökségrészből.¹⁾

A nagy úton gyakran baj érte a diákokat az akkori háborús s útonállókból bővelkedő időben; pl. 1686-ban a szebeni rector fiát ölték meg az úton.²⁾ A kimenőknek rendszerint ajánló-levelet adtak.³⁾

Szabályozták a külföldre menést az erdélyi törvények is, melyek ismételten intézkednek »salvus conductus« (útlevél) adásról. »Ha kik idegen országban, Deáki tudományok, nyelveknek tanulásáért... ki akornának menni, a megyei, székbeli vagy városi főtisztetekhez kell fordulniok. Ezek megvizsgálják az ügyet, nincs-e valakinek »olly praetensiója, melyet subterfugiálni azzal akarna.« Kétes esetekben a vármegye- vagy székgyűlésre is vihetik az ügyet »és a dolognak ugyan fundamentumából meynyenek végére.« Innen az ügy a cancellariához jut, ez adja ki az útlevelet, hacsak a fejedelem nem tud erről olyasmít, amit a főtisztetek nem tudhattak.⁴⁾

Később sokkal erőteljesebben igyekeznek az útlevél nyerést biztosítani »Tanulásra... való mehetések nem hogy interdicaltatnék, sőt annak tilalma az hazában in perpetuum emlékezetben se legyen.« A fejedelem tartozik kiadatni; ha megtagadja vagy halogatja, elmehetnek anélkül is. E végzésüket pedig kívánják »pro perpetuo et irrevocabili decreto tartani, hoc per expressum, hogy a ki akár melly idő folytában, Fejedelmek, statusak, Constitu-tiók változásiban, tsak propositióban vagy postulatumban adná vagy venné ennek abrogálását, megkisebbitését, annál inkább a ki voxolna, annualna, vagy tselekedeteivel annak elleni tselekednék, vagy contraria constitutiót tsináltatna, tsinálna vagy acceptálna, a jövővilágban Istentől átkozott legyen, e világban pedig betsületi vesztett.«⁵⁾

¹⁾ G. D. *Teutsch*: Geschichte der Siebenbürger Sachsen, 285.

²⁾ Dr. *Teutsch* Fr: Szebeni gyt. 78.

³⁾ *Fischer*: Besztercezi gy. t. 79—80.

⁴⁾ Approb. Pars III. Tit. XIV, art. 1; M. G. P. VI. 89—90, 1.

⁵⁾ *Compilatae* P. III. T. 9, art. I.; M. G. P. VI. 93—94. Mégis csak megváltoztatták ezt a »scandalosus« cikket Mária Terézia alatt az első határozat alapján. M. G. P. VI. 95—96.

A törvények forrásai. A külföldi egyetemeken való tanulás igen nagy hatással volt az erdélyi szász iskolákra. Ami helyeset látott, tapasztalt a külföldön tanuló ifjú, igyekezett itthon is megvalósítani, ha valamely gymnasium rectora, vagy mint a város lelkésze, az iskola felügyelője lett. Ha szándékát sikerült végrehajtani, iparkodott némelyikük az általa létrehozott állapotot állandóvá tenni, fennmaradását biztosítani. Az ilyen törekvéseknek köszönik létrejöttüket az iskolatörvények.

Igazságtalanság volna azt állítani, hogy csak a külföldi minták követése által jöttek létre a törvények; volt itthon is sok helyes dolog, vagy olyan is, melyet, ha nem is helyesel mindenben a törvény szerkesztője, mint meg-lévő, megszokott dologgal számolnia kellett. Egyetlen egy szabályzat sincs, mely szószerinti átvétel lenne valamely külföldi szabályzathól még részleteiben sem; ez alól ugyan kivétel Honterus »Leges Scholasticae«-je, de ez jelentéktelen, gyermekeknek szóló versike.¹⁾ Egy szabályzat sincs, mely csak egy külföldi irány hatását mutatná. Egymással rokonok a szász iskolatörvények, ezt a folytonos egymással való érintkezésnek, a közös régi alapnak (középkori városi iskola) s Honterus egyetemeni hatásának tulajdoníthatjuk. A többi hazai protestáns intézetekkel való rokonságot nem a közvetlen érintkezésből,²⁾ hanem közös külföldi minták követéséből vezethetjük le.

Az első szabályzatot Honterus készítette a brassói iskola számára, ezen főképen Melanchton és Trotzendorf hatása látszik.

Melanchton hatását pontosan kimutatni nehéz, mert ez a nagy paedagogus elveit nem részletezte; többet tett példájával, működésével, mint elméletével.³⁾ Közös Melanchtonnál és Honternél is a színjáték (főképen Terentius), declamatio, a zeneoktatás nagy szerepe; Honterus is három

¹⁾ M. G. P. VI. 7.; a szórványos szó- vagy gondolatbeli egyezések közölve M. G. P. VI. 349. laptól kezdve.

²⁾ Bár nem hiányzott teljesen az egymásrahatás, pl. Segesvárt Ladiver szereplése. V. ö. előbb 53. l.

³⁾ Molnár A.: A közoktatás története Magyarországon a XVIII. században. I. 54—65.

részre osztja tanulókat, mint Melanchton a szász választófejedelemség számára adott tantervében.¹⁾ Tananyag tekintetében Honter sokkal tovább megy, mint ahogy Melanchton ezen iskolák számára előírja; a brassói iskola e tekintetben inkább Melanchton egyetemre előkészítő magániskolájával mutat hasonlóságot²⁾

Trotzendorf³⁾ hatását mutatja különösen a tanulók classicus mintára való szervezése. Lehet a brassói szervezetben az erdélyi szász demokratikus szervezetekkel rokon vonás, de mivel Honter törvényének egyedül ez a része bő és kimerítő, ez arra mutat, hogy szükséges volt az egész intézményt apróra leírni, mert ez új és ismeretlen dolog az erdélyi szász tanulók előtt.⁴⁾ Az egész Trotzendorf szellemére vall, bár részleteiben sok az eltérés. Goldbergen consul felel meg a brassói rex nek; az ítélőszék szerepe azonos. Trotzendorf tananyaga megegyezik lényegében a brassóival; eltérő vonás, hogy míg Trotzendorf tankönyvet nem igen használ, Honterus, mint tevékenysége is mutatja, sokat adott a jó tankönyvre. Abban, hogy nincs éles határvonal a tanítók s a tanulók között, hogy az egész iskola mintegy családnak érzi magát, ebben közös Trotzendorffal nemcsak a brassói, hanem valamennyi szász gymnasium.

A későbbi iskolatörvények egy új paedagogiai irány hatásával bővültek, ez Sturm rendszerének a befolyása.⁵⁾

A latin nyelv megtanítása a főcél, az idő legnagyobb részét erre fordítják. Sürgetik a szép kiejtést, a beszéd gördülékenységet, a latint élő nyelvvé akarják tenni.⁶⁾ Rövidséget, világosságot kívánnak az előadásban; az imi-

¹⁾ M. G. P. VII. kötet 419—431.; Vormbaum: Evangelische Schulordnungen I. k. 5— . 1.

²⁾ Dr. Karl Schmidt's: Geschichte der pädagogik. 3. Aufl. von Wichard Lange. Köthen 1875. 60—63. l.

³⁾ Molnár A.: I. m. 66; Vormbaum: i. m. I. 54—58; Raumer: Geschichte der Pädagogik I. 216—225.

⁴⁾ V. ö. evvel. M. G. P. VI. Bev. XXI. 10. sor.

⁵⁾ Molnár A.: i. m. 106; Sturm: De literarum ludis recte aperiendis-e Vormbaum: i. m. I. 653—677.

⁶⁾ Besztercezi tv. M. G. P. VI. 39. l. 9.

tatio szerepel az erdélyi szász iskolában is.¹⁾ Sturm hatása mindazonáltal teljesen sohasem jutott érvényre; az erdélyi szász gimnáziumban több szerep jut a realiaknak s az anyanyelvnek. Nincs sehol pontosan meghatározott tananyag szerint való osztályra osztottság; az pedig kivihetetlen, hogy kilenc vagy tíz osztályt állítsanak fel.

Sokkal jobban megfelel az iskolák élete Trotzendorf rendszerének; kevesebb az oktató, az osztályok élesen elkülönítve nincsenek. A tanulók egyenlőségét a szász törvények is hangsúlyozzák;²⁾ az iskola vallásos, theologiai célja különösen a görög oktatásnál szembetűnő.

A XVII. század nagy paedagogiai áramlatának, Comenius hatásának a törvényekben nincs nyoma, hiszen ebből a korból nincs is részletesebb erdélyi szász iskolatörvény. Hogy ezekre az iskolákra is volt hatással Comenius már a XVII. század derekán az nyilvánvaló; elveinek leghatásosabb szószólóit, a tankönyveit használták, újra lenyomatták a szászok.

Gyökeres változást azonban nem eredményezhetett Comenius befolyása; Erdélyben a XVII. század második felében nem kedvezett neki az idők járása. Csak akkor virágoztak fel a szász iskolák ismét újult erővel, mikor fejlődésüknek legnagyobb akadályá, az örökös politikai zavar, háború megszűnt és a XVIII. század tartós békéje beköszöntött.

¹⁾ M. G. P. VI. 38. l. 4.; U. o. 9. l. 4.; U. o. 69. l. I. o. tanrendje.

²⁾ M. G. P. VI. 54. l. 1.; U. o. 71. l. XXXI.

FÜGGELÉK.

**A segesvári iskola 1620. évi szabályzatának táblázatos
órarendjei.¹⁾**

¹⁾ A közlés M. G. P. VI. 69 - 71. l. nyomán történt.

SERIES LECTIONUM PRIMAE CLASSIS.

DIES	5	6	7	8	9	1 ^o	1	2	3	4
Solis		Cantus	Sacra	Hora successiva			Evang. Anal.		Sacra	
Lunae		Text. Evan. Graec.	Logica		Theologia Juridica	Cantus			Exercitatio Poetica et Materia versuum	
Martis		Lectio Graeca	Logica		Theol. Juridica	Cantus			Cantor legit Epistolas Cicero. et examinat.	
Mercurii		Repetitio	Rhetorica		Arithmetica	Exercitia Graeca corriguntur			Idem fit a Cantore	
Jovis		Lectio Graeca	Logica		Theol. Juridica	Cantus	Astrologia		Ex eadem Epistola instituitur exercitatio Latinae linguae et Exercitium Germ. traditur ad imit.	
Veneris		Lectio Graeca	Logica		Theol. Juridica	Exercitia transferuntur	Judicium celebratur		Corriguntur Exercitia	
Saturni		Catechetica lectio	Cantus		Arithmetica	Repetitio			Sacra	

¹⁾ Kétszételenül 12 helyett áll.

A II. OSZTÁLY TANRENDJE.

HORAE	5	6	7	8	9	12	1	2	3	4
D. Solis	S A C R A	Cantus	Summum officium		Hora succi- siva	c a n t u s	Evangelium legitur			Vespertinum officium
Lunae		Grammatica Graeca Examen Graecae Evang.		S A C R A	Examinata rumi- nantur Maiores Rud. Log. propon.		Gram. Lat. Cicero vel Terent.	Vacat Repetitioni et Scriptiori		Psalterium Eobani vel Buchan. pro Latino
Martis		Grammatica Latina Examen Eobani Hessi			Examen scilicet et prosodia obiter Rudim. Log.		Omnia ut heri			
Mercurii		Repetitio			Exercitium Germanicum		Exercitia corriganur			Arith- metica
Jovis					Grammat. Lat. Examen Eobani		Gram. Lat. Cic. vel Ter. legitur			Latinum
Veneris		Grammatica Graeca Evangelii examen		Exercitium Latinum	Judicium					
Saturni		Catechesis	Cantus publicus		Disputatio	Psalm. David. Germ. disc.	Repetitio	Vespera	Catechumeni examinantur	

A III. OSZTÁLY TANRENDJE.

	5	6	7	8	9	12	1	2	3	4
D. Solis			Summum of- ficium		Hora succisiva				Vespera	
Lunae			Graece discant legere ex Evang. litteras cum spiritu et accens. recens.		Declamen- tur puerilium Colloquio- rum formulae	Scribere discant			Examen concinatur ad mediam 4 usque	Pro Latino Cato legitur
Martis			Gram. Latina	Examen Catonis						
Mercurii			Repetitio		Exercit. German.	Corriguntur exercitia			Psalm. David.	
Jovis			Gram. Lat.	Examen Cato.	Declam. Colloqu.	Scribunt Colloqu. Cord.			Examen ad mediam 4 usque	Latin
Veneris			Gram. Lat.	Examen Catonis	Exercitium	Exercitia corriguntur				
Saturni			Catechesis	Cantus	Disputatio		Repetitio		Examinantur Catechumeni	

